

Muslimivainajien hautaaminen Suomessa

Islamin mukaisten hautajaiskäytäntöjen toteutuminen uskonnon hallinnan
kehyksessä

Karoliina Virkkunen
Pro gradu -tutkielma
Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, filosofian maisteri, uskontotiede
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Huhtikuu 2022

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, filosofian maisteri, uskontotiede

Karoliina Virkkunen

Muslimivainajien hautaaminen Suomessa: Islamin mukaisten hautajaiskäytäntöjen toteutuminen uskonnon hallinnan kehyksessä

Sivumäärät: 61, 7

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee muslimivainajien hautausta Suomessa. Tutkielma on eksploratiivinen eli kartoittava tutkimus, sillä aihetta ei ole paljon tutkittu. Tutkielma on uskontososiologinen ja hyödyntää islamin hallinnan tutkimuksen menetelmiä. Työssä on tapausesimerkki, joka tukee ja havainnollistaa muuta analyysia. Tapausesimerkkinä toimii Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessi, joka tuli päätökseen keväällä 2021, kun hautausmaatontin vuokrasopimus Turun kaupungin ja hautausmaan ylläpitoon perustetun Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n välillä astui voimaan.

Tutkielman pääasiallisena aineistona toimii neljä asiantuntijahaastattelua: hautausoimiston työntekijän haastattelu, evankelisluterilaisen kirkon seurakunnan hautausoimien työntekijän haastattelu, muslimiaktiivi Pia Jardin haastattelu sekä Turun Muslimien Hautausmaayhdistys ry:n hallituksen kahden edustajan haastattelu. Haastattelujen pohjalta tutkielmassa kartoitettiin ensin islamin mukaisten hautausten onnistumista Suomessa yleisesti tällä hetkellä. Sen jälkeen aineiston avulla tarkasteltiin islamin hallintaa Suomessa hautausoimien ikkunan kautta. Analyysin lopuksi tutkielman havaintoja peilattiin vielä lyhyesti eräitä muita Euroopan maita vasten.

Islamin hallinnan teoriana työssä toimi Tuomas Martikaisen kehittämä teoreettinen kehys moniulotteisesta ja verkottuneesta uskonnon hallinnasta. Hallinnan tapa on muodostunut osittain uusliberalistisen talousajattelun ja globalisaation vaikutuksesta, ja se kielii perinteisen hyvinvointivaltioajattelun heikentymisestä. Tutkielman havaintoja analysoitiin Martikaisen viitekehyksessä tutkien sitä, millaiset toimijat hautausasioita koskeviin neuvotteluihin ja päätöksentekoon osallistuivat ja miksi.

Tutkielman havaintojen pohjalta todettiin, että ensinnäkin Suomessa eletään tällä hetkellä hakemisvaihetta, jossa vakiintuneempia käytäntöjä islamin mukaisten hautausten järjestämiseksi vielä haetaan yritysten ja erehdysten kautta. Toisekseen todettiin, että havainnot tukevat Martikaisen teoriaa moniulotteisesta ja verkottuneesta uskonnon hallinnan tavasta. Sen lisäksi, että periaatteessa kunnallista vastuuta on ulkoistettu muslimiyhteisöille itselleen, näyttivät myös neuvottelusuhteet ja päätöksenteon verkostot muodostuvan samassa linjassa Martikaisen havaintojen kanssa, eli osin demokraattisten ja parlamentaaristen elinten ulkopuolella. Tämä tulos nostattaa kysymyksen ainakin hallinnan tavan inklusiivisuudesta, ja tähän viranomaisten olisi syytä kiinnittää huomiota.

Avainsanat: islam, muslimit, hautajaiset, hautausoimi, hautaaminen, uskonnon hallinta, uskontososiologia, islamin hallinta, islam Suomessa, muslimiyhteisöt, vähemmistöuskonto, vähemmistöt

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen aihe ja tavoite	1
1.2	Tutkimuksen merkitys ja tutkimuskysymykset	3
1.3	Aiempi tutkimus	5
2	Suomalaiset hautauskäytännöt ja kuolema islaminuskossa	9
2.1	Suomalaiset hautauskäytännöt ja kuolematyön kenttä	9
2.2	Islam ja kuolema	10
2.2.1	Islamin käsitys kuolemasta ja hautaustraditioiden taustaa	10
2.2.2	Mitä kuolematyöläisen tulee tietää? Vainajan käsittely ja hautauskäytäntö islamissa	13
3	Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet	15
3.1	Islamin hallinta teoreettisena viitekehyksenä	15
3.2	Käsitteet	17
4	Aineisto, metodit ja tutkimusetiikka	21
4.1	Haastatteluaineisto ja sen koostaminen	21
4.2	Haastattelujen toteutus ja haastattelutilanteet	23
4.3	Muu aineisto	24
4.4	Aineiston analyysimenetelmät	25
4.5	Tutkimuseettinen pohdinta	27
5	Islamin mukainen hautaus Suomessa	30
5.1	Muslimivainajan hautaaminen Suomessa – yleiskuva ja käytännön haasteet	30
5.2	Ratkaisuna oma hautausmaa — Turun islamilaisen hautausmaan perustaminen	41
5.3	Toimijaverkostot ja niiden mahdollisuudet	46
6	Islamilainen hautaus ja uskonnon hallinta muualla Euroopassa: havaintojen peilaaminen Norjaa, Belgiaa, Alankomaita ja Ranskaa vasten	51
6.1	Norjassakin kirkko vastaa julkisista hautauksista	51
6.2	Läntisen Euroopan sekularismi ja muslimien vaatimukset	54
7	Yhteenveto	59
	Lähteet	62
	Aineisto	62
	Kirjalliset lähteet	62
	Internet-lähteet	64
	Liitteet	66
	Liite 1. Hautaustoimiston työntekijän haastattelun kysymykset	66
	Liite 2. Ev.lut. kirkon seurakunnan hautaustoimen työntekijän haastattelun kysymykset	67

Liite 3. Pia Jardin haastattelun kysymykset	69
Liite 4. Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n haastattelun kysymykset	71

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe ja tavoite

Muutama vuosikymmen sitten alkanut humanitaarinen maahanmuutto on tuonut Suomeen ennennäkemättömän paljon muslimiväestöä useista eri maista. Tänä päivänä Suomessa asuu varsin kirjava joukko erilaisista taustoista tulevia muslimeja, jotka ovat asettuneet osaksi suomalaista yhteiskuntaa.¹ (Martikainen 2014, 88—90.) Kuoleman kohdatessa sekä suomalainen hautaustoimi ja kuolematyöntekijöiden ammattikunnat että suomalaiset muslimiryhmät ovat ajautuneet uudenlaisten kysymysten äärelle: kuinka islaminuskoinen haudataan Suomessa ja minne?

Tähän asti suurin osa Suomeen haudatuista muslimeista on saanut viimeisen leposijansa kirkon mailta. Suomessa hautaustoimilain (6.6.2003/457) 3 § mukaan velvollisuus ylläpitää yleisiä hautausmaita on evankelisluterilaisen kirkon seurakunnilla tai seurakuntayhtymillä. Yleisellä hautausmaalla tarkoitetaan, että seurakunnalla tai seurakuntayhtymällä on velvollisuus osoittaa hautapaikka jokaiselle, jonka kotikunta on kuolinhetkellä ollut seurakunnan tai seurakuntayhtymän alueella (4 §). Lain 2 § mukaan yleisiin velvollisuuksiin kuuluu, että ”vainajan ruumiin hautaamisessa ja tuhkaamisessa sekä tuhkan käsittelyssä tulee kunnioittaa vainajan katsomusta ja toivomuksia”. Laki siis velvoittaa hautaukset hoitavia tahoja kunnioittamaan vainajan katsomusta.

Tämän tutkielman tarkoitus on tutkia muslimivainajien hautaamista Suomessa. Tarkastelen aihetta uskontososiologisesti islamin hallinnan näkökulmasta. Pyrin islamin mukaisten hautausten toteuttamisiin liittyvien seikkojen avulla ymmärtämään laajemmin sitä, miten Suomi yhteiskuntana hallinnoi vähemmistöuskontoa. Tutkimusta varten keräsin haastatteluaineistoa yhteensä neljän haastattelun verran.

Haastatteluaineisto koostuu kolmesta yksilöhaastattelusta ja yhdestä ryhmähaastattelusta. Työhön haastateltiin yhtä hautaustoimiston työntekijää, yhtä evankelisluterilaisen kirkon hautaustoimen työntekijää, muslimiaktiivi Pia Jardia sekä yhdessä kahta Turun Muslimien

¹ Tietysti 1990-luvun tienoilla alkanutta maahanmuuttokehitystä varhemminkaan Suomen uskonnollinen kenttä ei ole ennen varhemminkaan ollut täysin homogeeninen, kuten usein tahdotaan ajatella. Esimerkiksi Helsingin Lapinlahdessa sijaitsee islamilainen hautausmaa, joka voi hämmästyttää perehtymättömän ohikulkijan olemassaolollaan. 1800-luvulla perustettu hautausmaa kuuluu suomalaiselle tataarimuslimien vähemmistölle, tarkemmin Suomen Islam-seurakunnalle. Tataarimuslimit ovat tulleet Suomeen Venäjältä aikana, jolloin Suomi oli osa Venäjää. Hautausmaa perustettiin ennen Suomen itsenäistymistä ja uskonnonvapauslain voimaantuloa Suomessa kuolleiden, islaminuskoa tunnustavien sotilaiden lepopaikaksi ja alue siirtyi myöhemmin rekisteröidylle yhdyskunnalle. (Martikainen 2015, 88; Pehkonen 2008, 79—80.)

Hautausyhdistyksen edustajaa, jotka ovat olleet yhteistyössä Turun kaupungin viranomaisten kanssa. Jokainen haastattelu nähdään tässä työssä asiantuntijahaastatteluna. Haastattelujen avulla kartoitan eksploratiivisesti suomalaisten muslimien hautausasioiden nykytilaa, erilaisten toimijoiden roolia ja mahdollisia esteitä ja haasteita, joita hautaamisten järjestämisessä on kohdattu.

Haastatteluaineiston rinnalla islamin hallintaa minua auttaa ymmärtämään tapausesimerkki Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessista. Tarkkaa päivämäärää hautausmaan perustamiselle ja vuokrasuhteen alkamiselle ei ollut tiedossa vielä silloin, kun aloin kirjoittaa tätä tutkielmaa. Prosessin ensimmäinen vaihe tuli sattumalta päätökseen ennen tutkielman valmistumista, kun hautausmaatontin vuokrasopimus Turun kaupungin ja Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n välillä astui voimaan huhtikuussa 2021. Islamilaisen hautausmaan perustaminen suureen suomalaiseen kaupunkiin on merkittävää, sillä uskon tapauksen antavan esimerkkiä muillekin kunnille tulevaisuudessa.

Haastattelujen lisäksi aineistona Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessista työssä toimivat Turkuun vuonna 1993 perustetun vanhan kunnallisen muslimihautausmaan perustamista koskevat Turun kaupungin asiakirjat sekä maanvuokrasopimus vuonna 2021 voimaan astuneesta hautausmaatontin vuokrauksesta Turun kaupungin ja Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n välillä. Turun Muslimien Hautausmaayhdistys ry oli perustettu uutta islamilaista hautausmaata vuokraavaksi ja jatkossa ylläpitäväksi tahoksi. Turun islamilaisen hautausmaan perustamisen kaltaista ratkaisua on pyritty tekemään jo aiemmin pääkaupunkiseudulla, kun Suomen Islamilainen Neuvosto SINE etsi vuosikausia hautausmaatonttia ostettavaksi muslimille, mutta tuloksetta. (Mäntymaa 2014, Yle; Haastattelu 3.) Tämän vuoksi uskallan varovasti väittää Turun tapauksen olevan jonkinlainen käännekohta, joka tullee määrittämään sitä, miten muslimien hautauksia Suomessa järjestetään eri kunnissa jatkossa. Asioiden eteneminen tutkielman aikana kertoo osaltaan siitä, että asia todella on ajankohtainen ja tarpeellinen tutkittava.

Tarkastelen islamin hallintaa Tuomas Martikaisen (2013) kehittämän moniulotteisen ja verkottuneen hallinnan teorian valossa. Martikaisen mukaan uskonnon hallintaan on kehittynyt uudenlainen hallinnan tapa, jossa useat autonomiset mutta toisistaan riippuvaiset intressiryhmät ajavat tarpeitaan joustavasti keskinäisten neuvottelujen ja sovittelun avulla. Tämä on seurausta globalisaatiosta ja uusliberalistisesta talouspolitiikasta. Sitä, mitkä toimijat hallinnan verkostossa ovat relevantteja, täytyy tarkastella tapauskohtaisesti. Martikainen

nostaa Suomesta esimerkiksi sen, miten 1990-luvulla maahan muuttaneiden sosiaalisia haasteita alettiin ratkaista erilaisten emansipatoristen toimintojen ja projektien avulla. Maahanmuuttajat organisoituivat erittäin laajasti myös itse, ja Suomeen perustettiin satoja kulttuurisia ja uskonnollisia yhdistyksiä kehityksen myötä. (Martikainen 2013, 130; 134—135.) On siis kenties suomalaisittain tyypillistä, että muslimien oma hautausmaa saatiin Turussa aikaiseksi sitä varta vasten perustetun yhdistyksen ja Turun kaupungin viranomaisten yhteistyöllä. Tutkielmassa hahmotan siis Martikaisen teorian valossa islamin hallintaa Suomessa tarkastelemalla hautausasioihin osallistuvia toimijoita ja näiden roolia sekä sitä, miksi juuri nämä toimijat osallistuivat neuvotteluihin ja päätöksentekoon.

Lopuksi suhteutan analyysin pohjalta muodostuvaa kuvaa peilaten sitä läheisiin yhteiskuntiin Pohjoismaissa ja läntisessä Euroopassa. Martikaisen mukaan muslimiyhteisöjen yhteistyö viranomaisten kanssa on Suomessa poikennut jonkin verran muusta Euroopasta. (Mt., 139.) Tämän valossa Suomen tilanteen peilaaminen muihin Euroopan maihin on kiinnostavaa. Monissa Euroopan maissa islaminuskoista väestöä on asunut pidempään ja enemmän, ja tämän vuoksi niistä on löydettävissä myös enemmän sekä tutkimusta islamilaisesta hautauksesta että konkreettisia esimerkkejä muslimien hautaukseen liittyvien tarpeiden toteutumisesta. Peilaaminen kontekstualisoi Suomen tapausta ja tuo näkyväksi sen, miten Suomi eroaa muista Euroopan maista islamin mukaisten hautausten mahdollistamisessa.

Aihe on vielä suhteellisen tutkimaton johtuen osittain varmasti siitä, että suomalainen muslimiväestö on vielä suhteellisen nuorta² eikä Suomessa ole ollut kovin suurta määrää muslimeja eikä varsinkaan kovin pitkän aikaa. Toivon, että tutkimukseni auttaa hahmottamaan hautausta yhteiskunnallisena kysymyksenä monimuotoistuvassa Suomessa.

1.2 Tutkimuksen merkitys ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen aihe liittyy laajemmin siihen, miten yhteiskunta suhtautuu ja sopeutuu sisäiseen uskonnolliseen ja kulttuuriseen monimuotoistumiseen globalisoituvassa maailmassa ja samaan aikaan myös maallistuvassa Suomessa. Kysymys on kiinnostanut useita tutkijoita

² Muslimiväestön tilastointi on Suomessa puutteellista, joten tarkkaa tietoa muslimien ikärakenteestaan ei ole mahdollista saada. Rekisteröityneiden islamilaisien uskonnollisten yhdyskuntien jäseniä Suomessa oli vuonna 2018 vähän yli 16 000 henkilöä. Muut arviot muslimien määrästä Suomessa perustuvat esimerkiksi äidinkieleen ja syntymämaahan. Pew Research Center arvio Suomen muslimien määräksi jopa 150 000 henkilöä, mutta Tilastokeskus ei ota tähän kantaa. Rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien jäsenmäärät eivät kerro paljoa, sillä monet muslimit eivät kuulu mihinkään niistä ja monet islamilaiset ryhmät toimivat yhdistyksinä ilman rekisteröintiä uskonnolliseksi yhdyskunnaksi. Virallisesti islamiin kuuluvien ikäjakauma painottui vuonna 2018 kuitenkin nuorempiin, 0—24-vuotiaisiin. (Sähköpostikeskustelu 11.2.2020 Tilastokeskus.)

ympäri Eurooppaa, ja tutkimuksissa tapausesimerkkeinä on käytetty islamilaisen hautauksen lisäksi monia muitakin poliittisia ja uskonnonharjoittamiseen liittyviä arkisiakin ulottuvuuksia lähtien uskonnollisten toimijoiden julkisesta rahoittamisesta ja päättyen uskonnolliseen pukeutumiseen ja sen rajoittamiseen. Hautausmaita voidaan tarkastella paikkoina, joissa käydään yhteiskunnan ja uskonnon suhteen välisiä neuvotteluja ja rajanvetoja, ja nämä heijastelevat yhteiskuntaa myös laajemmin (van den Breemer 2019, 5). Loppupeleissä kysymys on siitä, miten uskonnot — ja ennen kaikkea mitkä uskonnot ja uskonnonharjoittamisen muodot — saavat yhteiskunnassa näkyä ja toimia, ja millä tavoin?

Meillä on jo suhteellisen paljon tutkimusta siitä, miten Suomi yhteiskuntana on sopeutunut yleisesti lisääntyneeseen monikulttuurisuuteen 1990-luvun tienoilta alkaen, mutta kuoleman ja hautaamisen näkökulmasta aihetta ei ole vielä tutkimuskirjallisuudessa juurikaan tarkasteltu. Mediassa eri uskontokuntiin kuuluvien hautaamiseen liittyvät pulmat nousevat aika ajoin esille. Esimerkiksi maaliskuussa 2017 Yle julkaisi artikkelin otsikolla *Muslimityön tapaus nosti esiin ongelman Kajaanissa: Mihin uskonnottomat ja muslimit haudataan?* Artikkelissa pohdittiin muslimien ja uskonnottomien hautauksiin liittyviä pulmia itäisen Suomen pikkukunnissa, kuten Kajaanissa ja Sotkamossa. (Muikkula 2017, Yle.) Vuonna 2016 Yle kirjoitti samasta aiheesta otsikolla *Buddhalaiselle tuhkaus, muslimille oikea ilmansuunta – pikkukunnissa hautaus aiheuttaa päänvaivaa.* Tässä artikkelissa keskityttiin pitkälti muslimivainajien toiveiden aiheuttamiin käytännön pulmiin muun muassa hautakuopan suunnasta. Siinä kerrottiin myös, että moni esimerkiksi bosnialaistaustainen muslimi toivoo tulevansa haudatuksi kotimaahansa, ja näin ollen Suomesta lähetetään vainajia myös ulkomaille haudattavaksi. (Latva-Teikari 2016, Yle.)

Oman uskonnon ja kulttuurin mukaisen hautauksen onnistuminen on hyvin tärkeää monesta muustakin syystä kuin yksinomaan hautaustoimilain tai esimerkiksi uskonnonvapauslain toteutumisen kannalta. Esimerkiksi Avril Maddrell, Danny McNally, Yasminah Beebeejaun, Katie McClymont ja Brenda Mathijssen (2021) analysoivat vähemmistöuskontoja edustavien vainajien hautaamista muutaman Englannin ja Walesin alueella olevan paikkakunnan alueilla kulttuurisen inklusion ja rakenteellisen väkivallan näkökulmasta: he totesivat muun muassa, etteivät valtakulttuuri ja paikkakuntien infrastruktuuri joustaneet hautausasioissa tavalla, jossa vainajan ja tämän omaisten uskonto olisi voitu ottaa huomioon niin, ettei näille syntyisi (mm. emotionaalista ja taloudellista) vahinkoa. Maddrell ja muut toivat esille, miten tärkeää vainajan hyvä kohtelu on useissa uskonnoissa ja miten sen ymmärtämättömyys aiheuttaa

surua ja kärsimystä elossa olevalle yhteisölle, jos hautaamista ei pystytä hoitamaan uskonnon vaatimusten mukaisesti. (Maddrell ja muut 2020, 11—12.)

Islamilaisen hautauksen sosiaalista ulottuvuutta Euroopassa tutkinut Khadija Kadrouch-Outmany (2014) havaitsi, että hautaus oli eurooppalaisille muslimeille tärkeää 1. oman henkilökohtaisen uskon ilmaisun muotona, 2. identiteetin rakentajana suhteessa toisiin muslimeihin, 3. maahan ja/tai etniseen yhteisöön kuulumisen tunteen ilmaisuna sekä 4. suhteessa omaan muslimiuteen tai muslimin identiteettiin ei-islamilaisessa ympäristössä. (Kadrouch-Outmany 2014, 146—151.)

Tutkimuskysymykset muodostuivat seuraavanlaisiksi:

1. Miten muslimivainajan hautaaminen oman uskontonsa käytänteiden mukaisesti on mahdollista Suomessa käytännössä?
2. Mitä asiantuntijahaastattelut ja tapausesimerkki Turun islamilaisen hautausmaan perustamisesta kertovat islamin hallinnan käytänteistä ja periaatteista Suomessa?
3. Miten suomalainen muslimien hautauskäytäntö ja islamin hallinnan käytännöt suhteutuvat Norjan, Belgian, Alankomaisen ja Ranskan vastaaviin käytäntöihin?

1.3 Aiempi tutkimus

Islamin hallinnan tutkimus on tutkimusta islamin sääntelystä (*regulation*), islamiin suhtautumisesta ja sopeutumisesta (*accomodation*) yhteiskunnallisella ja poliittisella tasolla. (Martikainen 2013, 129; van den Breemer & Maussen 2012, 279—280.) Eurooppalaisessa islamin hallinnan tutkimuksessa on tarkasteltu erilaisten esimerkkien avulla sitä, miten Euroopan eri maissa islamin läsnäoloon ja islaminuskoisten tarpeisiin suhtaudutaan ja miten toisaalta islamia pyritään hallitsemaan ja miksi. Toisin sanoen islamin hallinnalla viitataan siihen, miten yhteiskunta toisaalta tukee ja toisaalta vetää rajoja siihen, miten uskonto näkyy ja saa näkyä yhteiskunnassa, miten se tunnustetaan ja tunnustetaan ja mitä tavoitteita näillä eri hallinnan keinoilla on. (Esim. Laurence 2012; Martikainen 2013; Martínez-Ariño 2019.) Islamilaista hautausta Euroopassa on tutkittu enemmän niissä maissa, joissa muslimiväestöä on ollut pidempään ja enemmän kuin esimerkiksi Pohjoismaissa. Pohjoismaissa vähemmistöuskontojen hautauskysymyksistä on keskusteltu aika ajoin mediassa, ja aiheen merkitys on hiljalleen kasvava.

Suoraan islamilaista hautausta uskonnon hallinnan viitekehyksessä on tutkittu Alankomaiden, Norjan ja Ranskan kohdalla. Tutkimuksissa on käynyt ilmi, että eri Euroopan maiden historialliset kirkko-valtio-suhteet, poliittiset ilmapiirit, ideologiat ja ihanteet sekä kunkin maan monikulttuurisuushistoria ovat vaikuttaneet monin tavoin siihen, miten islamilaiset hautaukset on ollut mahdollista järjestää. Käytänteet ja lainsäädännöt eroavat maiden välillä monin paikoin. Yhteinen ilmiö näissä maissa on kuitenkin ollut se, että siinä missä aiemmin monet maahanmuuttajataustaiset muslimit halusivat usein tulla haudatuiksi kotimaihinsa, alkoivat näiden Euroopassa syntyneet jälkeläiset suosia hautausta sinne missä olivat ikänsä asuneet. Tämä tarkoittaa muun muassa lisääntyvää tarvetta nopeille hautauksille ja ruumiinpesupaikoille. (van den Breemer 2019, 7.)

Yksi kiinnostavimmista tapauksista uskonnon hallinnan suhteen on Ranska, joka noudattaa politiikassaan *laïcité*-periaatetta, eli valtiollista sekularismia. Kirkko ja valtio on erotettu tiukasti toisistaan, ja uskonnollista toimintaa ei tule rahoittaa julkisin varoin. Islamin hallintaa Ranskassa muslimien hautausten kautta on tarkasteltu muun muassa kirkko-valtio-suhteen teoreettisessa viitekehyksessä. Rosemarie van den Breemer ja Marcel Maussen tarkastelivat (2012), selittikö kirkko-valtio-suhde – eli Ranskan tapauksessa sekularismi ja kirkon ja valtion tiukka erottelu – muslimien hautauksia koskevia käytäntöjä. He havaitsivat, että ei täysin. Ranskasta löytyy islamilaisia hautausmaita ja hautakortteleita, vaikka niiden pitäisi olla *laïcité*n valossa mahdottomia. Ranskassa uskonnolliset hautausmaat ovat laittomia. Lisäksi Ranskassa oli periaatteesta huolimatta rahoitettu esimerkiksi moskeijoiden rakentamishankkeita julkisella rahalla. Hautausmaiden olemassaoloon ja uskonnollisen toiminnan rahoittamiseen oli useita syitä. Yksi kiinnostavimmista esimerkeistä oli, että kunnalliset viranomaiset olivat toimineet valtion sekularismiperiaatetta vastaan vastatakseen lähinnä algerialaisten muslimien tarpeisiin muun muassa mahdollisimman nopeasta hautauksesta. Toisin sanoen sekularismin periaate ohitettiin ainakin käytännön syistä.³ (van den Breemer & Maussen 2012, 284—286; 288; 294.)

Samassa tutkimuksessa tarkasteltiin vertaillen, kuinka hyvin historiallinen kirkko-valtio-suhde selitti mahdollisuuksia islamin mukaiseen hautaukseen Alankomaissa. Ranskaa ja Alankomaita oli mielekästä verrata keskenään kirkko-valtio-suhteen näkökulmasta siksi, että molempien maiden kohdalla voidaan katsoa, että kirkko ja valtio on erotettu toisistaan. Maussenin ja van den Breemerin mukaan erot muslimien hautausten mahdollisuuksissa olivat

³ Lisäksi tulee mieleen kysyä vaikuttaako Ranskan ja Algerian yhteinen historia siihen, että erityisesti algerialaisten Ranskassa asuvien muslimien tarpeisiin on haluttu vastata?

valtavia. Siinä missä Ranska oli kieltänyt uskonnolliset hautausmaat periaatteessa kokonaan, oli Alankomaissa oikeus oman uskonnon mukaiseen hautaukseen laillinen oikeus.

Alankomaissa oli tästä huolimatta määrällisesti melko vähän islamilaisia hautausmaita.

Tämän Maussen ja van den Breemer katsoivat johtuvan yksinkertaisesti siitä, että yksityisen hautausmaan perustaminen ja ylläpitäminen oli kallista. Muslimit suosivat julkisia hautausmaita, joista heille tarjottiin oikeassa ilmansuunnassa olevia hautapaikkoja pensasaidoin eroteltuna muusta hautausmaasta. Alankomaissa islamilaisia hautakortteleita on ollut julkisilla, kunnallisilla hautausmailla jo vuosikymmeniä. Tällainen järjestely juontaa juurensa niin kutsuttuun pilarijärjestelmään (engl. *pillarization*, holl. *verzuiling*), joka määrittelee Alankomaiden kirkko-valtio-suhdetta. (Mt., 280; 286.)

Pilarit muodostuvat eri kulttuurisista ja esimerkiksi työväenliikkeisiin kuuluvista ryhmistä. Alankomaiden monikulttuurisuuspolitiikan on katsottu tukevan tällaista rinnakkaista pluralismia, jossa tunnustetaan yhteiskunnan sisäinen diversiteetti. (Kadrouch-Outmany 2016, 17.) Maussen on kuitenkin huomauttanut, että vaikka monet alankomaalaisen monikulttuurisuuspolitiikan piirteet juontavat juurensa pilarisaatiojärjestelmään, ei mitään yhtenäistä islamilaista pilaria voida katsoa olevan olemassa. Alankomaat on menneinä vuosikymmeninä tukenut tasapuolisesti eri uskonnollisten ryhmien toimintaa siinä missä muidenkin yhdistysten ja liittojen esimerkiksi rahoituksella. Maussenin mukaan järjestelmän mukaista pilaria islamille ei ole koskaan muodostunut, eikä järjestelmä ole kuvannut nykyistä politiikkaa enää vuosikymmeniin⁴. (Mts., 17; Maussen 2012, 342—343.)

Kirkko-valtio-suhteen käsitteen tuoman historiallisen ja laillisen näkökulman avulla tarkastelemisen lisäksi sopeutumisen tapoja on tarkasteltu läntisen Euroopan maissa politiikantutkija Eren Tatarin (2009) mukaan esimerkiksi *resurssien mobilisaation teorian*, *poliittisten mahdollisuuksien rakenteiden teorian* sekä *ideologisten teorioiden* avulla. Sopeutumisella Tatari viittaa siihen, miten valtio on sopeutunut lisääntyneeseen uskonnolliseen diversiteettiin ja ennen kaikkea muslimien läsnäoloon ja näiden tarpeisiin yhteiskunnassa. Tatari tuo esille hautauksen lisäksi lukuisia muita islamin läsnäolon problematiikkaan liittyviä ulottuvuuksia, jotka hän jakaa poliittisiin ja uskonnonharjoittamiseen liittyviin kysymyksiin. Resurssien mobilisaation teorian mukaan

⁴ Maussen ja van den Breemer ehdottivatkin, että perinteisen kirkko-valtio-suhteen tarkastelun lisäksi islamin hallinnan tapojen taustalla olevia syitä ja motiiveja on tarpeen tarkastella monisyisempänä ilmiönä. Hallinnan malleja on syytä tarkastella ”sisäisesti heterogeenisinä”, kuten antropologi ja uskonnontutkija John Bowen on esittänyt [2007].

muslimien poliittiset resurssit (tai vaikutusvalta) vaikuttavat siihen, kuinka laajasti heidän vaatimuksiinsa ja tarpeisiinsa vastataan. Poliittisten mahdollisuuksien rakenteiden teoria puolestaan korostaa rakenteiden merkitystä siinä, kuinka hyvät mahdollisuudet muslimeilla on käytännössä vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Ideologisten teorioiden avulla tarkastellaan yhteiskunnan politiikkojen taustalla olevien ihanteiden vaikutusta muslimien tarpeisiin sopeutumiseen. (Tatari 2009, 271—272.)

2 Suomalaiset hautauskäytännöt ja kuolema islaminuskossa

2.1 Suomalaiset hautauskäytännöt ja kuolematyön kenttä

Tässä luvussa valotan ensin lyhyesti suomalaisen hautaustoimen toimintaa ja kuolematyön kenttää. Sitten esittelen islaminuskon kuolemaan ja hautaamiseen liittyvät keskeiset uskomukset ja vaatimukset. Näin teen näkyväksi sen, miten muslimien tarpeet hautausten suhteen eroavat valtakulttuurin tavoista sekä millaisia toimenpiteitä tarvitaan muslimien tarpeiden täyttämiseksi. Lisäksi kuolematyön kentän kuvaus kertoo, millaiset eri toimijat hautauksiin yleensä Suomessa osallistuvat.

Suomessa kuolematyön kentällä toimii lukuisia eri aloja aina terveydenhuollon ja hautaustoimistojen henkilökunnasta kukkakauppiaisiin, muusikoihin ja pitopalveluihin. (Molander 2009, 15). Keskeisimmät toimijat suomalaisella kuolematyön kentällä ovat perinteisesti olleet kirkon seurakuntien hautaustoimiyksiköt sekä hautaustoimistot. Kirkon maille (oli kyseessä sitten hautausmaan pääalue tai tunnustuksettomien alue) haudattavien vainajien kohdalla seurakunnan hautaustoimi hoitaa monia käytännön asioita. Vainajien säilytykseen tarkoitettut kylmätilat löytyvät kirkolta, ja kirkon hautaustoimi hoitaa tai hoidattaa hautojen kaivuut, puutarhatyöt ja muun hautausmaiden yleisen ylläpidon.

Halukkaille hautaustoimi järjestää hautajaistilaisuudet, hautaan siunaamiset ja muut kristilliseen hautausperinteeseen kuuluvat toiminnot sekä toteuttaa omaisten toiveet hautausten suhteen hautaustoimistojen ohella. Omaiset voivat halutessaan ostaa palvelupaketin kokonaan hautaustoimistolta, jolloin hautaustoimisto hoitaa kaiken yhteistyön seurakunnan hautaustoimen kanssa. Tarvittaessa hautaustoimi kuitenkin palvelee kuntalaisia myös suoraan. Hautaustoimi hoitaa myös hautapaikkaoikeuksien myynnit sekä hoitosopimusten valvonnan. (Molander 2009, 173—174; Haastattelu 2.)

Hauturien ala on Suomessa varsin perinteikäs ammattikunta: hautaustoimistot ovat usein perheyriyksiä, joilla on pitkä historia ja joiden jatkumoa vaalitaan. Hautaustoimistojen alkuperä juontaa juurensa alun alkaen arkkumyyntiin, ja moni ensimmäisistä hautaustoimistoista perustettiin esimerkiksi puusepänerästä yhteyteen. Ensimmäinen suomalainen hautaustoimisto perustettiin 1800-luvulla. (Pajari 2014, 63.)

Moni hautaustoimisto kuuluu Suomessa Hautaustoimistojen Liittoon, jonka tehtävänä on omien sanojensa mukaan ”vaalia suomalaista hautauskulttuuria, kehittää liiton jäsenten

ammattitaitoa ja -etiikkaa sekä valvoa ja edistää jäsentensä yleisiä ja yhteisiä etuja.”⁵ Islamilaisen — tai ylipäätään vähemmistöuskontojen — hautauksen näkökulmasta on kiinnostavaa, että hautaustoimistot hoitavat vainajien kuljetukset käytännössä aina, sillä heillä on käytössään siihen tarvittava kalusto. Toisin sanoen yksityistä hautaustoimistoa on pakko käyttää siitä huolimatta, että yleisten hautausten järjestämisen velvollisuus on kirkon seurakunnilla.⁶

Hautaustoimistot myyvät myös hauta-arkut, joita on yhtä lailla käytettävä, sillä kuljetusautot, parit ja kylmäkaapit on rakennettu sen mukaan, että vainajaa kuljetetaan arkussa. Asia on näin silloinkin, kun vainajaa ei haudata maahan arkussa. Hautaustoimistoilla on usein käytössään myös monia muita resursseja, joita ei muilla ole ja jotka mahdollistavat hautausten sujumista myös muslimien näkökulmasta. (Haastattelu 1; Haastattelu 4.) Islamilaisen hautauksen kokonaiskuvan kannalta on tähdellistä, että hautaustoimistot ovat merkittävät toimijat, joilla on roolinsa vähemmistöuskontojen katsomusten mukaisten hautausten toteutumisessa. Martiakaisen islamin hallinnan teorian näkökulmasta on kiinnostavaa, että hautaustoimistot ovat haastatteluaineistossa mukana olleista ainoa kaupallinen toimija. Hautaustoimistoja voidaan siis katsoa ajavan eri intressit, kuin muslimiyhteisöjä tai kirkon hautaustoimea.

2.2 Islam ja kuolema

2.2.1 Islamin käsitys kuolemasta ja hautaustraditioiden taustaa

Seuraavaksi kuvailen lyhyesti islamilaista kuolemankäsitystä sekä hautajaisrituaaleja ja niiden taustaa muodostaakseni käsityksen siitä, millaiset seikat muslimien hautausten järjestämisessä nousevat tärkeiksi ja miksi. On syytä huomata, että islam on hyvin monimuotoinen ja monisäikeinen uskonto, joka on haarautunut monenlaisiin suuntauksiin. Suomessakin vaikuttaa monia islamin suuntauksia, joten yhtä kaikille sopivaa hautaustapaakaan ei välttämättä löydy⁷.

Islamin mukaisesta hautauksesta ei määrätä suoraan Koraanissa, vaan hautaustraditiot ovat muotoutuneet Koraanin tulkintojen ja suullisen perinnön pohjalta. Esimerkiksi se, että vainajan kasvojen tulisi osoittaa kohti Mekkaa haudassa, on lähtöisin tarinasta profeetta

⁵ <https://www.hautajaiset.fi/liiton-toiminta.html> (Viitattu 24.3.2021.)

⁶ Tämä koskee tietysti ihan kaikkia suomalaisia.

⁷ Viitataan tässä kuvauksessa muun muassa Lähi-Idän tutkija Jaakko Hämeen-Anttilan teokseen *Islamin käsikirja* (2004), josta Hämeen-Anttila tekee itse huomautuksen, että hänen kuvaamansa islam perustuu teoksessa pääasiassa sunnalaisuuteen.

Muhammadin tyttären Fātiman kuolemasta. Fātima oli toivonut, että hänen kasvonsa osoittaisivat rukoussuuntaan haudassa. (Halevi 2007, 2.) Koraanissa ei suoraan määrätä monista muistakaan asioista, ja Koraanin rinnalla tärkeinä opinkappaleina ovatkin suullisen perinnön tarinat, jotka kertovat Muhammadin elämästä, jota muslimit seuraavat. Näitä kirjalliseen muotoon saatettuja tarinoita, *haditheja*, islamin uskonoppineet tulkitsevat, eikä niiden sisällöstä olla aina samaa mieltä. Lisäksi *šaria*-laki on yksi tunnetuimmista islamin opin lähteistä. On kuitenkin huomattava, että *šaria*sta puhuttaessa *šaria* ja *fiqh* menevät usein sekaisin. Siinä missä *šaria* on muuttumaton islamin laki, on *fiqh* sen tulkinta eli lainoppi, joka on luonteeltaan muuttuva. (Hämeen-Anttila 2004, 159.) Muslimin elämää ohjaaviin oppeihin liittyy myös *fatwán* ulottuvuus: islamin lainoppineen laatima *fatwá* on lainopillinen tulkinta mistä tahansa muslimia askarruttavasta asiasta. (Hämeen-Anttila 2004, 161.)

Vaikka kuolema ja sen suhde elämään, luomiseen ja ylösnousemukseen on Koraanissa keskeinen teema, ei myöskään ajasta kuoleman ja viimeisen tuomion välillä (*barzakh*) kirjoiteta paljoa. Tarkempia kuvauksia myös kuoleman prosessista ja välitilasta ovat teologit kirjoittaneet kuolemaa käsitteleviin oppaisiin, joista suosituimpia on käännetty lukuisille eri kielille. (Kadrouch-Outmany 2014, 40.) Kuoleman rituaaleja käsitellään *jānazahissa*, *fiqh*-oppikirjassa, jossa kerrotaan miten hautaus tulee järjestää ja miten hautajaisiin osallistuvien tulee käyttäytyä. (Mt., 34.) Suomeksi tarkempia ohjeita esimerkiksi kuolevan kohtaamisesta, vainajan käsittelystä tai pesurituaalin suorittamisesta on koottu Suomen Islam-Keskus Säätiön (1997) ja Iqra Islam Yhdistys ry:n (2012) julkaisemiin oppaisiin.

Islamin kuolemaan liittyviä sääntöjä ja uskomuksia on tarkennettu eri lainoppineiden toimesta uudelleen ja uudelleen myös *fatwojen* muodossa: modernisoitua elämä ja tässä tapauksessa myös tarkentunut lääketieteellinen käsitys kuolemasta on luonut tarvetta tulkita ja määritellä islamin oppia tähän päivään sopivaksi. Esimerkiksi tarkan kuoleman hetken ollessa tärkeää muslimeille nousee esille kysymys aivokuoleman ajankohdasta. Aivokuolema on hetki, jolloin aivojen toiminnot sammuvat, ja tämä tapahtuu jo ennen sydämen pysähtymistä ja ruumiin kylmenemistä. Vaikka monet sunnalaiset ja shiialaiset hyväksyvät aivokuoleman hetken todellisena kuoleman hetkenä, ei mitään rituaaleja suoriteta ennen sydämen toimintojen sammumista, hengityksen lakkaamista ja ruumiin kylmenemistä. (Kadrouch-Outmany 2014, 32—33.)

Islamin eskatologiaan kuuluu käsitys paratiisista ja helvetistä sekä viimeisestä tuomiosta. Islamissa Paratiisi ja Helveti on nähty kristinuskoa konkreettisempina paikkoina, joten ne

kirjoitetaan isolla alkukirjaimella. Myöhemmin aikoina teologit ovat kuitenkin kiistelleet asiasta ja nämä on voitu nähdä myös kuvainnollisemmassa merkityksessä, jossa esimerkiksi Helvetti voi tarkoittaa Jumalasta kauaksi joutumista. Toisin sanoen Paratiisi ja Helvetti on voitu nähdä myös sieluntiloina. Paratiisiin tai Helvettiin joudutaan islamin käsityksen mukaan vasta viimeisen tuomiopäivän jälkeen. Ennen sekä sielun että ruumiin viimeistä ylösnousemusta, joka koittaa suuren hyvän ja pahan voimien välillä käytävän taistelun jälkeen, ihminen joutuu kahden enkelin, Munkirin ja Nakirin, kuulusteltavaksi. Ihmisen tekoja punnitaan, ja ihminen kokee hautansa joko ahtaaksi tai mukavaksi riippuen tekojensa oikeellisuudesta maanpäällisen elämänsä aikana. Ennen viimeistä tuomiopäivää, jolloin maailman historia on tullut lineaarisen aikakäsityksen mukaisesti päätökseen, käydään taistelu hyvän ja pahan voimien välillä. Hurskaiden uskotaan pääsevän Paratiisiin ikuiseen autuuteen. Viimeisessä taistelussa hyvän puolella Mahdi-nimisen hahmon rinnalla taistelee Jeesus, joka kuuluu monen muun profeetan rinnalla islamin mukaan ihmiskuntaa johtaviin profeettoihin. (Hämeen-Anttila 2004, 152—157.)

Kuolema on islamissa erittäin yhteisöllinen asia. Tästä kertoo esimerkiksi se, miten tärkeää kuolevan vierellä pysytteleminen on. Useassa eri lähteessä mainitaan myös, että kuolevan vierellä tulee rukoilla uskontunnustusta (*shahâda*) hänelle, mikäli hänellä itsellään ei ole tähän enää voimia. Myös vainajan pesu on yhteisön vastuulla. (Kadrouch-Outmany 2014, 34; Iqra Islam Yhdistys 2012, 24.) Hautajaisiin osallistuu usein runsain mitoin ihmisiä, myös sellaisia, joita vainaja ei eläessään välttämättä tuntenut. (Haastattelu 3.) Varsinaiseen hautausmaahan kuuluu hautajaisrukous, eli *janâzah*-rukous. Se luetaan hautausmaalla ulkona, kun vainaja on laskettu hautaan. (Kadrouch-Outmany 2014, 71—72; Iqra Islam Yhdistys 2012, 39.)

Tuula Sakaranaho ja Maija Butters pohtivat (2018) kysymystä siitä, muodostuuko suomalaisille muslimeille hiljalleen myös suomalainen islamin kuolemankäsitys ja -kulttuuri. He tuovat esille, että tähän asti muun muassa suomenkieliset islamiin ja kuolemaan liittyvät oppaat on kirjoitettu sunnienemmistön näkökulmasta eikä ole selvää, hyväksyvätkö suomalaiset shiiamuslimit näitä ohjeita. (Sakaranaho & Butters 2018.) Hämeen-Anttila on huomauttanut Sakaranahon ja Buttersin tavoin, että myös yhteiskunta ja ympäristön kulttuuriset tekijät vaikuttavat uskonnolliseen ajatteluun ja sen ilmentymiseen. Voi hyvinkin olla, että ajan saatossa (ellei näin ole jo tapahtunut) islamiin syntyy myös uusia, suomalaisia muotoja, joissa esimerkiksi hautaustavat muovautuvat vastaamaan ympäristön vaatimuksiin. (Hämeen-Anttila 2015, 19—20.)

2.2.2 Mitä kuolematyöläisen tulee tietää? Vainajan käsittely ja hautauskäytäntö islamissa

Kuolematyötä tekevälle uskontojen katsomuksellinen ja teologinen ulottuvuus voi olla kiinnostava lisä ammattitaitoon. Kuitenkin työn haastatteluaineistossa korostui ennen kaikkea se, että vainajan katsomuksen kunnioittamisessa keskeistä oli nimenomaan avoin suhtautuminen, omaisten kuunteleminen sekä valmius oppia uutta. Tämä kuului niin hautaustoimen ja hautaustoimiston kuin islamilaisten yhteisöjen edustajienkin puheissa.

Vainajan kuoltua tämän silmät suljetaan, leuka sidotaan kiinni sideharsolla ja intiimialueet peitetään. Vainajaa tulee käsitellä hellävaroen, sillä islamissa uskotaan, että vainaja tuntee, näkee ja kuulee yhä. Tästä syystä myös esimerkiksi pesuveden lämpötilan tulee olla miellyttävä. Jos ruumiinpesu päästään tekemään hetimiten kuoleman jälkeen, ei vainajaa ole syytä viedä kylmiöön tässä välissä. (Iqra Islam Yhdistys 2012, 17.)

Ruumiinavausta ei islamin mukaan saisi tehdä. Kuitenkin Suomessa viranomaisen voi määrätä oikeuslääketieteellisen ruumiinavauksen, eikä tähän tarvita omaisten suostumusta. (Vala 2014, 32.) Tällaisesta tilanteesta on maininta Iqra Islam Yhdistyksen oppaassa, jossa myönnetään, että tällainen tilanne on pakottava. Oppaassa mainitaan, että mikäli ruumiinavaus tehdään, sen suorittajan tulisi olla vainajan kanssa samaa sukupuolta intimiteetin suojaamiseksi, vaikka tämä hidastaisikin hautausprosessin etenemistä. (Iqra Islam Yhdistys 2012, 17.)

Seuraavaksi listaan vielä keskeisimmät seikat, jotka muslimin hautaukseen osallistuvien tulisi tietää. Olen valinnut listaan nämä seikat, koska ne nousivat vahvimmin esille sekä haastatteluaineistossa että edellä kuvatuissa islamilaista hautausta koskevissa suomenkielisissä oppaissa. Tärkeimmät asiat, jotka ulkopuolisen tulee aineiston ja hautausoppaiden perusteella tietää muslimin hautauksesta, ovat:

1. Vainaja tulisi haudata mahdollisimman pian kuolemansa jälkeen.
2. Ennen hautaamista määrätty yhteisön jäsen suorittaa islamin sääntöjen mukaisen vainajanpesun, joka on hyvin tärkeä osa islamilaista kuolemanrituaalia.
3. Siveyssäännöt koskettavat myös kuolleita, joten pesun ja mahdollisen ruumiinavauksen suorittaa samaa sukupuolta oleva henkilö, jonka tulee myös olla muslimi. Äärimmäisessä poikkeustilanteessa pesun voi suorittaa myös muuskoinen.

Pesun suorittamisen voi jättää väliin, mikäli pesijän terveys voi vaarantua esimerkiksi vainajan kuolemaan johtaneen tarttuvan taudin vuoksi.

4. Ruumiinavauksia ei sallita muutoin kuin poikkeustilanteissa. Tällöin elimet tulee asetella takaisin paikoilleen ja ruumis tulee saattaa entiselleen.
5. Vainaja tulisi kuljettaa pesupaikalta suoraan haudattavaksi, puettuna käärinliinoihin.
6. Hautakuopan tulee olla kaivettu itä-länsi-suuntaisesti, ja vainaja tulee asettaa hautaan niin, että hänen kasvonsa osoittavat kohti *Qiblaa*⁸ eli Mekkaa.
7. Lähtökohtaisesti muslimit haudataan ilman arkkua, mutta arkun käytölle ei ole varsinaista estettä. Ilman arkkua haudattavalle vainajalle on hautaan kaivettava eräänlainen sivupotero tai syvennys⁹, jossa vainaja pysyy tuettuna kyljellään. Tällöin vainaja suojataan laudoin tai kivin.
8. Haudan päälle kootaan maa-aineksesta kumpare, joka erottaa haudan muusta maisemasta.
9. Haudan rauhoitusajan tulee olla ikuinen, eli hautaa ei saa kaivaa tai ottaa uudelleen käyttöön myöhemmin.

(Suomen Islam-Keskus Säätiö 1997, Iqra Islam Yhdistys ry 2012; Haastattelu 3; Haastattelu 4.)

⁸ *Qibla* ei siis ole synonyymi Mekalle, vaan tarkoittaa suuntaa, johon muslimin tulee rukoilla.

⁹ Syvennystyyppejä on perinteisesti ollut kaksi, joista toisessa syvennys on haudan sivuseinällä (*lahd*) ja toisessa keskellä hautaa (*shaqq*). (Petersen 2013, 246—247.)

3 Teorettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet

3.1 Islamin hallinta teoreettisena viitekehysenä

Tässä luvussa esittelen ensin tutkielman teoreettisen viitekehysten, minkä jälkeen esittelen tutkielman keskeiset käsitteet ja niiden käyttötarkoitukset tässä työssä. Käytän tutkimuksessani analyysin välineenä uskontotieteilijä Tuomas Martikaisen (2013) muotoilemaa moniulotteisen ja verkottuneen uskonnon hallinnan (*multilevel and pluricentric network governance of religion*) teoriaa, joka huomioi paremmin modernin yhteiskunnan eri toimijaverkostot ja uusliberalismin vaikutuksen kuin esimerkiksi pelkkien historiallisten kirkko-valtio-suhteiden tarkastelu. Teorian tarkoitus on luoda heuristinen työkalu uskonnon hallintaan osallistuvien olennaisten toimijoiden havaitsemiseen. (Martikainen 2013, 130.) Näin ollen se auttaa havaitsemaan kaikki ne monituiset useat toimijat, joilla on vaikutusta siihen, mihin suuntaan muslimien hautausasiat Suomessa kehittyvät. Tässä työssä tarkastelen Martikaisen teorian viitekehyksessä siis muslimien hautaukseen osallistuvien toimijoiden rooleja ja mahdollisuuksia.

Hallinta on tässä työssä ymmärrettävä dynaamisena ja moniulotteisena kokonaisuutena, joka ei pelkästään rajoita uskontoa vaan myös sallii sitä. Sen toimijoina ovat tässä valtiollisten ja kunnallisten tahojen lisäksi myös monenlaiset muut toimijat, jotka vaikuttavat hautausasioihin, niiden perinteisiin, käytäntöihin ja muutokseen. Tähän luetaan mukaan myös se osapuoli, jolla tässä on tarpeita eli toisin sanoen muslimit ja heitä edustavat tahot.

Martikaisen moniulotteisen ja verkottuneen hallinnan teoriassa hallinnan tapoja tarkastellaan moniulotteisina eli *plurisentrinä*. Siinä missä *unisentrinen* hallinnoinnin tarkastelu on perustunut yhtäältä ja ylhäältä tulevaan valtaan ja hierarkiaan ja *multisentrinen* puolestaan useiden, toisistaan riippumattomien tahojen omien intressien ajamiseen, kuvaa plurisentrinen hallinnointitapa verkostoa, jossa useat eri intressiryhmät ovat autonomisia mutta toisistaan riippuvaisia ja jossa nämä keskinäisen neuvottelun ja sovittelun avulla järjestäytyvät ja ajavat omia tarpeitaan joustavasti. (Mt., 134—135.)

Martikaisen mukaan on nähtävissä, että uskonnon ja valtion suhteeseen on muodostunut uudenlainen toimintatapa, joka nostattaa muutamia kysymyksiä. Ensimmäinen kysymykseksi nousee, ovatko viralliset ja lailliset suhteet yhteiskunnan eri toimijoiden välillä yhtä merkityksellisiä kuin ennen. Ja jos eivät, mitä tämä tarkoittaa demokratian kannalta, jos neuvottelut ja konsensus tapahtuvat ja muodostuvat demokraattisten elinten ulkopuolella. (Mt., 141.)

Verkottunut hallinnon tapa laajassa mielessä ei sinänsä ole Martikaisen mukaan uusi asia edes silloin, kun uskonnot ovat mukana. Uutta on sen sijaan se, miten hallinnan verkostot osallistuvat ratkaisemaan maahanmuuton myötä lisääntyneen uskonnollisen diversiteetin haasteita. (Mt. 136.)

Toinen huomio on, että tällainen verkottuminen nostaa uskontojen väliset suhteet uudelleen avainasemaan perinteisten uskonnollisten dynamiikkojen osalta. Martikaisen mukaan on huomattavaa, että tällaisissa epävirallisissa verkostoissa toisten ääni voi jäädä vähäisemmäksi kuin toisten, eli ryhmien ja yksilöiden inklusion itsestäänselvyys heikkenee. Martikainen huomauttaa myös, että toisaalta uskontojen välisillä verkostoilla on ainutkertainen voima muodostaa uusia valtakeskittymiä, jolloin myös ei-toivotut toimijat¹⁰ on helpompi pitää loitolla. (Mt., 142.)

Neuvottelujen ja päätöksenteon siirtyminen yhä paikallisemmaksi ja tätä myöten hajanaisemmaksi on Martikaisen mukaan globaali ilmiö, joka liittyy muuhun taloudelliseen kehitykseen, jonka vaikuttimena on uusliberalistinen talouspolitiikka. Toisin sanoen uskonnon hallinta seurailee muuta hallinnon tapojen kehitystä globalisoituvassa maailmassa. (Mt. 130.)

Martikainen tarjoaa tässä toimivan analyysin työkalun sen tarkasteluun, millaiset toimijat vaikuttavat vähemmistöuskonnon tarpeiden täyttymiseen Suomessa ja miksi. Tämän työkalun avulla selkeytän kuvaa ensinnäkin siitä, miten hautausasioihin liittyvä toiminta on linjassa muun suomalaisen monikulttuurisuuspolitiikan kanssa. Toisekseen työkalu auttaa hahmottamaan, miten tekemäni havainnot sitten peilautuvat läheisten yhteiskuntien tilanteita vasten.

Martikaisen teorian pohjalta kartoitan siis ensin, mitkä kaikki toimijat aineiston perusteella hautausasioista käytäviin neuvotteluihin ovat osallistuneet sekä muualla Suomessa että Turun islamilaista hautausmaata perustettaessa. Kysyn, millainen suhde toimijoilla on toisiinsa? Oletan Martikaisen teorian pohjalta, että toimijat ovat autonomisia mutta toisistaan riippuvaisia. (Mt., 135) Toisin sanoen hautaukset eivät onnistu ilman juuri näiden toimijoiden osallisuutta. Mikäli näin on, todentavat havainnot osaltaan Martikaisen teoriaa. Tämä puolestaan tarkoittaa sitä, että Martikaisen esittämät huomiot demokratian merkityksen vähenemisestä ja tämän myötä joidenkin toimijoiden mahdollisesta eksklusiosta tulevat

¹⁰ Oletan, että tällaisilla ei-toivotuilla toimijoilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi ulkomailta tulevaa rahoitusta ja sitä kautta radikaaleja uskonnollisia vaikutteita.

relevanteiksi huolenaiheiksi, joihin viranomaisten on syytä kiinnittää huomiota. (Mt. 141.) Syytä eksklusiolle voi olla monenlaisia, ja pyrin havaitsemaan niitä kiinnittämällä analyysissäni huomiota verkostojen ohella myös valtasuhteisiin. Tätä tarkennan seuraavassa luvussa 3.2. Tällä tiedolla on merkitystä islamilaisten hautausten suhteen, sillä sekä muslimiyhteisöt että viranomaiset tarvitsevat tietoa siitä, miten hautausasioiden edistäminen onnistuu parhaalla mahdollisella tavalla. Toimijaverkoston tuntemus voi auttaa viranomaisia toimimaan inklusiivisemmin.

Työni analyysin kannalta on olennaista, ettei verkostojen muodostuminen ole niin satunnaista kuin äkkiseltään voi näyttää. Koska taustalla on uusliberalistinen kehitys ja talouspolitiikka, on verkostohallinnan taustalla myös aivan tietynlaisia tavoitteita, kuten taloudelliset menoleikkaukset. (Mt. 133; 141.) Aiemmin valtion tuottamia julkisia palveluja ja toimintoja on yksityistetty, mikä on johtanut myös kolmannen sektorin toimijoiden — mukaan lukien uskonnollisten toimijoiden — osallistumiseen palveluiden tuottajina. Tästä esimerkkinä toimivat esimerkiksi kirkon rooli 1990-luvun alun laman aikana, kun vähävaraisten leipäjonot järjestettiin pelastusarmeijan johdolla. (Mt. 138.)

Toisaalta yhteistyö muslimiyhteisöjen ja julkisen hallinnon välillä on Martikaisen mukaan ollut varsin toisenlaista, kuin kirkon kohdalla. Taloudelliset säästöt ovat palveluiden ulkoistamisen yksi ulottuvuus. Muita yhteiskunnallisia tavoitteita Suomessa uskonnollisten yhteisöjen valjastamisessa esimerkiksi kotoutumistoimiin ovat olleet sosiaalisen koheesion lisääminen ja hyvät etniset suhteet sekä ylipäättään hyvinvointipalveluiden tehokkaampi kohdentaminen. Joustava verkostohallinta ei siis yksinomaan tähtää pelkästään rahalliseen säästöön ja yksilöiden ja yhteisöjen vastuuttamiseen omien tarpeidensa täyttämisestä, vaikka uusliberalistiseen ideologiaan korostunut yksilönvastuu kuuluukin. (Mt. 133; 141.) Hallinnan verkottuminen kertoo kuitenkin sekä hyvinvointivaltioajattelun että ylhäältä alaspäin johdetun hierarkkisen yhteiskuntajärjestyksen heikkenemisestä. (Mt. 140.)

3.2 Käsitteet

Ennen kuin siirryn varsinaisiin analyysilukuihin, tarkennan vielä työssä käyttämäni käsitteet ja sen, mikä suhde niillä on Martikaisen teoriaan. Ensinnäkin kuvailen islamin mukaisiin hautauksiin osallistuneiden toimijoiden verkostoa toimijaverkosto(je)n käsitteellä. Martikainen ei varsinaisesti artikuloi teoriaansa tämän käsitteen avulla, vaan puhuu toimijoista (*actors*) ja verkostoista (*networks*) erikseen sekä hallinnan verkostoista (*governance networks*). Samankaltaista tutkimusta tehnyt Rosemarie van den Breemer (2019)

käyttää esimerkiksi käsitteitä *actors* ja *actor constellations*. Valitsin käyttää omassa työssäni toimijaverkoston käsitettä, sillä analyysini keskittyy tarkastelemaan hautausasioihin osallistuvien toimijoiden verkostoa ja näiden suhdetta toisiinsa ja käsite kuvaa näitä suomeksi hyvin. Toimijaverkosto on siis itse muotoilemani sovellus Rosemarie van den Breemerin käyttämästä käsitteestä *actor constellation* sekä Martikaisen käsitteestä hallinnan verkosto (*governance network*).

Käytän tutkielmassa myös kirkko-valtio-suhteeseen käsitettä, jonka avulla viitataan siihen, millainen suhde kirkon ja valtion välillä on. (van den Breemer & Maussen 2012, 279—280.) Sen avulla kuvailen, miten kirkon ja valtion suhde näkyy muslimien hautausten järjestämiseen liittyvissä asioissa. Käsitettä voidaan käyttää itsessään teoreettisena viitekehyksenä selittämään sitä, miten tietty yhteiskunta on sopeutunut ja suhtautunut vähemmistöuskontojen olemassaoloon ja hallinnut sitä. Martikainen huomauttaa kuitenkin, ettei historiallisiin kirkko-valtio-suhteisiin perustuva teoretisointi yksin riitä selittämään vähemmistöuskontojen hallintaa enää nykypäivänä. Martikaisen mukaan valtion ja uskontojen välillä vallitsee lukemattomia erilaisia yhtymäkohtia ja tapoja kommunikoida, ja niiden selvittämiseen tarvitaan moniulotteisempaa teoretisointia. (Martikainen 2013, 130.) Uskonnon hallinnan tutkimuksessa kirkko-valtio-suhteiden kautta tarkasteleminen on ollut suosittua myös muslimien hautausjärjestelyitä tutkittaessa. Kirkon ja valtion suhteen huomioiminen auttaa valottamaan syitä ja seurauksia sille, miten hautausmaita koskeva politiikka on muotoutunut. (Kadrouch-Outmany 2014, 17.) Tämä koskee erityisesti Suomea, jossa varsinaisia julkisia eli kuntien ylläpitämiä hautausmaita on olemattoman vähän.

Tutkijat ovat jaotelleet eri maita kirkko-valtio-suhteiden perusteella hiukan eri tavoin; Tatarin mukaan esimerkiksi teologi Jørgen Nielsen [2005] katsoo, että Suomi kuuluu maihin, joilla on virallinen valtionkirkko. Poliitikantutkija Jocelyne Cesari [2004] puolestaan on jaotellut maat sen perusteella, että joillain mailla on virallinen valtionuskonto ja toisissa taas uskonnon asema tunnustetaan laissa. (Tatari 2009, 279.) Nielsenin luokittelussa jää huomiotta kokonaan erityinen pohjoismainen malli, jossa valtio ja kirkko saattavat olla virallisesti toisistaan erotetut, mutta jossa kirkon erityinen asema laissa ja rooli yhteiskunnan virallisissa toiminnoissa saattaa olla verrattain vahva. Pohjoismaissa tällaiset valtakirkot ovatkin identifioituneet kansankirkoiksi¹¹. Kysymys siitä, onko kirkko 'valtionkirkko' tai onko

¹¹ Suomen evankelisluterilainen kirkko esimerkiksi huomioi omilla kotisivuillaan, että kansankirkko kuvaa kirkon asemaa ja luonnetta parhaiten. (evl.fi a) Myös esimerkiksi Tanskassa evankelisluterilaisen kirkon virallinen nimi on Folkekirken. (<https://www.folkekirken.dk/>)

valtiolla virallista kirkkoa ei olekaan yksinkertainen kyllä tai ei -kysymys. (Kühle ja muut 2017, 3–4; 82–84.) Tämän työn kannalta on oleellista huomata evankelisluterilaisen kirkon verrattain vahva asema yhteiskunnassa (vrt. esim. Ranskan sekularismi). Miten evankelisluterilaisen kirkon asema vaikuttaa muslimien hautaukseen? Kirkko-valtio-suhteen käsitteen käyttö siis tukee taustalla Martikaisen teoriaa ja auttaa suhteuttamaan Suomen tapausta muihin Euroopan maihin.

Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, Martikaisen mukaan uusi verkottunut hallinnan tapa herättää kysymyksen siitä, aiheuttaako demokraattisten elinten ulkopuolella tapahtuva päätöksenteko joidenkin ryhmien eksklusiota, rajoittaen näin niiden mahdollisuuksia toimia. (Martikainen 2013, 141.) Inklusion ja eksklusion käsitteet on syytä myös avata, sillä niitä käytetään hiukan eri painoituksin eri tutkimusaloilla. Tässä työssä käytän niitä monikulttuurisuuden tutkimukselle tyypilliseen tapaan kuvaamaan eri monikulttuurisen yhteiskunnan toimijoiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan ja saada äänensä kuuluviin. (Suvi Keskinen & Jaana Vuori 2012; ks. myös Maddrell ja muut 2021, 6.)

Muslimien hautauskysymyksiä Belgiassa ja Alankomaissa tarkastelevassa tutkimuksessaan Khadija Kadrouch-Outmany totesi, että yhtenä haasteena kunnallisten islamilaisten hautausten järjestämisessä on eri muslimiryhmien vaatimukset tiettyjen islamin suuntausten inklusiosta ja eksklusiosta. (Kadrouch-Outmany 2015, 89.) Muslimien hautauskysymyksissä ryhmien väliset erot ja valtasuhteet tulevat näkyväksi, kun läsnä on useita eri etnisiä ryhmiä sekä eri islamin suuntauksia, joilla kaikilla voi olla erilaiset kulttuurit, tavat ja toiveet hautausten suhteen. Yhdenvertaisuuden saavuttamiseksi täytyisi löytää ratkaisu, jossa kaikkien tarpeet kuullaan ja pyritään toteuttamaan. Inklusion ja eksklusion käsitteiden ohella kiinnitän huomiota toimijoiden välisiin valtasuhteisiin nojaten intersektionaaliseen ajatteluun.¹² Käsitteet tukevat analyysia tarkastellessani sitä mahdollisuutta, että kaikkien muslimiryhmien äänet eivät välttämättä pääse yhtä helposti kuuluviin, vaikka näillä olisi tismalleen samat tarpeet kuin muilla muslimeilla. Vielä isompi ongelma on, mikäli sellaisten muslimien vaatimukset eivät tule kuulluiksi, joilla on muista (kenties intersektionaalisessa valossa etuoikeutettummista) muslimeista poikkeavia tarpeita.

¹² Intersektionaalisuus on sukupuolentutkimuksen kentällä syntynyt käsite, joka kuvaa yksilöitä eriarvioistavien tekijöiden risteävää luonnetta. Intersektionaalisuuden valtdynamiikkoja kuvaava akselijattelu sisällyttää niin poliittiset, taloudelliset, subjektiiviset, kokemukselliset kuin psyykkisetkin erotekijät. Sukupuolen lisäksi eriarvoistavia tekijöitä ovat muun muassa rotu, etnisyys, seksuaalinen suuntautuminen, yhteiskuntaluokka ja uskonto tai elämänkatsomus. (Valovirta 2010, 94.)

Käytän työssäni sanaa 'monikulttuurisuus' viitaten yhteiskunnan monikulttuurisuuteen. Tällä tarkoitan tässä työssä yhteiskunnan tosiasiallista monikulttuurisuutta eli sitä, että Suomessa asuu vakituisesti ihmisiä monista eri kieliryhmistä, lähtömaista, uskonnoista ja taustoista. (Ks. Saukkonen 2013, 115.)

4 Aineisto, metodit ja tutkimusetiikka

4.1 Haastatteluaineisto ja sen koostaminen

Työn keskeisimpänä aineistona toimii neljästä erillisestä haastattelusta koostuva aineisto. Haastatteluaineisto koostuu hautaustoimiston työntekijän, kirkon hautaustoimen työntekijän, muslimiaktiivi Pia Jardin yksilöhaastatteluista sekä Turun Muslimien Hautausyhdistyksen hallituksen jäsenten ryhmähaastattelusta. Edustettuja toimijoita ovat siis hautaustoimistot, kirkon hautaustoimi, muslimiyhteisöt sekä Turun Muslimien Hautausmaayhdistys ry. Haastattelut toteutettiin vuosien 2019 ja 2021 välillä.

Kahta ensimmäistä haastateltavaa, eli kirkon hautaustoimen työntekijää ja hautaustoimiston työntekijää, haastattelin vielä siinä käsityksessä, että pro gradu -tutkielmani tulisi koskemaan yleisesti uskonnollista monimuotoisuutta kuolematyöläisten työarjessa. Nämä kaksi haastattelua tehtiin hyvin varhaisessa vaiheessa tutkimusprosessia, ja osittain näiden haastattelujen sisältöjen myötä päätin tarkentaa aiheeni koskemaan nimenomaan muslimien hautauksia. Samalla näkökulma siirtyi pois kuolematyöläisten näkökulmasta. Molemmissa haastatteluissa kävi nimittäin niin, että aiheen tiimoilta päädyttiin puhumaan lähinnä muslimien hautauksia koskevista asioista, sillä kokemusta muista uskontokunnista oli hyvin vähän, lähinnä yksittäisiä tapauksia. Pystyin hyödyntämään näitä haastatteluja myös tähän aiheeseen, koska niistä kumpusi runsaasti relevanttia tietoa haastateltavien kokemuksista muslimien hautausten järjestämisestä.

Kaikki neljä ovat asiantuntijahaastatteluita, sillä jokaisessa haluttiin saada erityistä aihetta koskevaa tietoa, jota haastateltavilla oletettiin olevan. Asiantuntijuus näissä haastatteluissa oli joko ammatti- tai instituutioperusteista. (Ks. Alastalo, Åkerman & Vaitinen 2017, 181—194.) Kirkon ja hautaustoimiston työntekijöiden asiantuntijuus perustui ammattiin, muslimiyhteisöjen edustajien puolestaan instituutioon kuulumiseen. Instituutioon kuulumiseen perustuva asiantuntijuus perustui tässä tapauksessa siis sekä uskontokuntaan (islamiin) että Turun Muslimien Hautausmaayhdistykseen kuulumiseen.

Asiantuntijahaastattelut voidaan jakaa kolmeen kategoriaan: eksploratiivisiin, systematisoiiviin ja tietoa luoviin. Tämän tutkielman haastattelut olivat eksploratiivisia eli kartoittavia asiantuntijahaastatteluita, sillä niillä pyrittiin keräämään perustietoa vähän tutkitusta ilmiöstä (tässä tapauksessa siis muslimien hautaamisesta Suomessa). (Mt., 184—185.)

Ensimmäisenä haastattelin siis hautaustoimiston työntekijää. Hän edustaa yksityisen hautaustoimen toimijaa, joka on ainoa kaupallinen toimija haastateltavien joukossa. Toisena haastattelin hautaustoimen työntekijää, joka toimi eteläisessä Suomessa erään seurakunnan palveluksessa, ja hänellä oli kokemusta tunnustuksettomien hautausmaa-alueen käytöstä muslimien hautapaikkana. Hän edustaa tässä työssä evankelisluterilaista kirkkoa toimijana ja laillisessa vastuussa olevana kunnallisten hautausten järjestäjänä.

Kolmantena haastattelin Pia Jardia, joka suostui pyynnöstäni esiintymään työssä asiantuntijana omalla nimellään. Jardi on syntyperäinen suomalainen ja käännynnäinen muslimi, joka on toiminut aktiivisesti islamilaiseen hautaukseen liittyvien asioiden lisäksi myös esimerkiksi uskontojen välisen vuoropuhelun kentällä USKOT-foorumissa. Jardi on ollut useasti mediassa esillä muslimien oikeuksiin ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyvissä kysymyksissä, joista näkyvin on ollut suurmoskeijahanke, joka oli tapetilla erityisesti vuoden 2017 aikana. Tästä syystä katsoin, että Jardin on luontevaa esiintyä työssäni omana itsenään. Jardi toi siinä mielessä oman erityisen näkökulmansa työhön, että hän oli toiminut useissa tilanteissa myös eräänlaisena kulttuuritulkkina suomalaisen yhteiskunnan ja valtakulttuurin sekä maahanmuuttajataustaisten muslimien välillä. Tästä syystä myös hänen syntyperänsä mainitseminen tässä oli olennaista. Jardilla oli kokemusta moneen eri islamin suuntaukseen ja etniseen ryhmään kuuluvien muslimien etujen ajamisesta hautausasioissa.

Neljänten haastatteluun osallistui kaksi henkilöä, joista toinen kuului Turun Muslimien Hautausyhdistyksen hallitukseen, ja toinen toimi henkilöiden oman islamilaisen yhteisön imaamina. Henkilöt tarjoutuivat haastateltaviksi, koska he olivat ottaneet vastuuta myös yhteisönsä jäsenten hautausjärjestelyistä. Molemmat suorittivat esimerkiksi myös vainajanpesurituaaleja. Tästä haastattelusta sain arvokasta tietoa sekä turkulaisten muslimien näkökulmasta, tarpeista ja toiveista että muslimien hautausmaayhdistyksen perustamisesta ja sen yhteistyöstä Turun kaupungin kanssa.

Valitsin käyttää työssäni juuri Martikaisen uskonnon hallinnan teoriaa vasta toteutettuani kaikki haastattelut. Päätös islamin hallinnan teoretisoinnin hyödyntämisestä syntyi ennen viimeistä haastattelua. Haastattelut osaltaan ohjasivat minua uskonnon hallinnan teoretisoinnin pariin, sillä haastatellut muslimiyhteisöjen edustajat olivat sellaisia, joiden kutsumiseen olin saanut kehotuksen Turun kaupungin kulttuurien vuoropuhelun parissa työskentelevältä viranomaiselta. Minulle heräsi kysymys, että miksi juuri nämä ihmiset ovat päätyneet yhteistyöhön viranomaisten kanssa?

Haastattelujen sisältö siis tarjoaa tietoa muslimien hautausten järjestelyistä ja viranomaisyhteistyöstä. Tieto hallinnan verkostoista kumpuaa puolestaan ikään kuin metatasolta. Tarkastelen, miksi juuri nämä toimijat ovat mukana muslimiyhteisöjen osalta. Kirkon seurakuntien hautaustoimen edustajan sekä hautaustoimiston edustajan kutsuminen haastatteluun puolestaan perustui tutkielman alkuperäiseen aiheideaan, kuten edellä kerroin.

Alkuperäisenä ajatuksena oli toteuttaa 4–6 haastattelua. Määrä jäi neljään, koska monia muslimiyhteisöjä oli lopulta hieman hankala tavoittaa: moni ei vastannut ajoissa tai ollenkaan. Laajempaa tutkimusta varten olisi varmasti syytä hyödyntää monipuolisemmin erilaisia välikäsiä ja verkostoja. Turun Muslimien Hautausyhdistyksen edustajat oli tärkeää saada mukaan, sillä yhdistyksen hallitukseen kuului kaikkien paikallisten muslimiyhteisöjen edustajia. Myös Pia Jardi oli tottunut edustamaan monien eri muslimiryhmien näkökantoja julkisuudessa ja viranomaisten suuntaan. Tästä huolimatta haastatteluaineiston edustus on rajallinen ja on tärkeää huomioida, että muslimit Suomessa ovat hyvin pirstaleinen, sekä etnisesti että uskonnollisesti jakautunut ryhmä. Näin ollen heidän välillään voi olla eroja siinä, millaisia tarpeita ja traditioita heillä on hautausten suhteen.

Käytän tästä edespäin haastateltavista lyhenteitä H1, H2, H4 ja H5. Haastatteluja oli siis yhteensä neljä, mutta viimeisessä haastattelussa oli paikalla kaksi henkilöä. H4 oli haastattelussa eniten äänessä, koska hän puhui paremmin suomea ja toimi myös tulkkina H5:lle. Välistä ”puuttuu” H3, sillä tämä oli omalla nimellään esiintyvän Pia Jardin haastattelu. Viittaa Jardin haastatteluaineistoon nimellä ”Haastattelu 3”, ja siksi jätän numeron välistä lyhenteissä. H1 on siis hautaustoimiston työntekijä, H2 seurakunnan hautaustoimen työntekijä, ja H4 ja H5 samassa haastattelussa paikalla olleet muslimiyhteisön edustajat. Itse haastattelut nimeän siis seuraavasti: Haastattelu 1 (hautaustoimisto), Haastattelu 2 (kirkon hautaustoimi), Haastattelu 3 (Pia Jardi), Haastattelu 4 (Turun Muslimien Hautausyhdistys ry).

4.2 Haastattelujen toteutus ja haastattelutilanteet

Minulla oli haastatteluissa etukäteen pohdittuja kysymyksiä muistini tueksi, mutta korostin tilanteissa vapaata keskustelumuotoa. Jättämällä kysymykset suhteellisen avoimiksi toivoin saavani tietoa ylipäättään siitä, millaiset asiat aiheen ympäriltä nousevat merkittäviksi.

Asiantuntijahaastattelut voidaan toteuttaa millä tahansa tutkimukseen sopivalla menetelmällä (Alastalo, Åkerman & Vaitinen 2017, 181–194), ja tässä tapauksessa koin suhteellisen avoimen teemahaastattelun parhaaksi, sillä tutkimuskysymykset eivät olleet muotoutuneet valmiiksi etukäteen. (Ks. Hyvärinen 2017, 17.) Sen sijaan lopulliset tutkimuskysymykset

kumpuavat osittain lopullisesta aineistosta. En etukäteen tiennyt, koskisivatko keskeisimmät kysymykset aiheesta esimerkiksi nimenomaan uskontoa ja kulttuurisia eroja vai kenties enemmän käytännön pulmia ja niiden ratkaisemista. Aineistonkeruun eksploratiivisen luonteen vuoksi haastattelukysymykset olivat suhteellisen avoimia ja yleistäviä. Etukäteen laaditut haastattelukysymykset löytyvät tutkielman liitteistä 1, 2, 3 ja 4.¹³

Kaikki haastattelut toteutettiin kasvokkain tapaamisissa, ja haastattelut äänitettiin äänitiedostoiksi. Kukin haastattelu kesti noin tunnin ja tämä oli myös se aika, jonka olin kehottanut haastateltavia varaamaan. Tämän jälkeen haastattelut litteroitiin käsin sellaisella tarkkuudella, joka oli tämän tutkielman kannalta tarpeen. Tässä tutkielmassa esimerkiksi äänenpainoilla, naurulla tai vastaavilla ei ollut merkitystä, joten ne jätettiin pois litteroinnista. (Ks. Ruusu vuori ja Nikander 2017, 367.)

4.3 Muu aineisto

Muuta kuin tutkimuskirjallista tai haastatteluista koostuvaa aineistoa työssäni ovat asiakirjat, jotka liittyvät Turun islamilaisen hautausmaan perustamiseen sekä 1990-luvulla perustetun, pienen kunnallisen islamilaisen hautausmaahan perustamiseen. 1990-luvulta peräisin olevat asiakirjat sisälsivät Turun kaupunginhallituksen kokouspöytäkirjan kunnallisen hautausmaan käyttöönottamisesta muslimien hautausmaaksi, kyseisen hautausmaan säännöt sekä kaavapiirustukset. Turun islamilaisen hautausmaan perustamisesta vuonna 2021 löytyy myös päätöspöytäkirja, jossa päätetään hautausmaatontin vuokraamisesta Turun Muslimien Hautausmaayhdistys ry:lle. Tämä päätöspöytäkirja on julkisesti nähtävillä sähköisessä muodossa osoitteessa <https://ah.turku.fi/kylk/2021/0504011x/4365020.htm> (viitattu 15.12.2021.) Pöytäkirjan liitteenä on myös maanvuokrasopimus sekä karttakuva vuokrattavasta alueesta. Näistä asiakirjoista sain haastattelujen ohelle lisää tietoa Turun islamilaisen hautausmaan perustamisesta ja sen taustoista.

¹³ Hautaustoimiston työntekijän (Haastattelu 1) sekä hautaustoimen työntekijän (Haastattelu 2) haastatteluissa kysyin ensin yleisesti muiden uskontokuntien edustajien hautaamisista ja niihin liittyvistä kokemuksista, minkä jälkeen kysyin vielä erikseen samankaltaiset kysymykset liittyen pelkästään muslimeihin. Tämä ei ollut paras ratkaisu keskustelun ohjauksen kannalta, sillä aihe kääntyi koskemaan muslimien hautauksia jo ennen, kuin heitä koskeviin kysymyksiin päästiin. Jotkut kysymykset olivat jälkikäteen ajateltuna joko epärelevantteja tai liian tarkkoja. En välttynyt myöskään tuomasta esiin omaa tietämystäni aiheesta, mikä ei haastattelututkimusta tehdessä ole hyvä tapa. (Hyvärinen 2017, 24–25.) Toisin sanoen, jos tekisin nyt haastattelut uudelleen, järjestäisin kysymyspatteriston vieläkin yleisemmäksi ja keskittyisin haastattelutilanteissa vielä paremmin kannustavan kuuntelijan rooliin.

4.4 Aineiston analyysimenetelmät

Aineistossa kartoitettiin eksploratiivisesti vielä Suomessa tutkimatonta aihetta, joten ensin oli tarkasteltava, millaisia asioita haastateltavat nostavat esiin. Alussa minulla oli vain yleinen toteamus siitä, että minua kiinnostaa muiden kuin kristillisten uskontokuntien edustajien hautausjärjestelyt ja niiden onnistuminen Suomessa. Kahden ensimmäisen haastattelun jälkeen aineisto ohjasi, kuten aiemmin kerroin, vahvasti tarkentamaan aihetta koskemaan pelkästään muslimeja, joten seuraaviin haastatteluihin lähtökohtana oli, että minua kiinnostaa muslimien hautausjärjestelyt ja niiden onnistuminen Suomessa. (Ks. Hyvärinen 2017, 19—21.)

Aineistohallinnassa käytin apunani NVivo-ohjelmaa. Sen avulla teemoittelin ensin puhutut aiheet kolmeen pääteemaan ja niiden alateemoihin. Teemoittelu on vasta analyysin yksi vaihe ja työkalu. (Ruusuvoori, Nikander & Hyvärinen 2010, 14—16.) Teemajaottelu syntyi sekä aineistolähtöisesti että aineistolle esitettyjen kysymysten kautta. Teemat jakoutuivat kolmeen pääluokkaan ja niiden alaluokkiin. Joillain alaluokilla oli vielä muutamia alaluokkia. Teemat on esitetty alla olevassa taulukossa:

Islamilainen hautaus	Islamin hallinta	Yhteiskunnan näkökulma
Hautaustraditiot:	Kirkko-valtio-suhde	Käytännön kokemukset
Hautaustraditioiden kuvailu	Muut maat	Kulttuurierot
Uskomusten kuvailu	Poliittinen ilmapiiri	Tiedonsaanti
Teologian ja eskatologian kuvailu	Poliittinen järjestelmä	
Hautauksen haasteet:	Toimijat:	
Käytännön haasteet	Hautausoimistot	
Byrokratia	Seurakunnat	
Epävarmuus tulevasta	Viranomaiset	
Kulttuurierot muslimien näkökulmasta	Yhdistykset ja yhdyskunnat	
Syrjintä	Ryhmiä erot	
Sensitiivisyyden puute		
Taloudelliset resurssit		
Ratkaisut:		
Ratkaisuehdotukset		
Sujuvat asiat		

Tässä tutkielmassa aineistolle esitettävät kysymykset¹⁴ syntyivät osittain aineistolähtöisesti, kuten tutkimuskysymyksetkin. Osittain aineistoille esitettävät kysymykset syntyivät puolestaan Martikaisen teorian sekä muiden käyttämieni teoreettisten käsitteiden (kirkko-valtio-suhde, inklusio ja eksklusio) pohjalta.

Aineistolle esitettävät kysymykset jakautuivat kahteen osaan. Kartoittavat eli eksploraatiiviset kysymykset kysyivät: Miten haastateltava kuvailee muslimien hautausjärjestelyjä? Miten haastateltava kuvailee niiden onnistumista? Tuoko haastateltava esille jotain haasteita tai ongelmia ja jos tuo, niin millaisia? Miten mahdollisia ongelmia on ratkaistu? Millaisia ratkaisuehdotuksia tai toiveita haastateltava tuo tulevaisuutta ajatellen? Näiden avulla selvitin, millainen on islamilaisten hautajaisten tila Suomessa tällä hetkellä (tutkimuskysymys 1.). Toiseen osaan kuuluvat kysymykset puolestaan auttoivat selvittämään, miten muslimien hautajaisten järjestäminen ja tapausesimerkki Turun hautausmaan perustamisesta suhteutuvat työn teoreettiseen viitekehykseen (tutkimuskysymys 2.). Ketkä muslimien hautausjärjestelyihin osallistuivat? Ketkä Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessiin osallistuivat? Mihin ryhmään nämä toimijat kuuluivat/ketä he edustivat? Miksi juuri nämä toimijat olivat päätyneet neuvottelemaan hautausasioista keskenään?

Sisällön teemoittelun jälkeen asemoin haastatellut asiantuntijat heidän edustamiensa ryhmien tai instituutioiden mukaan ikään kuin kartalle, joka kuvaa neuvotteluihin osallistuvien osapuolten verkkoa. Muslimiyhteisöjen, kirkon hautaustoimen ja hautaustoimistojen rinnalla kartalla oli myös valtio. Valtio, jota hautausasioissa edustivat yleisimmin kuntien viranomaiset, oli toisaalta myös kaikkia muita verkoston toimijoita ympäröivä ja rajaava entiteetti. Esimerkiksi valtion lainsäädäntö asettaa rajat mahdollisuuksille.

Pyrin analysoimaan intersektionaalista näkökulmaa hyödyntäen näiden eri toimijoiden valtasuhteita neuvotteluissa ja suhteessa toisiinsa. Tarkastelin sitä, millaisia etuja haastateltavilla oli suhteessa mahdollisiin muihin verkoston toimijoihin hyödyntäen intersektionaalista näkökulmaa. Valtasuhteisiin vaikuttavia seikkoja olivat tässä työssä haastateltavan asema ja kielitaito. Asemalla viitataan siihen, mitä toimijaa haastateltava työssä

¹⁴ Aineistolle esitettävät kysymykset ovat eri asia, kuin haastateltaville esitettävät kysymykset, sillä haastateltavan vastaukset eivät koskaan ole valmiita tutkimustuloksia. Aineistolle esitettävät kysymykset eivät myöskään suoraan ole samat kuin tutkimuskysymykset, sillä niiden avulla voidaan kysyä esimerkiksi sitä, miten haastateltava kuvailee tiettyä asiaa, ja tutkimuskysymys voi olla tälle jatkokysymys, joka kysyy, *miksi*. (Hyvärinen 2017, 19–21.)

edustaa ja millainen valta kyseisellä toimijalla on vaikuttaa hautausten sujumiseen käytännössä. Kiinnittämällä huomiota valtasuhteisiin pyrin pohtimaan vastausta Martikaisen esittämään kysymykseen siitä, mitkä toimijat voivat tällaisessa hallinnan mallissa jäädä päätöksenteon ja neuvottelujen ulkopuolelle (ekskluusio).¹⁵

Kielitaidolla on merkitystä, koska neuvotteluja käytiin aineistonkeruun ”metahavaintojen” perusteella erinomaisesti suomea taitavien kesken. Metahavaintona toimii se tosiasia, että tutkimukseen osallistui vain erinomaisesti suomea taitavia henkilöitä. Turun Muslimien Hautausyhdistyksen ryhmähaastattelussa toinen haastatelluista ei puhunut kovin paljon suomea, mutta toinen haastateltava toimi tilanteessa tulkkina. Kielitaidon merkitystä tukee myös se, että Pia Jardi oli valtaväestöön kuuluvana käännyneenä muslimina päätenyt ajamaan eri muslimiryhmien asioita.

Haastatteluaineiston ohella aineistona toimivat vanhan Turun muslimien kunnallisen hautausmaan sekä Turun islamilaisen hautausmaan perustamiseen liittyvät asiakirjat. Näihin asiakirjoihin hyödynsin sisällönanalyysia tarkastellessani, mitä tietoa asiakirjat pitivät sisällään. Tämän jälkeen pohdin Martikaisen viitekehityksessä, millaisia intressejä kunnan viranomaisilla voitiin sen pohjalta katsoa olevan asiakirjoissa kerrottujen päätösten perusteella? (Vrt. Martikainen 2013, 137; 139; 141.)

4.5 Tutkimuseettinen pohdinta

Keskeisimpiä tutkimuseettisiä ja hyvään tieteelliseen tapaan liittyviä seikkoja tässä tutkielmassa olivat herkkään aihealueeseen, haastatteluaineistojen tuottamiseen ja säilyttämiseen sekä haastattelutilanteisiin ja niiden sensitiivisyyteen liittyvät kysymykset. Positioni tutkijana on ulkopuolinen. En kuulu mihinkään uskontokuntaan, enkä työskentele kirkolla tai kaupungilla, joiden toimintaa tässä tutkielmassa tarkastellaan.

Kuolema aihealueena oli tutkielman teon aikana tutkimuseettisen pohdinnan paikka siinä mielessä, että kyseessä on lähtökohtaisesti arkaluontoinen aihe. Koin, että erityisesti hautauksia koskevien haasteiden ja epäonnistumisten suhteen kielteiset tunteet olivat läsnä sekä hautaustoimen työntekijän että muslimiyhteisöjen edustajien haastatteluissa. Vaikka

¹⁵ Valtasuhteisiin vaikuttavat lukuisat muutkin seikat, mutta laajempi tarkastelu vaatisi taustalleen laajaa intersektionaalista teoretisointia sekä toisenlaista kysymyksenasettelua koko tutkielmalle. Tässä työssä on olennaista tarkastella sitä mahdollisuutta, että neuvotteluissa ja päätöksenteossa tapahtuu ekskluusiota.

haastattelut olivat asiantuntijahaastatteluita, olivat haastatteluissa käsitellyt asiat muslimeille myös uskonnollisia ja sitä myöten hyvin henkilökohtaisia. (Vrt. Suopajarvi ja muut 2019, 47.)

Toisaalla hautaustoimen työntekijä puolestaan osoitti turhautumista siitä, ettei työarjessaan aina osannut tai resurssien puitteissa voinut palvella muslimiasiakkaita kaikkien näiden toiveiden mukaisesti. Nämä seikat vaativat minulta tutkijana empaattista läsnäoloa. Empatia on tutkimustilanteissa asenne, jonka avulla tutkija pyrkii ymmärtämään tutkittavan näkökulmaa, asemaa ja tunteita. (Suopajarvi ja muut 2019, 43.) Empaattinen asennoituminen tarkoitti konkreettisesti tutkimustilanteissa esimerkiksi sitä, että keskityin kuuntelemaan rauhassa. En ohjannut haastattelun kulkua esimerkiksi ”asiakeskeisempään suuntaan” silloinkaan, kun tutkittavat kertoivat tunnepitoisista kokemuksista jotka eivät välttämättä liittyneet tutkimuksen aiheeseen.

Tutkittavien turhautuminen hankaluuksiin herätti itsessänikin luonnollisesti turhautumisen tunteita. Toisaalta tämä kokemus vahvisti tutkimusta tehdessä tietynlaista merkityksellisyyden kokemusta. Tuli tunne, etten tee tätä tutkimusta turhaan. Turun Muslimien Hautausyhdistyksen edustajat kiittelivät haastattelun päätteeksi minua useaan otteeseen siitä, että tutkin tätä asiaa, joka oli heille erittäin tärkeä. Tässä kohtaa minulle toisaalta heräsi huoli siitä, että kohdistuiko minuun ja minun työhöni kovinkin paljon odotuksia työn vaikuttavuudesta heidän asioidensa edistämiseksi. (Vrt. Suopajarvi ja muut 2019, 56—57.)

Toinen tutkimuseettinen haaste liittyi haastatteluaineiston keräämiseen ja anonymisointiin. Koska lähdin tekemään haastatteluja hyvin varhaisessa vaiheessa tutkielman tekoa, lähdin liikkeelle sillä ymmärryksellä, että haastateltavien tiedot on ehdottomasti pyrittävä häivyttämään kaikin keinoin. Pia Jardin kohdalla pohdin ohjaajalleni sitä, miten hänen tiedot olisi mahdollista häivyttää niin, ettei häntä todella voi tunnistaa, koska Jardi on ollut paljon esillä julkisuudessa. Tässä vaiheessa ohjaaja ehdotti, että Jardia voisi hänen suostumuksellaan haastatella asiantuntijaroolissa ja tämän omalla nimellä. Kysyin asiaa kasvotusten, jotta Jardilla olisi parempi mahdollisuus esittää lisäkysymyksiä. Hän suostui tähän selvästi mielellään, koska ei esittänyt kysymyksiä tai epäröinyt.

Turun Muslimien Hautausyhdistyksen haastatteluun mennessäni elin siinä käsityksessä, että tulen haastattelemaan muslimeja, jotka ovat osallistuneet hautausasioiden järjestelyihin ja edistämiseen omassa yhteisössään. Kytkös yhdistykseen sekä koko Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessi valkenivat minulle haastattelun yhteydessä. Tutkielmaa edistäessäni vastaan tuli ongelma, etten voisi pitää yhdistyksen edustajia anonyymeina ja

kertoa heidän asemastaan yhdistyksessä samaan aikaan mitenkään. Tähän ohjaaja ehdotti ratkaisuksi, että kysyisin haastatelluilta vielä jälkikäteen suostumusta siihen, että yhteys Turun Muslimien Hautausyhdistykseen kerrotaan. Tähän haastatellut suostuivat sähköpostin välityksellä. Tällainen soutaminen ja huopaaminen ei tietenkään ole ihanteellista. Oli pohdittava, laitanko etusijalle tutkielmani asetelman onnistumisen vai tutkittavien välttymisen ylimääräiseltä vaivannäöltä. Koska Turun Muslimien Hautausyhdistykset olivat niin innokkaita haastatteluun ja kiitollisia työn toteutuksesta, koin, että heidän ”vaivaamisensa” olisi pienempi paha kuin se, että työstä joutuisi jättämään pois sellaisia asioita, joiden nämä haastateltavat myös todennäköisesti odottivat sisältyvän työhön.

Haastatteluaineistoa, eli litterointeja ja äänitteitä on säilytetty henkilökohtaisessa yliopiston tarjoamassa pilvipalvelussa, jonne vain itselläni on pääsy. Haastateltujen nimet on poistettu kaikista haastattelujen litteroiduista versioista Pia Jardian lukuun ottamatta. Kahden ensimmäisen haastattelun kohdalla alkuvuonna 2019 tietosuojaselosteen toimittaminen haastateltaville ei ollut vielä tarpeen¹⁶. Pia Jardille ja Turun Muslimien Hautausyhdistyksen haastateltaville on toimitettu vaaditut tietosuojaselosteet henkilötietojen säilyttämisestä. Haastatteluaineisto ja henkilötiedot¹⁷ hävitetään kokonaisuudessaan tietosuojaselosteessa sovitun säilytysajan puitteissa.

Haastatteluaineistojen muodostamisen kohdalla pohdin myös vallan ja etuoikeuksien kysymyksiä. Kuten aiemmin mainitsin, monia muslimiyhteisöjä oli hankalaa saada kiinni. On mahdollista, että tutkielmaani koskeviin haastattelupyyntöihin vastasivat ne yhteisöt, joissa hautausasioihin perehtyneillä tai muilla auktoriteeteilla oli tarpeeksi kielitaitoa hahmottaa haastatteluni tarkoitus ja tulla haastatelluiksi. Tämä on yksi esimerkki siitä, miten kielitaito vaikuttaa siihen, että saa äänensä kuuluviin. Isommissa tutkimusprojekteissa käytettäisiin myös tulkkien palveluita, koska tutkimusetiikan kannalta olisi ongelmallista kuulla vain suomea, ruotsia tai englantia hyvin hallitsevia. Toisaalta muslimien kohdalla on puhuttu myös niin kutsutusta tutkimusväsymyksestä. Muslimit on Euroopassa paljon tutkittu ryhmä, ja vähemmistön edustajat voivat myös väsyä siihen, että heitä halutaan aina tutkia. Tämä voi myös johtaa siihen, ettei kaikkiin tutkimushaastattelupyyntöihin reagoida. (Ks. Esim. Clark 2008.)

¹⁶ Ohjaajani ei siis opastanut toimittamaan tietosuojaselosteita ennen kuin vasta Pia Jardian ja Turun Muslimien Hautausyhdistyksen haastatteluiden kohdalla vuosina 2020 ja 2021.

¹⁷ Vaikka henkilötiedot on poistettu litteroiduista tiedostoista, henkilötietoja löytyy muutamista paperisista muistiinpanoista ja tulosteista.

5 Islamin mukainen hautaus Suomessa

5.1 Muslimivainajan hautaaminen Suomessa – yleiskuva ja käytännön haasteet

Tässä luvussa esittelen ensin, millainen yleiskuva muslimivainajien hautaamisten tilanteesta Suomessa syntyi aineiston perusteella. Erittelen, millaisia käytännön pulmia islamin mukaisten tapojen noudattamisessa kohdattiin ja miten niitä oltiin tähän asti ratkaistu ja pohdin, mitä ratkaisut tarkoittavat moniulotteisen ja verkottuneen islamin hallinnan näkökulmasta. Tarkastelen sitä, mukaileeko muslimien hautaaminen yhtenä uskonnollisen toiminnan osa-alueena Martikaisen luomaa kuvaa siitä, miten uskontoa Suomessa tänä päivänä hallitaan ja millaiset toimijaverkostot siinä toimivat ja miksi.

Seuraavaksi tarkastelen, millaiset toimijat olivat mukana Turun islamilaisen hautausmaan perustamisprosessin tapauksessa ja miten tämä suhteutuu tutkielman muihin havaintoihin islamin hallinnasta Suomessa. Lopuksi peilaan vielä Martikaisen teorian pohjalta tekemiäni havaintoja Ranskaa, Belgiaa, Alankomaita ja Norjaa vasten pohjaten näissä maissa tehtyihin tutkimuksiin uskonnon hallinnasta muslimivainajien hautaamisen kohdalla. Pidän koko ajan mukana myös huomion kirkko-valtio-suhteen merkityksestä: myös historiallisilla kirkko-valtio-suhteilla voi edelleen olla osaltaan vaikutusta siihen, miten vähemmistöuskonnon on mahdollista toimia yhteiskunnassa. (Martikainen 2013, 130; van den Breemer & Maussen 2012; 293—295.)

Muslimien hautaamiset hoituvat Suomessa melko moninaisin tavoin. Kaiken kaikkiaan islamilaisen hautauksen tilanne näytti haastatteluaineiston perusteella siltä, että tällä hetkellä Suomessa eletään eräänlaista järjestäytymättömyyden aikaa tai hakemisvaihetta, jossa mahdollisesti vakiintuvia käytäntöjä haetaan erilaisten neuvottelujen sekä yritysten ja erehdysten kautta. Tämä näkyi haastatteluissa niin, että haastateltavat nostivat esille lukuisia epävarmuustekijöitä ja kysymyksiä, joihin ei ollut saatu vielä ratkaisua. Neuvotteluja oli käyty aineiston havaintojen perusteella tarvelähtöisesti ja paikallisesti, eikä esimerkiksi tieto liikkunut eri paikkakuntien välillä kaikissa asioissa. Esimerkiksi Pia Jardi ei haastattelun aikaan ollut tietoinen siitä, että Turussa oltiin perustamassa muslimeille yhteistä omaa hautausmaata. (Haastattelu 3.)

Neuvotteluihin olivat osallistuneet muslimiyhteisöt, valtion ja kuntien viranomaiset, evankelisluterilainen kirkko sekä omalla tavallaan myös hautaustoimistot. Varsinaiseen päätöksentekoon erilaisista järjestelyistä olivat osallistuneet kaikki muut paitsi

hautaustoimistot. Hautaustoimistojen rooli näyttäytyi hiukan erillisenä muista toimijoista, mikä on luonnollista, sillä heidän osallisuutensa perustuu kaupallisuuteen.

Käytännön haasteet liittyivät useimmiten siihen, että hautausvelvollisuus oli evankelisluterilaisen kirkon seurakunnilla. Kirkon hautaustoimella oli omat käytäntönsä, joista poikkeaminen vaati usein erillisiä neuvotteluja. Tästä esimerkkinä olivat muun muassa ongelmat hautakuoppien ilmansuunnista. (Haastattelu 2; Haastattelu 3.) Suomen kirkko-valtio-suhteella oli tässä mielessä paljonkin vaikutusta siihen, miten muslimien hautaukset käytännössä onnistuvat. Myös suomalaiset virka-ajat perustuvat kristilliseen perinteeseen: sunnuntai on pyhäpäivä, ja viikonloppuisin pikaisia hautauksia oli hankalampi saada onnistumaan.¹⁸

Yksi selkeä osoitus tilanteen järjestäytymättömyydestä oli se, että seurakunnat hoitivat muslimien hautaukset eri tavoin. Siinä missä toisaalla muslimille osoitetaan omat hautakorttelit, toisaalla tunnustuksettomien hauta-alueista on tullut lähes kokonaan käytännössä muslimien hautausmaita.

”...sit se tais olla 2006 kun sinne [tunnustuksettomien hauta-alueelle] tuli - - ihan semmonen suomalainen vainaja mut kuitenkin - - vissiin oli vakaumuksellinen ateisti - - joku tämmönen nuori mies - - ja hänen vanhemmat - - halus hänet haudattavaks sinne. - - Hänen tuhkat on haudattu sinne ja sit ketään muuta ei haudattu mut sit vuonna 2009 tänne rupes tulemaan - - muslimihautauksia. Ja sit sen jälkeen sinne ei oo haudattu mitään muuta ku pelkästään muslimieja, joko syntyperäisiä muslimieja tai sit joku tämmönen ikään ku suomalainen joka on kääntyny muslimiks.” (Haastattelu 2.)

Hautaustoimen työntekijät olivat keskenään keskustelleet sen ongelmallisuudesta, että tunnustuksettomaksi tarkoitettu hautausmaa ei ollut todellisuudessa enää tunnukseton.

”Me ollaan - - puhuttu tavallaan että - - onhan se hassua et ku eihän se oo tunnukseton ja sit mun mielestä siel on - - useampi muslimi antanu ymmärtää - - että he ei suvaitse että samaan riviin heidän viereensä tulisikin joku - - muu ku muslimi et käytännössä nyt se on täl hetkel - - pyhitetty muslimieille. Et jos meil oikeesti tulis joku - - oikeesti tunnukseton, - - ni sit meidän pitäis kyl - - etsiä uus paikka tai ainaki uus rivi sitte että voitais haudata kans - - että kyl se on - - muuttunu muslimihautausmaaks sen sijaan et sen pitäis olla tunnukseton¹⁹.” (Haastattelu 2.)

¹⁸ Saman havaitsivat myös Maddrell ja muut todetessaan, etteivät virka-ajat joustaneet Englannissa ja Walesissa. He tulkitsivat tämän niin, että yhteiskunnan normit ja infrastruktuuri johtivat mikroeksklusioidiin, joista työviikon järjestys oli yksi esimerkki. (Maddrell ja muut 2021, 11.)

¹⁹ Tunnustuksettomista hauta-alueista puhutaan monissa yhteyksissä myös tunnuksettomina alueina. Olen valinnut itse käyttää tunnuksetton-muotoa, mutta haastateltava puhui tässä yhteydessä alueista tunnuksettomina.

Tämä on ongelmallista sekä muslimien itsensä että toisaalta H2:n näkemyksen mukaan myös tosiasiallisesti tunnustuksettomien vainajien ja näiden omaisten kannalta. (Haastattelu 2.) Silloin kun muslimeille on erotettu kirkkomaalta erillisiä hautakortteleita, ongelmaa hautausalueen määrittelystä tunnustuksettomaksi ei ole. Esimerkiksi pääkaupunkiseudulla sekä Helsingin, Vantaan että Espoon seurakuntien alueella olevilta hautausmailta (Honkanummi, Ruskeasanta ja Kellonummi) on kaikilta erotettu muslimeille omat hautakorttelinsa.

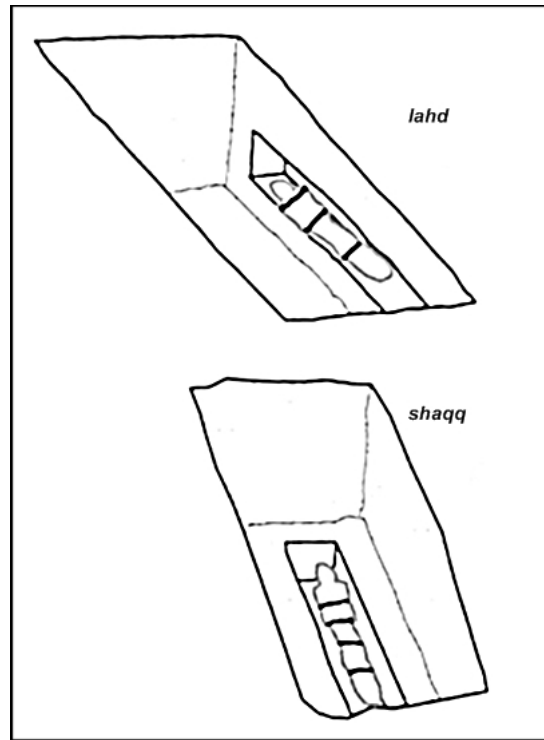
(helsinginseurakunnat.fi 2020; vantaanseurakunnat.fi.)

Pienemmillä paikkakunnilla asiat voivat olla toisin, mikä on kiinnostavaa siinä mielessä, että Martikaisen mukaan verkottunut ja moniulotteinen uskonnon hallinnan tavalla paikallisuus, tarvelähtöisyys ja joustavuus ovat mahdollisia. Mikäli muslimien (tai vähemmistöuskontojen) hautauksiin olisi jokin yksi valtakunnallinen ja ylhäältä alaspäin hierarkkisesti määräytynyt toimintamalli tai laki jossa olisi pidättäytyttävä sanktioiden uhalla (Martikainen 2013, 134) voisi järjestelmä olla joustamaton ja tehoton vaikka sinänsä valmiin toimintamallin olemassaolo voi vaikuttaa lähtökohtaisesti hyvältä ja selkeältä.

Toisaalta myös kirkon maille hautaaminen ylipäättään oli hautausoimiston työntekijän mukaan monille muslimeille ongelma. (Haastattelu 1.) Asia on luultavasti näinkin, mutta toisaalta esimerkiksi Turun Muslimien Hautausyhdistyksen edustajat eivät tuoneet haastatteluissa tätä puolta esille lainkaan. Heidän mukaansa suurempi ongelma oli, että seurakuntien hautausmailta loppuu tila, kun muslimivainajien määrä kasvaa. Pia Jardi puolestaan painotti islamin mukaisten hautausjärjestelyiden sujumista. (Haastattelu 3; Haastattelu 4.) Muslimien haastatteluissa tähän asti koetut ongelmat keskittyivät siis enemmän käytännön kysymyksiin ja toiminnan itsenäisyyteen tai sen puutteeseen.

Yksi epävarmasta tilanteesta kielivä seikka kirkon hautausoimien työntekijän kertomuksessa oli, että kaikenlaisiin toiveisiin ei pystytty nykyisillä resursseilla vastaamaan, ja tilanteita piti ratkoa jokaisen vainajan kohdalla aina uudelleen. Yksi konkreettinen esimerkki tästä ovat toisinaan muslimien haudoissa esiintyvät syvennykset (ks. kuva alla), joita osa vainajien omaisista toivoo. Suomessa ongelmaksi muodostui esimerkiksi maaperän laatu, hautapaikkojen kapeus sekä se, että hautarakennetta tukevan puutavaran (joka ratkaisisi ongelman maaperän suhteen) hankinta taas nähtiin haaskauksena ja näin ollen kirkko on H2:n mukaan melko haluton maksamaan sellaisesta. H2 kuitenkin huomautti, että kirkon työntekijät eivät aina ole paikalla hautauslaitteissa, eivätkä he näin ollen voi olla varmoja, kaivavatko jotkut omin luvuin syvennyksiä hautaan. Hän oli kuitenkin sitä mieltä, että

syvennyksiä kaivettaessa maa-aines sortuu. Lisäksi talvella maa on roudassa, eikä syvennysten kaivaminen tällöin onnistu. Hän kuitenkin katsoi, että puutavaraa voi hankkia tueksi, mutta omalla rahalla. (Haastattelu 2.) Toisin sanoen hautapaikat olisi mahdollista järjestellä niinkin, että syvennykset voidaan kaivaa, mutta se vaatii erityisiä resursseja ja vaivannäköä.

Kuvaus islamin mukaisista hautakuopan syvennyksistä: *lahd* ja *shaqq*. (Petersen 2013, 247.)

Edellä kuvattu on Martikaisen teorian valossa hyvä esimerkki siitä, miten neuvotteluja käydään eri toimijoiden – tässä tilanteessa muslimien ja kirkon seurakunnan hautaustoimen – välillä. Neuvotteluja näytetään tällä hetkellä käytävän tapauskohtaisesti ja tarvelähtöisesti sekä paikallisesti, mikä liittyy järjestäytymättömään tilanteeseen. Tällaiset neuvottelut voivat kuitenkin hypoteettisesti johtaa myös vakiintuneempiin käytäntöihin, ainakin paikallisella tasolla.

Tutkielmani aineistosta kävi selvästi ilmi, että vaikka hautaukset seurakuntien hautausmaiden islamilaisiin kortteleihin tai tunnistuksettomien alueille sujuu jotakuinkin mukavasti, tämä ei ole kestävä toimintatapa. Sekä Pia Jardi että seurakunnan hautaustoimen työntekijä näkivät, että oma hautausmaa olisi muslimien kannalta paras ratkaisu.

”Joo, kyl mä näkisin että tulevaisuudes myös oma hautausmaa on niinku tosi tärkeä. - - Mut se ei oo ihan nyt ehkä lähiaikojen juttu, mä toivon et se sitte jossain vaihees kumminki tota onnistuu. Mutta se on sitte ku muslimiyhteisö vakavarastuu ja ku muslimiyhteisö niinku ehkä kehittyy vähän niinku enemmän - - tavallaan toimimaan enemmän tän suomalaisen yhteisön normien mukasesti. Ni silloin ehkä rahoituspohja kasvaa ja moni muu asia niinku toimii paljon paremmin ja sitä kautta myös on sit mahdollist siihen omaan hautausmaahan.” (Haastattelu 3.)

”No kyllä periaattees tää [muslimien hautaaminen seurakunnan hautausmaille]- - hyvä järjestely - - sellai on mutta et tietyst mä luulen et useemmat muslimit haluais niinkun et heil ois ihan oma, et hei ei välttämättä tykkää sit et tää on jollain taval - - luterilaisen seurakunnan alla. Et mä luulen et paras olis tietysti jos heil ois ihan oma hautausmaa jota he hoitais ja operois ihan täysin itsenäisesti mutta se ei niinku... Pitäs olla vähän sit rahaakin et pystyy niinku hankkimaan maata ja perustamaan sen hautausmaan.” (Haastattelu 2.)

Jardin mukaan myös muslimien oman hautaustoimiston perustamista oli pohdittu, koska joskus myös hautaustoimistojen kanssa toimiminen aiheutti haasteita. Hautausjärjestelyt takeltelivat hautaustoimistojen kanssa erityisesti silloin, kun hautauksen maksoi sosiaalitoimi (nyk. Kela) vainajan ollessa vähävarainen. Tällöin hautaustoimistoa ei voinut valita, vaan palvelut piti ottaa sellaiselta hautaustoimistolta, jolla oli sosiaalitoimen kanssa maksusopimus. Tällaisissa tilanteissa Jardi oli kokenut, ettei hautaustoimisto priorisoinut muslimiasiakkaita näiden tarvitsemalla tavalla, sillä esimerkiksi vainajan kuljetusta ei kiirehditty siitä huolimatta, että islamin mukaan vainaja olisi haudattava nopeasti. Vainajalle saattoi olla tiedossa valmiina hautapaikka ja -aika, mutta nopean hautauksen toteutuminen jäi kiinni kuljetuksesta. Jardin mukaan pikainen kuljetus järjestyi sopimushautaustoimistosta usein helpommin vasta siinä vaiheessa, kun kuljetuksia alettiin kysellä kilpailijoilta, valmiina kustantamaan kuljetus itse. Muslimien omaa hautaustoimistoa ei kuitenkaan ollut ainakaan vielä katsottu kannattavaksi liiketoiminnaksi. (Haastattelu 3.)

Sekä Pia Jardi että hautaustoimiston työntekijä näkivät, että yhteistyö evankelisluterilaisen kirkon kanssa oli enimmäkseen positiivista ja sujuvaa. (Haastattelu 1; Haastattelu 3.) Jardi kertoi, että muslimien hautausten suhteen oltiin tehty paljon yhteistyötä eri seurakuntien kanssa pääkaupunkiseudulla. Hänen mukaansa lähes jokaisen seurakunnan hautausmaalla oli erillinen alue varattuna muslimeille. Vantaalla ja Helsingissä seurakunnat pitivät islamilaisissa kortteleissa hautoja jatkuvasti auki, jotta hautaukset onnistuisivat mahdollisimman nopeasti, eikä hautaaminen viivästyisi esimerkiksi roudan tai kaivajien virka-aikojen vuoksi. Espoossa näin ei ollut tehty, mutta Jardi koki, että sielläkin haudat avattiin kohtuullisen nopeasti. (Haastattelu 3.) Myös hautausyhdistyksen edustajat katsoivat,

että yhteistyö kirkon kanssa oli tapahtunut enimmäkseen hyvässä hengessä ja että heitä oli alettu yhä enemmän kuunnella ja huomioida (Haastattelu 4).

Muslimit siis toivovat Pia Jardin mukaan sekä omaa hautausmaata että omaa hautaustoimistoa. Tämä kielii siitä, että riippuvaisuus kirkkojen ylläpitämistä hautausmaista ja kirkon hautaustoimesta sekä jo olemassa olevista kaupallisista hautaustoimistoista koetaan hankalaksi. Itsenäisempi toiminta olisi jouhevampaa. Muslimiyhteisöjen riippuvuus kirkon erityisesti hautaustoimesta todentaa Martikaisen ymmärrystä hallinnan toimijaverkostoista. Kirkolla voidaan katsoa myös olevan enemmän valtaa suhteessa muslimiyhteisöihin, koska lopulliset päätökset hautausjärjestelyistä tekee kirkon hautaustoimi. Kirkon hautaustoimi on siinä mielessä riippuvainen muslimiyhteisöistä, että näiltä kaivataan neuvoja ja ohjeita hautausten oikeaoppiseen järjestämiseen, koska valmista osaamista ei useinkaan näyttänyt olevan ja vaatimukset koettiin sekaviksi ja ristiriitaisiksi eri muslimiryhmien välillä.

”Hyvin niinku hautaustavatki on tosi sellasia, et jotkut - - näist enitsen Jugoslavian maista olevan muslimit - - haluaisivat semmosen länsimaisen hautausmaan, mikä on niinku tasanen, missä on nurmikko ja vehreyttä. Ja sit jotkut - - jostain Somaliasta tai vastaavista maista - - ovat ni haluavat et siin pitää olla semmonen hiekkakumpu eikä mitään kasvillisuutta. Sellai et niinku tosi heterogeenistä porukkaa kyllä. Ja hyvin erilaisia vaatimuksia. - - Jos niinku luulee, ikään ku oppi mitä edellinen halus ja ajatteli miellyttää seuraavaa ja tehä samalla tavalla, ni sit se onkin ihan väärin. Et se on välil vähä hämmentävää ku siel on niink niin erilaisia piirteitä riippuen siitä, mistä päin he on kotosin ja miten kauan he on ollu Suomessa.” (Haastattelu 2.)

Hautapaikan valinnassa näkyivät myös eri muslimiryhmien väliset ristiriidat ja jännitteet, mikä tuli esille kolmessa ensimmäisessä haastattelussa.

”Mut sen vois noista muslimista viel sanoo et se on - - jännä ku ei oikee todellakaa oo mitenkää kauheen homogeenistä porukkaa, et ku siel on siis tosi erilaisia - - jotkut on niinkun sellasia hyvin länsimaalaisia. Itse asias joku länsimaalaisempi muslimi - - tän vainajan omaiset ilmotti et ikään ku eivät halua tonne, et on - - vääristä maista olevaa porukkaa et he ei tonne [tunnustuksettomien alueelle] missään nimessä halua ja on haudattu sit ihan tonne kristittyjen sekaan.” (Haastattelu 2.)

”Mutta sit taas - - tulee usein mulle, - - kysymys tuli mulle heti että ku siellä muslimieja on, että ”eihän ne oo somaleja?”. [- -] Ja se näköjää aina erottaa että ne ei tykkää toisistansa.” (Haastattelu 1.)

”Mulle sitten on yhen kerran soittanut yksi shiiamies joka sitten suuttu siitä, että ne [muslimien] haudat on siellä sekasin ja sano et ”mä en teiän viereen haluu tulla haudatuks”, mutta mä sanoin et ”no mä en voi asialle mitään et nyt kyseessä on seurakuntayhtymän hautausmaa ja se ei oo niinku meiän käsissä”. Sit siel on ollu,

alussa oli just sitä vähän sellasta - - monilla shiialaisilla saatto olla haudoilla esimerkiksi jotain patsaita tai sellasii kuvia, jotka taas sit sunni-islamian mukaan ei oo sallittuja. Niin sit ihmiset oli ottanu jotain sellasii mitä voi irrottaa, pois sieltä ja siitäki meinas eskaloituu riita. Mut mun käsittääkseni nyt on ollu aika rauhallista, et en oo muista - - kuullu ainakaan et ois ollu mitään tappeluita.”
(Haastattelu 3.)

Neljännessä haastattelussa Turun Muslimien Hautausmaayhdistyksen edustajat toivat myös esiin erot kulttuurien ja esimerkiksi rituaalien välillä, mutta eivät korostaneet erimielisyyksiä samalla tavalla kuin muut haastateltavat. Turun islamilaisen hautausmaan on määrä olla yhtenäinen islamilainen hautausmaa, ja erojen aiheuttamat pulmat on määrä ratkaista tonttijaolla, josta sovitaan yhdistyksessä.

”H4: Joo kyllä näin et oltais mahdollisimman moni edustettu siinä [yhdistyksessä] ja näin et just niinku katottiin et ketä siin hallituksessa voi olla ja - - me ei olla vielä päästy siihen et miten se tonttijako tulee - - menemään, mut et samalle alueelle sit kaikki Turun muslimit tulis haudattua.”

Haastattelija: Näinpä, et sit siin on jonkin näkösi jakoja sitten eri yhteisöjen välillä?

H4: No just tälläst ollaan ajateltu, ku kumminki on eri rituaalit ja vähän sitä kulttuuria, et se vähän niinku eroo meillä, mut et sellanen et siit tulis niinku yhtenäinen kuva et islamilainen alue.” (Haastattelu 4.)

Järjestäytymätön tilanne näyttäytyi haastatteluissa myös muslimien esille tuomina epävarmuustekijöinä. H4 esimerkiksi kertoi, että Turussa sairaala tarjosi tällä hetkellä vainajanpesulle siihen soveltuvan salin, mutta vain hautausoimiston avustuksella. Hautausoimistolla oli hallussaan avaimet saliin, eikä saliin siis päässyt omilla ehdoilla eikä välttämättä toivottuna ajankohtana. Hautausoimiston palvelut ovat tietenkin myös maksullisia; toisaalta kaupunki ei veloittanut mitään salin käytöstä (Haastattelu 1). H4 näki, ettei ollut lainkaan selvää, että tämä olisi pysyvä järjestely. Hän pelkäsi, että jonain päivänä salia ei saanutkaan enää käyttöön, koska Turun kaupunki tarvitsee sitä johonkin muuhun.

”Onneks me ollaan nyt saatu tuolla Turun kaupunginsairaalassa tehdä näitä pesuja ja noin mut sitä just ei tiedetä, et se ei oo mikään niinku kirjoihin lyöty että me voidaan pestä täällä. Et se voi tulla yhtenä päivänä, et kaupunki käyttää sen tilan ihan johonkin muuhun, et ollaan taas sen suhteen vähän hukassa.” (Haastattelu 4.)

Nykyisellään siis muslimit ovat riippuvaisia hautausoimistojen palveluista kuljetusten ja arkun lisäksi myös muissa asioissa. Tässä kohtaa kaupungin puolelta ei joustettu siten, että pääsy pesupaikalle hoituisi ilman hautausoimiston välikättä. Pesupaikkoihin oli Turussa tulossa myös uudistuksia, sillä Turun yliopistollinen keskussairaala TYKS oli Turun

Muslimien Hautausyhdistyksen haastateltava H4:n mukaan rakentamassa uusia kylmätiloja vainajien säilytystä varten, ja näiden yhteyteen suunniteltiin rakennettavan myös pesutilaa, jossa rituaalipesuja voisi jatkossa suorittaa. Yhdistykseen oli otettu yhteyttä asian tiimoilta, jotta nämä voisivat auttaa suunnittelussa. H4 näki tämän olevan yhdistyksen ja kaupungin välisen yhteistyön tulosta ja kertoi olevansa hyvin kiitollinen, että tällaiset tarpeet otettiin huomioon uuden sairaalarakennuksen suunnittelussa. (Haastattelu 4.)

Muslimit huomioivan pesutilan rakentaminen keskussairaalan uusiin tiloihin on nähdäkseni hyvin merkittävää. Se on osoitus onnistuneista paikallisista neuvotteluista, joissa ryhmä (muslimit) ovat ajaneet asioitaan päättäjien suuntaan aktiivisesti ja nyt päättäjät ovat myös lähestyneet muslimiyhteisöjä kysyäkseen neuvoa heidän tarpeidensa täyttämiseen.

Martikaisen mukaan hallinnan verkostot voivat olla tärkeitä informaationlähteitä poliittisille päättäjille, koska niillä voi olla hallussaan sellaista tietoa, joka ei muutoin olisi päättäjien saatavilla. (Martikainen 2013, 135.) Tämä on erinomainen esimerkki tällaisesta tilanteesta. Pesutilojen rakentaminen hyödyttäneen myös ihan kaikkia paikallisia muslimeja, vaikka neuvotteluihin olisivatkin osallistuneet vain ne, joilla on esimerkiksi paras kielitaito tai asema.

Arkku on käytännössä pakko ostaa, vaikka vainajaa ei haudattaisi siinä. Arkun käyttö ei sinänsä näytä olevan muslimien kannalta erityisen räikeä ongelma vaan pikemminkin jotakin, johon maahan muuttaneet muslimit sopeutuvat ympäröivän yhteiskunnan normien pakottamana. Sekä H1, H2 että Pia Jardi kertoivat, että Suomessa muslimit haudataan joko arkussa tai ilman. Mikäli vainaja haudataan ilman arkkua, vainaja kuljetetaan haudalle arkussa ja lasketaan sieltä hautaan käärinliinoissa. (Haastattelu 1; Haastattelu 2; Haastattelu 3.)

Muslimien hautaamista koskevassa Suomen Islam-Keskus Säätiön oppaassa mainitaan, että arkkua ei ole ollut tapana käyttää islamilaisissa maissa, mutta että länsimaissa se on ”lähes yksinomaisena sääntönä.” Näin ollen oppaassa kerrotaan ohjeet arkun käyttöön ja mainitaan, että ”arkun käyttö on täysin hyväksyttävää.” Suomen laki ei estä hautaamista ilman arkkua. (Suomen Islam-Keskus Säätiö 1997.)

Yhdenvertaisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen kannalta on tärkeää, ettei vähemmistölle aiheuteta tarpeetonta vaivaa ja surua. (Ks. Maddrell ja muut 2020; 5—8.) Suomalaisen viranomaisten virka-ajat vaikuttavat hidastavasti muslimien hautauksiin, vaikka muslimivainaja pitäisi haudata mahdollisimman lyhyen ajan sisällä kuolinhetkestä. Nämä ovat hyviä esimerkkejä asioista johon ei voi vaikuttaa yhtä tehokkaasti paikallisilla neuvotteluilla kuin esimerkiksi hautapaikkojen kaavoittamiseen oikeaan ilmansuuntaan. Viikonlopputyön

ehdot poikkeavat arkipäivistä ja ne määritellään työlainsäädännössä. Arkun käyttö taas perustuu enemmän materiaaliisiin puitteisiin, jotka olisi sinänsä helppo muuttaa mutta oletan, että kysynnän ollessa vielä suhteellisen pientä, ei tätä ole katsottu kannattavaksi. Kuten on käynyt ilmi, hautaustoimistojen toiminta perustuu kuitenkin kaupallisuuteen ja sitä myöten taloudelliseen kannattavuuteen.

Erityisesti Pia Jardin haastattelusta syntyi kuva, että muslimeilta oli vaadittu melkoisen paljon oma-aloitteista aktiivisuutta, jotta islamin mukaiset hautaukset saatiin toteutumaan paremmin. Jardi kertoi alun perin törmänneensä hautauskysymykseen sitä kautta, että hänen ystävänsä oli saanut keskenmenon. Islamin mukaan myös sikiö tulee haudata tavanomaisin menoin.

”Eliikkä ensimmäinen kerta oli kun mun ystävän vauva kuoli, ja ruvettiin etsimään hautausmaata ja sitä ei ollutkaan sitten niin yhtäkkiä helposti saatavilla. Nii tota lähettiin sit selvittelemään et mites tää on ja selvis, että Vantaalla on joku Vantaan seurakuntayhtymä, nii me oltiin vähän et miks Vantaalla kun me oltiin helsinkiläisiä? Et miks ei Helsingin seurakuntayhtymällä ole. Soitettiin tataarien hautausmaalle... Ei, sinne tulee vaan jäsenet ja ihan lähettii niin pitkälle, että mietittiin jos vauvan vois haudata vaikka omalle maalle, et mitä se tarkoittaa ja minkälaiset luvat siihen pitää saada ja kaikkee. Ja sitä kautta lähettii sitte selvittelemään, ja oikeestaan tän selvittelyn ja keskustelun tuloksena saatiin sitte [aikaiseksi että] Helsingin seurakuntayhtymä avasi ensimmäisen rivin muslimeille ihan Helsingissä.” (Haastattelu 3.)

Jardin mukaan ulkopaikkakuntalaisen hautaaminen Vantaalla olisi maksanut yli 2000 euroa. Siihen olisi kuulunut käärinliinat, imaamin siunaus sekä vainajanpesu. Jardi kertoi ihmetelleensä järjestelyä, koska kyseessä oli kesken mennyt sikiö. Ylipäätään imaamille tai pesuille ei olisi ollut tarvetta, koska heillä oli itsellään edellytykset hautauksen järjestämiseen, he tarvitsivat vain muslimivainajalle sopivan hautapaikan. Kun Helsingin seurakuntayhtymä avasi selvittelyn tuloksena islamilaisen hautarivistön, oli hautapaikan hinta pudonnut alle 500 euroon. Toisin sanoen jokin järjestely oli jo olemassa, mutta tarve (kohtuuhintaisille) islamilaisille hautakortteleille oli laajenemassa, ja Jardi alkoi ajaa asiaa Helsingin puolella. Vuonna 2007 Helsingissä avattiin suurempi islamilainen hautakortteli, jossa oli jo noin 300 paikkaa. Suurentunut islamilaiden hautapaikkojen tarve oltiin huomattu Helsingissäkin, ja seuraavaksi Jardi kutsuttiinkin Suomen Islamilaiseen Neuvostoon ja islamilaiselle hautausmaalle alettiin etsiä tonttia.

Jardin kertoma osoittaa, että neuvottelusuhteiden muodostuminen ei ole prosessi, joka etenee jotakin ennalta määrättyä, virallista reittiä. Jardi päätyi neuvottelijan rooliin oman aloitteellisuutensa tuloksena. Viranomaiset näyttävät hyödyntävän aktiivisia muslimeja

tiedon- ja neuvonantajina. Martikaisen mukaan myös eri uskontojen välisillä suhteilla on avainrooli uskonnollisten dynamiikkojen muodostumisessa. Satunnaista hallinnan verkostojen muodostuminen ei kuitenkaan Martikaisen mukaan ole, sillä eri toimielinten (kuten SINE) muodostamisella on pyritty vuosien varrella lisäämään niin sosiaalista koheesiota ja edistämään hyviä etnisiä suhteita kuin järjestämään tehokkaampia (ts. edullisempia) hyvinvointipalveluitakin.

Huomattavaa muslimivainajien hautajaisjärjestelyissä on, että yllättävän paljon vainajia lähetetään ulkomaille haudattavaksi. Maahan muuttaneille muslimeille voi olla tärkeää päästä haudan lepoon kotimaahansa. Turun Muslimien Hautausyhdistyksen edustajat kertoivat, että heidän yhteisössään tapahtuu yhä paljon hautauksia ulkomaille. Tätä varten heillä on yhteys tukholmalaiseen hautaustoimistoon, joka järjestää kuljetuksen. Tässäkin oli tullut vastaan ongelma sekä kylmiöihin pääsyn, rituaalipesujen suorittamisen että suomalaisten virka-aikojen suhteen. Kylmiöihin pääsy riippui usein hautaustoimistosta, eikä pesupaikoillekaan ollut välttämättä pääsyä milloin tahansa.

Ennen vainajan lähettämistä ulkomaille myös terveystarkastajan piti tulla toteamaan, ettei esimerkiksi arkkuun laiteta mitään ylimääräistä ja että kaikki paperityöt ovat kunnossa. Terveystarkastajien virka-ajat, lomat ja sijaisuudet aiheuttivat hankaluuksia, kun muslimivainaja haluttiin saada mahdollisimman pian haudatuksi. Mikäli kuolema osui viikonloppuun, piti odottaa maanantaita. Tukholmastakaan ei kannattanut lähteä ajamaan, ennen kuin oltiin varmoja, että täällä päässä on kaikki kunnossa. (Haastattelu 4.)

Hautaustoimistoilla oli H1:n mukaan hyvät valmiudet auttaa vainajien siirtämisessä ulkomaille:

”Ehkä nyt enemmän tulee mieleen just tämmösistä kotiutumisista ku palautetaan niitä vainajia ni siinä näitä ihan et just mitä papereita pitää olla mihinki maahan... Somalia haluaa erilaiset paperit ku Bagdad [Irak] - - ja Irakissa millon pääsee lentämään mihinki vai pääseekö ollenkaan, kuka lentää, [onko] lentokieltoalueita kurdialueella ja muualla. - - Heil on aina se joku siellä, joka hoitaa kuljetukset mut sitte se kaatuu siihen et niil ei oo lentokenttäyhteyksiä, niil ei oo yhteyksiä rahtipuolelle. Elikä mitä papereita pitää olla, mitä dokumentteja, mitä ne saa yhden päivän varotusajalla, mitä mistäki saa. Eli kyl niinku se byrokratian hallitseminen puuttuu sit yllättävän nopeesti.” (Haastattelu 1.)

Vainajien siirtoja — tai palautuksia, kuten H1 kuvaili²⁰ — tulee H1:n hautaustoimistolle kymmenittäin vuodessa. Vainajan lähettäminen ulkomaille maksaa tuhansia euroja, ja joskus näihin tilanteisiin kerättiin varoja yhteisön sisältä vapaaehtoisin avustuksin, mikäli vainajalla tai tämän omaisilla ei ollut yksin lähettämiseen varaa. (Haastattelu 4; Haastattelu 3.)

Jotkut maahanmuuttajataustaisten muslimien lähtömaat ylläpitävät eräänlaisia rahastoja tai vakuutuksia, joista vainajien hautaaminen kotimaahan maksetaan kuolemantapauksen sattuessa. Haastatteluista ei tarkalleen selvinnyt, kuinka laajasti tämä järjestelmä Suomessa toimii. Muissa maissa tehdyistä tutkimuksista (esim. van den Breemer 2019; Kadrouch-Outmany 2016) käy ilmi, että erityisesti Marokosta maksetaan näitä hautausmatkoja, ja marokkolaisten vakuutuksista osasi myös Pia Jardi kertoa.

” Joo, siis marokkolaisilla esimerkiksi on tällainen vakuutus, jonka he niinkun maksaa, ja sitte se vakuutus maksaa niitten palautuksen. Maksaa kaikki kustannukset. Niit on tullu jonkun verran. Muiden maiden kansalaisil mun mielest ei oo ollu, et ne on yleensä sitte lähteny keräämään sitä rahaa niinku yhteisölt täällä tai sitte miten nyt sit on pystynytkii.” (Haastattelu 3.)

Jardin mukaan etenkin kosovolaistaustaiset ja bosnialaistaustaiset muslimit haluavat hyvin usein tulla hautauksi kotimaihinsa, ja näiden yhteisöjen keskuudessa palautuksia tehdään paljon.

Kokonaisuudessaan siis muslimien hautauksia on alettu pohtia ja järjestää uudelleen isommissa kaupungeissa. Muslimiyhteisöt eivät aina ole olleet tyytyväisiä siihen, miten julkisista hautauksista vastaava evankelisluterilainen kirkko on pystynyt palvelemaan muslimien tarpeita. Neuvottelut hautausjärjestelyistä ja niiden sujuvoittamisesta on käyty enimmäkseen muslimien ja kirkon hautaustoimen välillä, toisinaan hautaustoimistojen palveluiden välityksellä.

Ylipäätään järjestely, jossa toinen uskonto järjestää toisen hautauksia omilla hautausmaillaan, on osoittautunut ongelmalliseksi. Tällä hetkellä eletään hakemisvaihetta, jossa etsitään vakinaisempia käytäntöjä Suomen muslimiväestön hautausten järjestämiseen. Nähdäkseni muslimien omalla aktiivisuudella on ollut valtava merkitys siinä, että asiat ovat edenneet, mutta toisaalta myös 2000-luvun alussa tehdyt toimet muslimien osallistamiseksi ja

²⁰ Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa (esim. Kadrouch-Outmany 2016 ja van den Breemer 2019) käytettiin sanaa *repatriation*, joka kuvaa tilannetta hiukan tarkemmin kuin suomenkielinen sana 'palautus'.

kuulemiseksi ovat vaikuttaneet. Seuraavaksi käyn tarkemmin läpi tutkielman tapausesimerkkiin, eli Turun islamilaisen hautausmaan perustamiseen liittyvät seikat.

5.2 Ratkaisuna oma hautausmaa — Turun islamilaisen hautausmaan perustaminen

Turun kaupungin päätös hautausmaatontin vuokraamisesta yhdistykselle tehtiin 30.4.2021 ja vuokrasopimus astui voimaan 1. toukokuuta 2021. Turun Muslimien Hautausmaayhdistykselle on vuokrattu noin 22 000 neliötä kattava tontti, jossa hautauksia saa suorittaa joulukuuhun 2170 asti. Tämän jälkeen on sovittu alkavaksi hautaustoimilain 15 § mukainen rauhoitusaika²¹. (Turun kaupunki, Turun kaupungin ja Turun muslimien hautausyhdistys ry:n välinen hautausmaan maanvuokrasopimus, 30.4.2021: 7119-2019)

Hautausmaan perustamisprosessi oli ollut käynnissä pitkään ja tätä ratkaisua kohti on alettu tietyssä mielessä kulkea jo 1990-luvun alusta. Tällöin Turkuun perustettiin häthätää ensin pieni islamilainen hautausmaa-alue kunnan viranomaisten toimesta kaupungin omistamalle tontille. (Turun kaupunki 1993.) Pieni hautausmaa tuli kuitenkin pian täyteen, ja taas edessä oli kysymys siitä, minne paikalliset muslimivainajat haudattaisiin. Kirkkomaa ei sopinut suurimmalle osalle muslimeista, ja muslimivainajia on haudattu Turussa enimmäkseen tunnustuksettomien hautausalueille. Tämä ratkaisu ei ole tyydyttänyt paikallisia muslimeja, ja seurakunnallakin on ollut hankaluuksia vastata vainajien omaisten toiveisiin. Yhtenäinen islamilainen hautausmaa saatiin aikaiseksi, kun paikalliset muslimit järjestäytyivät edustukselliseksi yhdistykseksi, joka toimi neuvottelutahona Turun kaupungin suuntaan ja jonka oli määrä sekä toimia tulevan hautausmaatontin vuokraavana tahona että ottaa vastuun sen ylläpidosta ja kustannuksista. (Haastattelu 1; Haastattelu 2; Haastattelu 4.)

Vuonna 2018 perustetun²² Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n hallitus koostuu eri muslimiyhteisöjen ja islamilaisten yhdistysten edustajista, ja se on perustettu nimenomaan islamilaisen hautausmaan perustamiseksi Turkuun.

”Joo kyllä näin, et oltais mahdollisimman moni niinku edustettuna siinä ja näin. Et just niinku katottiin et ketä siin hallituksessa voi olla. - - Me ei olla vielä päästy siihen et miten se tonttijako tulee - - menemään, mut et samalla alueelle kaikki Turun muslimit tulis sit haudattua.” (Haastattelu 4.)

²¹ ”Hautausmaa voidaan lakkauttaa ja hautausmaan alue voidaan ottaa muuhun käyttöön, kun viimeisestä hautaamisesta on kulunut vähintään 100 vuotta.” (Hautaustoimilaki 6.6.2003/457 15 §.)

²² Perustamisvuosi tarkistettu Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteristä: prh.fi.

Hautausmaan perustamisen taustalla oli H4:n mukaan Kärämäen tunnustuksettomien alueen täytyminen ja se, että Turun muslimiväestö kasvaa. Sekä Pia Jardi että hautausyhdistyksen edustajat kertoivat, että Turussa ei olla oltu erityisen tyytyväisiä tähän mennessä tarjottuihin hautausjärjestelyihin. Kärämäen tunnustuksettomien alue on ollut useiden vainajien omaisten mielestä epäsiisti ja huonosti hoidettu. Seurakunta ei ollut aina seurannut kaavoitusta asianmukaisesti, ja esimerkiksi joidenkin vainajien hautakivet olivat vaihtaneet ylläpitotöissä paikkaa. Valitusten jälkeen seurakunta oli siistinyt aluetta, ja sääntöjä hautojen ja hautakivien asettelun suhteen oli tarkennettu. (Haastattelu 3; Haastattelu 4.)

Yhtenä pulmana olivat myös seurakuntien hautojen koskemattomuusajat, joiden jälkeen hauta voidaan ottaa uudelleen käyttöön, mikäli hautaoikeuden omistaja ei maksa ajan pidennyksestä. (Haastattelu 4.) Hautaustoimilaissa säädetään vain siitä, että hautausmaan lakkauttamisen jälkeen täytyy kulua vähintään 100 vuotta, ennen kuin maa-alue otetaan muuhun käyttöön. (Hautaustoimilaki 15 §) Seurakunnat määräävät koskemattomuusajoista ja hautapalveluiden hinnoista itse. (evl.fi b) Seurakuntien koskemattomuusajat voivat siis vaihdella. Tämänkaltaiset pulmat kumpuavat Suomen kirkko-valtio-suhteesta. Koska vastuu julkisista haudauksista on evankelisluterilaisella kirkolla, on kirkon seurakunnilla myös autonominen päätösvalta tiettyihin asioihin. Tällaiset asiat voivat vaikuttaa kielteisesti muiden uskontokuntien edustajien tarpeiden toteutumiseen, mikäli neuvottelut eivät kirkkojen ja vainajien omaisten tai uskontoryhmien kanssa onnistu. Suostuvatko kirkot siihen, että muslimin hauta on ikuinen, vaikka hautausmailla kärsittäisiin tilanpuutteesta?

Uusi hautausmaa on perustettu alueelle, jolla vanha, Turun kaupungin aikanaan perustama ja ylläpitämä pienempi muslimien hautausmaakin sijaitsee. Vuonna 1993 perustettu kunnallinen muslimien hautausmaa perustettiin, koska kunnan alueella oleskellut, irakilaisestaustainen shiialainen pakolaisnainen oli kuollut ja tämä piti saada kiireesti haudattua oman uskontonsa mukaisesti. Kokouspöytäkirjassa, jossa alueen käyttöönotosta päätettiin, kirjoitettiin seuraavasti:

”Suomi ja Turun seutu ovat sitoutuneet ottamaan vastaan huomattavan määrän pakolaisia. Pakolaiset edustavat pääosin muita uskontokuntia kuin maan valtaväestö. Sekä uskonnonvapauslaissa että kansainvälisessä pakolaisopimuksessa, jonka Suomikin on allekirjoittanut, taataan kaikille oikeus harjoittaa omaa uskontoaan. Tämän voidaan katsoa tarkoittavan myös oikeutta tulla haudatuksi uskontokunnan edellyttämällä tavalla.” (Turun kaupunki, Kunnallisen hautausmaan ottaminen käyttöön, 1.2.1993, asia nro 1 Rj.)

Pöytäkirjan selvityksen mukaan kuollutta naista oltiin yritetty ensin saada haudatuksi Islam-seurakunnan hautausmaalle joko Turkuun tai Helsinkiin. Näiden tataarimuslimien vanhojen hautausmaiden kohdalla Islam-seurakunta oli kuitenkin tehnyt periaatepäätöksen, ettei niihin oteta seurakunnan ulkopuolisia muslimeja, sillä hautapaikkoja oli rajallisesti. Seuraavaksi hautapaikkaa oli kysytty evankelisluterilaisen kirkon hautausmailta, mutta kirkko ei aluksi suostunut mihinkään vainajan omaisten vaatimuksiin, jotka perustuivat islamin sääntöihin. Perhettä kuvailtiin pöytäkirjassa ”syvästi uskonnolliseksi”.

Lopulta kirkko olisi suostunut aitaamaan erillisen hautapaikan, mutta ei voinut luvata ikuista hautarauhaa eikä sitä, etteikö sen viereen myöhemmin haudattaisi jonkun muun uskontokunnan edustajaa. Tähän vainajan omaiset eivät suostuneet, ja vainajan hautaamisella alkoi olla jo kiire. Tapauksen myötä Turun Kärsämäen hautausmaan kupeessa ollut metsäalue otettiin käyttöön pieneksi muslimien hautausmaaksi. Ehdot kunnalliselle hautausmaalle hautaamiselle olivat erittäin tiukat ja sinne haudattiin vainajia vain erityistapauksissa. Vuoteen 2000 mennessä alueelle oli haudattu vain 10 muslimivainajaa. (Turun kaupunki 1993; Martikainen 2000, 337.) Myöhemmin tämä kunnallinen hautausmaa lakkautettiin. Aineistosta ei selvinnyt, miksi näin päädyttiin tekemään. Tässä välissä muslimivainajien hautaaminen siirrettiin siis seurakunnan hautausmaalle.

Nyt lähes 30 vuotta myöhemmin alue, jolle uusia vainajia ei ole haudattu enää aikoihin, on laajentunut Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n ylläpitämäksi islamilaiseksi hautausmaaksi. Maanvuokrasopimuksessa on sovittu vuokranmaksun osalta, että vuokraaja²³ maksaa vuokra-ajasta 1 850 euron suuruisen kertakorvauksen. Lisäksi vuokra-ajan päättyessä hautastoimilain 15 § mukaisen rauhoitusajan alkaessa vuoden 2170 jälkeen vuokraajan tulee maksaa 9 250 euron suuruinen kertakorvaus, ellei toisin sovita. Nähdäkseni vuokra on melko lailla nimellinen. H4 kertoikin, että Turun kaupunki on luovuttamassa tontin käytännössä ilmaiseksi hautausyhdistyksen käyttöön. (Haastattelu 4.) Kaikista hautausmaan ylläpitoon liittyvistä kuluista ja esimerkiksi mahdollisista uusista liitoksista kunnan vedenjakeluverkkoon yhdistys vastaa kokonaan itse.

[Haastatteliija:] ”Joo, olisiko se niin et se jää se hautausmaan ylläpito sitten kuitenkin niin Turun kaupungin kustannettavaksi vai yhdistyksen?”

”Mä ymmärsin näin et yhdistyksen. Et he antaa meille tontin ja se niinku se ylläpito — et se vähän - - mua henkilökohtaisesti pelottaa et miten se kaikki

²³ Vuokraajana toimii yhdistys, ja yhdistyksen yhteyshenkilöksi on merkitty Yousfi Oussama. Sopimustekstissä käytettiin termiä ’vuokramies’.

saadaan rahotettua. - - Et totta kai sitä pitää ylläpitää ja näin - - mut kaupunki varmaan tulee antamaan jotain avustuksia. - - Mutta - - olis hyvä että kaupunki tukis sitä vaiks alkuvaihetta et me päästäis siihen.” (Haastattelu 4.)

Huoli ylläpidon kustannuksista aiheutti siis vielä päänvaivaa. Hautausmaan perustaminen ei myöskään toistaiseksi poista pulmia liittyen esimerkiksi pesupaikkoihin.

Maanvuokrasopimuksen mukaan vuokraajalla on oikeus rakentaa tontille hautaus toimintaa palvelevia fasiliteetteja sillä ehdolla, että suunnitelmat hyväksytetään Turun kaupungilla. On siis mahdollista, että vuosien varrella Turun Muslimien Hautausyhdistys rakennuttaa hautausmaalle tarvittavia tiloja myös rituaalipesujen suorittamista varten. Toisaalta H4 toi esille edellä mainitun pesutilan, joka oli rakenteilla TYKSin sairaalan tiloihin, joten erilliselle pesutilalle hautausmaatontilla ei välttämättä ole tarvetta. Tällaiset kysymykset ovat vielä avoimia, ja tulevaisuus näyttää, miten asiat etenevät.

Julkinen hallinto on joutunut viime vuosikymmenten aikana uusien kysymysten äärelle, sillä evankelisluterilainen kirkko ylläpitää hautaus toimea valtion rahoituksella. Hautaus toimi katsotaan yleishyödylliseksi palveluksi, joten julkisten rahoituksen ohjaaminen uskonnolliselle organisaatiolle katsotaan perustelluksi. Samasta syystä yleisestikin rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat saavat avustuksia valtiolta. (Saukkonen 2013, 210.)

Turun kaupungille kuuluvan tontin vuokraaminen Turun Muslimien Hautausyhdistykselle on siitä kiinnostava ratkaisu, että yhdistys ei ole rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta, joten sillä ei ole oikeutta mainittuihin avustuksiin. Tuleeko Turun Muslimien Hautausyhdistys saamaan rahallista avustusta yleishyödyllisten palveluiden järjestämisen perusteella tästä huolimatta? Näin voisi kuvitella sen perusteella, miten Suomi on aiemmin tukenut ja rahoittanut monikulttuuristen ja uskonnollisten yhdistysten toimintaa. (Martikainen 2013; 139—141.)

Turun Muslimien Hautausyhdistyksen haastattelusta ei tarkalleen selvinnyt, kenen aloitteesta hautausmaan perustamisprosessi oli alun alkaen lähtenyt käyntiin. H4 kertoi, että Kärämäen tunnustuksettomien hauta-alueen täytyminen alkoi olla ongelma, koska Turun muslimipopulaatio kasvaa ja joku ratkaisu asiaan oli saatava. Turun kaupunki oli ilmeisesti kehottanut hautausmaa-asiaa ajaneita muslimeja perustamaan yhteisen yhdistyksen neuvottelutahoksi, jotta Turun kaupunki voisi luovuttaa tontin yhdistyksen nimiin. (Haastattelu 4.) Neuvottelut oli siis käyty paikallisten muslimiyhteisöjen ja Turun kaupungin viranomaisten välillä.

Yhdistykseksi järjestäytyminen on ollut suomalaiselle monikulttuuriselle ja uskonnolliselle kentälle hyvin tyypillinen ratkaisu: 1990-luvun alusta alkaen maahan muuttaneet järjestäytyivät runsain mitoin yhdistyksiksi. Yhdistykset tottuivat olemaan tekemisissä viranomaisten kanssa puolin ja toisin. Viranomaiset valjastivat maahanmuuttajien perustamien yhdistysten tietotaitoa käyttöönsä ratkaistakseen lisääntyneeseen monikulttuurisuuteen liittyviä haasteita, ja yhdistykset yhtä lailla hakivat tukea viranomaisilta omiin pulmiinsa.

Tällainen tiivis yhteistyö juontaa Martikaisen mukaan juurensa siihen, että koska valtaosa 1990-luvun alussa Suomeen muuttaneista muslimeista oli pakolaistaustaisia, he tottuivat olemaan viranomaisten kanssa tekemisissä alusta alkaen. Samaan aikaan 1990-luvulla myös julkiselle puolelle perustettiin paljon erilaisia projekteja ja organisaatioita, joiden oli tarkoitus yhtä lailla ratkaista lisääntyneeseen monikulttuurisuuteen liittyviä haasteita ja edistää esimerkiksi kotoutumista. Toisin sanoen myös viranomaiset ovat Suomessa tottuneita työskentelemään erilaisten maahanmuuttajien ja uskonnollisten yhdistysten ja organisaatioiden kanssa yhteistyössä. (Martikainen 2013, 139.)

Tapausesimerkkiin Turun islamilaisen hautausmaan perustamisesta kiteytyy Martikaisen teorian mukainen moniulotteinen ja verkottunut hallinnan malli Suomessa. Turun Muslimien Hautausyhdistys ja eri muslimiryhmien yhteinen hautausmaa mahdollisista erimielisyyksistä tai erilaisista toiveista huolimatta on erinomainen esimerkki islamin hallinnasta yhteiskunnassa, jossa muslimit ovat vähemmistöuskonto ja usein maahan muuttaneita ihmisiä. Tällaisille yhteiskunnille on tyypillistä, että muslimit ovat jakautuneet enemmän etnisesti, kulttuurisesti ja kielellisesti kuin islamin suuntausten mukaan.

Martikainen toi ilmi, että suomalainen yhteiskunta on pyrkinyt uskontojen kanssa käytävissä neuvotteluissa ja uskonnon hallinnassa pyrkinyt sosiaalisen koheesion lisäämiseen ja hyvien etnisten suhteiden edistämiseen. (Martikainen 2013, 141.) Ei liene sattumanvaraista, että kunnan viranomaiset olivat vaatineet muslimeja järjestäytymään yhdistykseksi saadakseen hautausmaatontin käyttöönsä. (Haastattelu 4.) Toisaalta se, että muslimeille tarjottiin tontti lähestulkoon ilmaiseksi kertoo enemmän perinteisestä hyvinvointivaltioajattelusta. (Ks. Martikainen 140.)

5.3 Toimijaverkostot ja niiden mahdollisuudet

Edellä kertamani osoitti, millainen tilanne islamilaisen hautauksen suhteen Suomessa havaintojeni perusteella on tällä hetkellä. Seuraavaksi muodostan vielä kokonaiskuvan verkottuneesta hallinnasta islamin mukaisten hautajaisten järjestämisessä tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä.

Turun islamilaisen hautausmaan perustamisessa verkosto koostuu kaupungin virkamiehistä ja paikallisista muslimeista. Turun kaupungin puolelta prosessiin on osallistunut sekä monikulttuurisuuden kanssa työskenteleviä virkamiehiä että kaupunkiympäristölautakunta. Sopimus maanvuokrauksesta tehtiin Turun muslimien hautausyhdistys ry:n ja Turun kaupungin välille. (Turun kaupunki, Turun kaupungin ja Turun muslimien hautausyhdistys ry:n välinen hautausmaan maanvuokrasopimus, 30.4.2021: 7119-2019.²⁴) Turun muslimien hautausyhdistys on itsessään verkottunut toimija, koska hallitukseen kuuluu eri paikallisten muslimiyhteisöjen edustajia.

Kirkon rooli islamilaisten hautausten järjestämisessä on ollut tähän asti hyvin vahva silloin, kun muslimivainaja on haudattu Suomeen eikä ulkomaille. Tämä rooli voi olla heikkenemässä, mikäli muitakin islamilaisia hautausmaita tulevaisuudessa perustetaan. Tähän asti kirkko on kuitenkin kantanut paljon vastuuta järjestäessään muslimeille erillisiä hautakortteleita tai oikein päin olevia hautapaikkoja tunnustuksettomien hauta-alueilta. Tällainen kirkon rooli selittyy selkeästi Suomen historiallisella kirkko-valtio-suhteella. Nyt nähtävissä oleva hautausjärjestelyiden muutos puolestaan on sellainen asia, johon tarvitaan moniulotteisempaa teoretisointia.

Martikaisen verkottuneen hallinnan teoriassa verkoston eri osapuolet ovat myös toisistaan riippuvaisia. (Martikainen 2013, 135.) Turun islamilaisen hautausmaan perustamisessa kaikilla osapuolilla oli tarpeita, jotka piti saada ratkaisuksi, ja tästä syntyi riippuvuussuhde. Eri muslimiryhmät olivat riippuvaisia toisistaan todennäköisesti resurssipulan vuoksi. Neuvottelut kaupungin kanssa sujuvat varmasti tehokkaammin, kun neuvottelijana toimii yksi yhteinen yhdistys monen erillisen sijaan. Lisäksi eri ryhmien resurssit yhdistämällä hautausmaan kulujen maksaminen ja muu ylläpito on helpompi hoitaa.

Kaupungilla puolestaan oli tarve vastata muslimien hautauksia koskeviin tarpeisiin ja vaateisiin. Evankelisluterilaisen kirkon mailta tarjotut hautapaikat eivät tyydyttäneet kaikkia

²⁴ <https://ah.turku.fi/kylk/2021/0504011x/4365020.htm> (Viitattu 7.3.2022.)

muslimeja ja kuten edellä kävi ilmi, myös muslimien hautaaminen tunnustuksettomien alueille oli omalla tavallaan ongelmallinen ratkaisu. Evankelisluterilainen kirkko on riippuvainen valtiosta, sillä koska kirkolla on hautaustoimilain mukaan velvollisuus kunnallisten hautausten järjestämisestä, rahoittaa valtio kirkon toimintaa. Toisaalta valtio on myös riippuvainen kirkosta, koska kirkko vastaa julkisista hautauksista. Tämä liittyy kuitenkin Suomen läheiseen kirkko-valtio-suhteeseen enemmän kuin hallinnan verkottuneisuuteen. (Ks. Mt., 130.)

Se puolestaan kertoi hallinnan verkottuneisuudesta, että kirkko oli riippuvainen muslimiyhteisöistä: kirkon hautaustoimella ei ollut valmista osaamista islamilaisten hautausten järjestämiseen, joten se kaipasi neuvoja ja ohjeistuksia yhteisöiltä. Tätäkin voi tarkastella laajemmin tilanteena, jossa päättävä taho tarvitsee verkostolta sellaista informaatiota, jota muutoin ei olisi saatavilla. (Mt., 135.) Tietoa islamin mukaisista hautauksista yleisesti on kyllä saatavilla, mutta kuten aineistosta on käynyt ilmi, suomalaiset muslimit ovat hyvin kirjava joukko eri islamin suuntauksia ja kulttuureja edustavia muslimeja erilaisine toiveineen. Verkostolla on erityisen hyvä mahdollisuus muodostaa sellaista tietoa, joka hyödyttää juuri omassa ympäristössä olevia ja toimivia ryhmiä. (Mts.)

Hautaustoimistojen rooli oli poikkeava verrattuna muihin verkoston toimijoihin. Se oli islamin mukaisiin hautauksiin osallistuvan verkoston ainoa kaupallinen yksityinen toimija, jonka palveluita voitiin käyttää halutessa joko enemmän tai vähemmän. H4:n kokemuksen mukaan hautaustoimistojen osaamisessa islamilaisten hautausten suhteen ei ollut mitään moitittavaa, päin vastoin palveluun oli oltu hyvin tyytyväisiä. (Haastattelu 4.)

Martikaisen teoria koskee eri toimijoiden välisiä neuvottelusuhteita ja päätöksentekoa, sillä teoria koskee ennen kaikkea politiikkaa. Hautaustoimistot ovat tässä mielessä islamin hallinnan verkoston ulkopuolinen toimija, sillä ne eivät varsinaisesti osallistuneet neuvotteluihin tai päätöksentekoon muslimien hautauksia koskevissa asioissa.

Hautaustoimistojen perinteinen rooli on kuitenkin tehnyt sen, että niillä on hallussaan runsaasti tietotaitoa sekä vahvat suhteet kirkkoon. Näin ollen hautaustoimistoilla on ainakin osittainen rooli tiedonvälittäjänä muslimiyhteisöjen ja kirkon sekä mahdollisesti myös virkamiesten välillä.

Kaikki fasilitetit kuljetusautoista kylmäkaappeihin on rakennettu sen mukaan, että vainajaa siirretään paikasta toiseen arkussa. Arkku on ostettava hautaustoimistosta.

Hautaustoimistoista on pakko ostaa myös vainajien kuljetuspalvelut, sillä ruumisautoja on

vain hautaustoimistoilla. Samoin niillä oli ainakin Turussa hallussaan pääsy kaupunginsairaalan pesutilaan, joten muslimien tuli käyttää hautaustoimiston palvelua myös rituaalipesun suorittamiseksi. Lisäksi hautaustoimistoilla oli erityistä osaamista vainajien palautuksiin liittyvässä byrokratiassa sekä hyvät yhteydet viranomaisiin ja lentokenttien rahtipalveluihin. On siis huomattava, että muslimit saattavat joutua maksamaan hautaustoimistoille ylimääräisistä palveluista saadakseen islamin mukaisen hautauksen sujumaan asianmukaisesti. Silloin kun vainajan omaisilla ei ole varaa maksaa hautaustoimiston palveluista, ulkoistetaan palvelu maksamalla kuljetukset ja arkku julkisista varoista hautaustoimistoille. Aineistosta ei käynyt ilmi, onko julkisista varoista koskaan korvattu vainajan kuljetusta ulkomaille. H4 kertoi, että tavallisesti varat palautuksiin tulevat perheeltä tai kerätään muslimiyhteisöltä (Haastattelu 4).

Kaiken kaikkiaan hautausasioissa nähtävä hallinnan tapa näyttää siltä, että varmistaakseen toimintansa edellytykset muslimiryhmän on ensinnäkin lyöttäydyttävä yhteen muiden saman islaminuskoisten ryhmien kanssa ajamaan etujaan siitä huolimatta, että muslimiryhmien välillä voi olla monia eroavaisuuksia. Martikainen huomauttaakin, että hänen kuvailemansa moniulotteinen ja verkottunut hallinnan tapa voi vaikuttaa eri uskonnollisten ryhmien toimintakykyyn. Mikäli päätöksenteko ja neuvottelut tapahtuvat yhä enenevässä määrin demokraattisten elinten ulkopuolella, kasvaa riski joidenkin ryhmien ulkopuolelle jäämiselle eli eksklusiolle. (Martikainen 2013, 141.) Tutkielman tapausesimerkissä Turun kaupungin viranomaiset edellyttivät, että hautausmaan perustamista varten on perustettava yhdistys. Yhdistyksen hallitukseen oli H4:n mukaan pyritty kokoamaan edustajat mahdollisimman monesta eri muslimiyhteisöstä. Vastuu yhdistyksen inklusiivisuudesta näytti siis jäävän muslimeille itselleen.

Hautaukseen liittyvät asiat näyttävät seuraavan Martikaisen kuvailemaa uusliberalistista hallinnan tapaa sekä verkottuneen hallinnan mallia myös siinä, että vastuuta ohjataan kolmannen sektorin osapuolille, jotta nämä hoitaisivat asiat, joiden käytännössä voitaisiin katsoa kuuluvan valtiollisten toimijoiden (tässä tapauksessa kuntien) vastuulle. (Ks. myös Martikainen 2014, 85; 87.) Pääkaupunkiseudulla muslimien oman hautausmaatontin etsintään valjastettiin Suomen Islamilainen Neuvosto (SINE), vuonna 2006 rekisteröity yhdistys, jonka tarkoituksena on ollut edustaa suomalaisia muslimeja valtion suuntaan. Pia Jardi oli pyydetty valtion toimesta yhdistykseen mukaan, ja siksi hän osallistui hautausmaatontin etsintään. Valtio rahoitti yhdistyksen toimintaa ja hautausmaatontin etsintää. (Martikainen 2013, 139—140; Haastattelu 3.) Samaan muottiin istuu myös Turun Muslimien Hautausyhdistyksen

perustaminen ja näin ollen vastuun siirtäminen islamilaisen hautausmaan ylläpidosta muslimeille itselleen.

Inklusion ja eksklusion näkökulmasta tarkasteluna näytti myös siltä, että muslimien hautausasioiden edistämiseen olivat aktiivisimmin osallistuneet sellaiset muslimit, joilla oli joko erinomainen suomen kieli tai suomi äidinkielenään. Pia Jardi totesi haastattelussa toimineensa usein myös kulttuuritulkkina muslimiyhteisöjen ja valtion sekä kuntien viranomaisten välillä. (Haastattelu 3.) H4 toi myös esille, että ylipäätään heidän yhteisössään koettiin, että muslimeina he joutuvat piilottelemaan toimintaansa ikään kuin maan alla, piilossa kaupunkikuvasta. (Haastattelu 4.) Muslimeihin kohdistuvat ennakkoluulot voivat näkyä hautausasioissa myös sellaisilla tavoilla, joita ei tämän tutkielman aineistosta voitu tavoittaa. Kielitaidon lisäksi oman ryhmän etujen ja oikeuksien ajaminen voi vaikeutua myös esimerkiksi siksi, että tietämys omista oikeuksista on puutteellista.

Martikainen huomioi, että erityisesti 2000-luvun puolella hyvinvointivaltioajattelu on siinä mielessä heikentynyt, että valtion vastuunotto yksilöistä ja näiden hyvinvoinnista on yleisesti vähentynyt ja ajattelutapa sen suhteen on muuttunut. Tämä näkyy myös siinä, että useat maahanmuuttajiin liittyvät projektit korostavat yksilön vastuuta. (Martikainen 2013, 140.) Tällainen ajattelun ja politiikanteon muutos näkyi myös Turun tapausesimerkissä: vielä vuonna 1993 kunta otti vastuun yhden pakolaisnaisen asianmukaisesta hautaamisesta niin pitkälti, että perusti tapauksen myötä muslimeille oman kunnallisen hautausmaan, jota kunta ylläpiti kokonaisuudessaan. Myöhemmin viranomaiset siirsivät vastuuta ensin 2000-luvun alussa kirkolle ja nyt 2020-luvulla muslimeille itselleen. Toisaalta verkottunut hallinnan malli on, kuten Martikainen toteaa, joustava. Paikallisiin, tarvelähtöisiin neuvotteluihin perustuva päätöksenteko on varmasti juuri vähemmistöuskonnon edustajien hautauskysymyksissä tehokkaampi tapa toimia, kuin esimerkiksi jokin yksi yhteinen valtakunnallinen toimintamalli.

Suomessa lähestyminen hautauskysymyksiin on ollut ainakin tähän asti myös enemmän tai vähemmän pragmaattinen. Kysymykset käytännön järjestelyistä ja kulujen maksamisesta on mennyt uskonnollisuutta koskevien ideologioiden tai periaatteiden edelle. Tätä tukevat myös useat tutkielman aineistosta nousseet havainnot. Esimerkiksi kirkon hautaustoimi oli halukas palvelemaan muslimiasiakkaita mahdollisuuksiensa puitteissa, mutta ilmaisi haluttomuutensa nähdä kuitenkaan ylenpalttista vaivaa tai maksaa ylimääräisestä puutavarasta hautakuoppiin. 1993 perustettu kunnallinen muslimien hautausmaa poistettiin käytöstä melko pian sen perustamisen jälkeen, mikä kuulostaa siltä, että siitä aiheutui liikaa vaivaa ja kuluja. Toisaalta

esimerkiksi se, että Turun yliopistollisen keskussairaalan uuden siiven suunnittelussa huomioitiin muslimien tarpeet pesutiloille, kertoo siitä, että muslimien tarpeet on todella otettu huomioon ja niiden täyttämiseksi tehdään työtä. Tarpeet tulevat väistämättä kasvamaan. Tämänkin voi toki nähdä hyvin pragmaattisena lähestymistapana. Oleellista on, ettei uskonnon harjoittamista ainakaan näytetä tietien tahtoen haluttavan tukahduttaa.

Martikainen esittää, että hallinnan verkostoilla on kyky havaita ja ratkaista kompleksisiakin sosiaalisia ongelmia uskonnollisesti monimuotoisessa tai monimuotoistuvassa yhteiskunnassa. Tämän lisäksi niillä on kyky ja mahdollisuus muodostaa yhdessä uudenlaisia valtakeskittymiä, joiden avulla on mahdollista pitää ei-toivotut toimijat loitolla. (Mt. 142.) Turun Muslimien Hautausyhdistys voidaan nähdä tällaisena valtakeskittymänä, koska muslimiryhmien yhteinen neuvottelu, työ ja organisoituminen tuottanee ainakin jonkin ajan kuluttua yhteisen linjan hautausasioihin ja kenties myös uutta ymmärrystä siitä, mikä on paras tapa toimia Suomen kontekstissa.

Vaikka verkottunut hallinnan tapa on joustava ja mahdollistaa tarvelähtöiset neuvottelut ja päätöksenteon, voi tutkielman aineiston perusteella kuitenkin myös joistakin valtakunnallisista ohjeistuksista ja toimintamalleista olla hyötyä. Suuremmilla paikkakunnilla Turun islamilaisen hautausmaan kaltaiset ratkaisut voivat olla parhaita, koska näissä asuu enemmän muslimiväestöä. Sen sijaan pienemmillä paikkakunnilla, joissa muslimeja on vähemmän, on muslimien hautaaminen seurakunnan järjestämiin islamilaisiin kortteleihin varmasti toistaiseksi edullisin ratkaisu kaikille osapuolille. Toimintamallit voisi hyvin neuvotella ja muodostaa kirkon, kuntien viranomaisten ja muslimiyhteisöjen yhteistyöllä.

6 Islamilainen hautaus ja uskonnon hallinta muualla Euroopassa: havaintojen peilaaminen Norjaa, Belgiaa, Alankomaita ja Ranskaa vasten

6.1 Norjassakin kirkko vastaa julkisista hautauksista

Martikaisen mukaan verkottunut hallinnan malli perustuu globaaleihin ilmiöihin ja on odotettavaa, että verkottunut uskonnon hallinta näkyy myös muissa maissa. Martikaisen lisäksi myös van den Breemer ja Maussen ovat todenneet, ettei pelkkä kirkko-valtio-suhde enää selitä täysin niitä tapoja, joilla islamin läsnäoloon vähemmistöuskontona on Euroopan eri maissa sopeuduttu ja joilla muslimien tarpeisiin on vastattu. (van den Breemer & Maussen 2012, 293—294.) Miltä islamilainen hautaus ja siihen liittyvä hallinta näyttää muualla Euroopassa? Tässä luvussa peilaan Suomen tapauksesta Martikaisen viitekehyksen pohjalta tehtyjä havaintoja Ranskaa, Alankomaita, Belgiaa ja Norjaa vasten.

Pohjoismaita yhdistää se, että ne ovat olleet pitkään uskonnollisesti varsin homogeenisiä ja niiden politiikkoja ajavat suhteellisen samankaltaiset periaatteet. Kunkin maan historia vaikuttaa kuitenkin siihen, millainen suhde valtiolla ja uskonnolla on tänä päivänä keskenään ja miten se näkyy lainsäädännössä ja muissa vakiintuneissa käytännöissä. Erityisesti hautausjärjestelyt näyttävät olevan sellainen asia, jota on välttämättä tarkasteltava alueellisesti, sillä laajoja yleistyksiä näyttää olevan hankalaa tehdä edes Pohjoismaiden kesken. van den Breemer (2014) käsittelee norjalaista sekularismia hautaustoimen ikkunan kautta. Hän pyrkii asemoimaan norjalaista uskontopoliittikkaa sekularismiteorioiden kartalle.

Pohjoismaista kirkon ja valtion välistä läheistä suhdetta on kutsuttu paradoksaaliseksi, sillä arkielämässä valtaosa pohjoismaalaisista on melko maallistuneita. (Kühle ja muut 2017, 81.) Myös valtakirkkojen jäsenmäärät ovat olleet pitkään laskussa. Samaan aikaan paradoksaalisuutta luo myös väestön tasolla tapahtuva toinen kehityssuunta uskonnollisella kentällä, nimittäin uskonnollisten kentän monimuotoistuminen. (Furseth 2017, 292.) Siinä missä Suomessa evankelisluterilaisen kirkon vastuu julkisten hautausten järjestämisestä näyttäytyy tässä tutkielmassa ikään kuin perinteen aiheuttamana haasteena, on kiinnostavaa, että Norjassa vastuu hautauksista siirrettiin evankelisluterilaiselle kirkolle vasta vuonna 1996. van den Breemer piti päätöstä kummallisena juuri siksi, että uskonnollisen kentän monimuotoistuminen oli tällöin jo käynnissä. Hänen mukaansa päätöstä on perusteltu muun muassa kirkollisten toimijoiden itsenäisyyden lisäämisellä, joskin hän arvelee myös poliittisen pragmaattisuuden olevan osasyynä. (van den Breemer 2014, 180—185.)

Näkökulma on kiinnostava, sillä tätä tutkielmaa tehdessä en ainakaan törmännyt kertaakaan siihen, että jotain hautausjärjestelyitä tai rajallisia mahdollisuuksia islamilaisten hautausten järjestämisessä olisi Suomessa perusteltu sekularismilla. Sekularismi on sinänsä kokonaan eri tutkimusalue ja keskustelu, mutta islamin hallinnan näkökulmasta sillä on valtava merkitys, mikäli jotakin politiikkaa perustellaan sekularismiperiaatteella. Erilaisten sekularismimallien hahmotteleminen on siinä mielessä hyödyllistä, että Ranskan totaalinen sekularismi *laïcité*²⁵ ei myöskään ole täysin onnistunut tavoitteissaan esimerkiksi olla rahoittamatta minkään uskonnollisen toimijan toimintaa julkisella rahalla (pl. esim. kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten ylläpito). (van den Breemer & Maussen 2012, 289.)

Väitöskirjassaan yksi van den Breemerin tutkimuskysymyksistä onkin, miten sekularismilla oli perusteltu hautauksiin liittyviä päätöksiä ja ratkaisuja Alankomaissa, Norjassa ja Ranskassa. (van den Breemer 2019, 5.) Yksi tutkimuksen havainnoista oli, ettei Alankomaissa tai Norjassa sekularismi toiminut perusteluna hautauksia koskeville päätöksille. Lisäksi Ranskassakin lukuisat kunnat tarjosivat julkisilta hautausmailta tunnustuksellisia kortteleita, vaikka niiden piti olla laittomia. van den Breemerin mukaan tämä johtui esimerkiksi siitä, että päättäjät kokivat painetta toteuttaa ryhmien (muslimien) vaatimuksia. Hän kuvaili ilmiötä käsitteellä *le logic du terrain*, 'maan logiikka'. (Mt. 14—15.) Maiden poliittisen ideologian ja käytännön välillä oli siis ristiriita, joka materialisoitui hautausmailla.

Norjassa suhtauduttiin muslimien hautauskysymykseen hiukan eri tavalla kuin Suomessa. Norjassa hyvinvointivaltiomalli ja yhdenvertaisuus toimivat perusteluina sille, miksi esimerkiksi hautausmaita ei voitu erotella eri kortteleihin uskonnollisen vakaumuksen mukaan. Suomessa on yhtä lailla hyvinvointivaltiomalli ja samanlainen maininta vainajan vakaumuksen kunnioittamisesta hautaustoimilaissa, mutta kirkko on silti erottanut muslimeille omia kortteleitaan. Tietenkään en voi tietää varmaksi, ovatko jotkut seurakunnat Suomessa kieltäytyneet järjestämästä kortteleita tai ylipäänsä oikein päin olevia hautakuoppia. Tämän tutkielman aineiston perusteella tällaista ei kuitenkaan ollut havaittavissa. Yleensä pulmat keskittyivät resursseihin, kuten rahaan ja aikaan. Näin oli esimerkiksi hautakuoppien sivupoteroiden kaivamisen ja puutavaran käytön kohdalla. Norjassa ilman arkkua hautaaminen ei ollut mahdollista, mikä oli myös koettu ongelmalliseksi. (Mt., 177.) Suomessa monet muslimit oli haudattu ilman arkkua, vaikka arkku täytyykin ostaa kuljetuksia varten.

²⁵ Ks. luku 1.3.

Norjassa ajateltiin, että kirkkojen yhteydessä olevat hautausmaat kuuluvat ”luonnostaan” kirkolle, ja niihin oli ollut ennenkin tapana haudata kaikki uskonnosta riippumatta.

Uudistuksen yhteydessä ennen kunnalla työskennelleet hautaustoimen työntekijätkin siirtyivät kirkon työntekijöiksi. Vuonna 2012 sekä hautaustoimilakia että kirkkolakia uudistettiin, mutta kirkon hautausvastuuseen ei tällöinkään koskettu, vaikka esimerkiksi norjalaiset humanistit (norjalainen humanistiliitto *Norwegian Humanist Association HEF*) ovat kritisoineet käytäntöä. Vuoden 2012 lakiuudistuksessa kulttuurinen ja uskonnollinen diversiteetti pyrittiin lakien uudelleenmuotoilussa kuitenkin huomiomaan. (van den Breemer 2014, 178—179.)

Norjassa yksityisten vakaumuksellisten hautausmaiden perustaminen on lain puitteissa mahdollista, mutta yksityisen hautausmaan perustaminen ja ylläpito jää taloudellisesti kokonaan omistajan vastuulle, sillä tällaisia hautausmaita ei rahoiteta julkisella rahalla kuten yleisiä hautausmaita. Siksi yksityisiä hautausmaita ei perusteta kovin paljon. Siinä missä Suomessa kirkon hautaustoimi on tutkielmani aineiston perusteella pyrkinyt palvelemaan muslimeja hyvin ja mahdollisuuksiensa puitteissa, on Norjassa esimerkiksi kieltäydytty jakamasta hautausmaita eri kortteleihin. Tätä on perusteltu sillä, että norjalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa kartetaan tällaista erottelua, koska kaikki ”ovat yhtä”. Kiinnostavasti korttelipolitiikasta kieltäytymistä on perusteltu myös integroitumisella. (Mts.) Joku voisi ironiseen sävyyn kysyä, täytyykö jopa kuolleiden kotoutua.

Siitä huolimatta että 2012 lakia pyrittiin muuttamaan inklusiivisemmaksi, maininta hautaustavasta on Norjassa yhtä suurpiirteinen kuin Suomen hautaustoimilaissa. Siinä todetaan vain, että hautauksen tulee kunnioittaa vainajan vakaumusta. Oikeudesta esimerkiksi hautaukseen alle 24 tunnissa tai ilman arkkua hautaamiseen ei ole säädetty. (Mt. 175—176.) Suurpiirteinen lainkirjoitus jättää aina varaa erilaisille tulkinnoille. Lakia voisi hyvin tulkita niinkin, että muslimin tulee saada pikainen hautaus ilman arkkua vähintään pensasaidalla kristillisestä hautausmaalta erotellusta korttelista. Kysymys on siitä, mihin asti vainajan katsomusta halutaan kunnioittaa. Suomessa muslimit olivat itse ajaneet asioitaan ja olleet aktiivisia. Norjan kohdalla oli kiinnostavaa, että uskonnollisen yhdenvertaisuuden ja inklusiivisuuden perään kuuluttivat humanistit. Verkottuneelle hallinnan mallille onkin tyypillistä, että laki tarjoaa puitteet, mutta neuvottelut ja päätöksenteko tehdään paikallisesti ja tarkastelun kohteeksi tulevat lainsäädännön (tai kirkko-valtio-suhteen) sijasta lakien ja toimintamallien implementointi. (Martikainen 2013, 132 [viitattu Maussen & Bader samassa teoksessa, 17].)

Kiinnostavaa oli myös se, että juuri humanistit ja muut ei-vakaumukselliset, elämäkatsomukselliset ryhmät jäivät Norjassa vaille oikeutta perustaa omia yksityisiä hautausmaita. (Mt. 177) Suomessa ylipäättään kuka tahansa voi perustaa hautausmaan omalla taloudellisella vastuulla, eikä esimerkiksi Turun Muslimien Hautausyhdistys ole rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta. Suomessakin tunnustuksettomien hautausmaa-alueet laajenivat käytännöksi alun alkaen vapaa-ajattelijoiden vaatimuksesta mahdollistaa uskonnosta vapaat hautajaiset. (Haastattelu 1.)

Norjan kohdalla uskonnon hallinta muslimien hautausasioissa näytti sinänsä samankaltaiselta kuin Suomessa, joskin päättäjät näyttivät olleet asian suhteen kenties vähemmän aktiivisia. Paikalliset neuvottelut muslimiyhteisöjen ja kirkon välillä näyttivät tuloksettomilta, koska kirkko oli kieltäytynyt monista vaateista. van den Breemer kuvailee kuitenkin norjalaisen muslimineuvoston (Norwegian Islamic Council) ja kunnallisten viranomaisten välillä tehtävän ”hyvää yhteistyötä.” (van den Breemer 2014, 177.) Keiden ääni kuuluu norjalaisessa muslimien neuvostossa? Tekevätkö muut muslimien yhdistykset samanlaista yhteistyötä viranomaisten kanssa?

Uusliberalistisessa verkostohallinnan tavassa ongelmaksi muodostuu myös se, että se perustuu tietynlaiseen vahvojen selviytymisen logiikkaan. Kun vastuu siirretään yksilöille tai ryhmille sen sijaan, että yhteiskunta ottaisi vastuun kansalaisten tarpeisiin vastaamisesta, voi käydä myös niin, että tarpeita ei saada täytettyä. van den Breemer tuo esiin, että Norjassa muslimit olivat toisaalta sitä mieltä, että julkisilta (kirkon) hautausmailta tarjotut islamilaiset korttelit ovat riittävä ratkaisu. Hänen mukaansa monet muslimit eivät olleet valmiita ottamaan niin suurta vastuuta, mitä oman yksityisen hautausmaan perustaminen vaatisi. (van den Breemer 2019, 214—215.)

6.2 Läntisen Euroopan sekularismi ja muslimien vaatimukset

Läntisessä Euroopassa, Belgiassa, Ranskassa ja Alankomaissa kirkko-valtio-suhteiden tuottamat asetelmat näyttivät vaikuttavan enemmän muslimien hautauksia koskevaan päätöksentekoon kuin Suomessa ja Norjassa. Jokaisessa kolmessa maassa valtio ja kirkko on erotettu toisistaan, ja sekularismi on vahva poliittinen ideologia. Sekularismi ja valtion ja kirkon erottelujärjestelmä luovat varsin erilaiset lailliset puitteet uskonnollisten ryhmien toiminnalle kuin pohjoismaiset järjestelmät. Martikaisen verkottuneen hallinnan kehyksessä on kiinnostavaa, miten näissäkin maissa paikallisia neuvotteluja ja päätöksentekoa on pyritty tekemään, ja tämä on aiheuttanut yhteentörmäyksiä valtiollisen sekularismin kanssa. Tämä on

aiheuttanut sen, että muslimien hautausasiat ovat aiheuttaneet myös poliittisia debatteja. Suomessa ja Norjassa muslimien hautausasiat puolestaan näyttivät olleen toistaiseksi melko marginaaliseksi jääneitä kysymyksiä.

Vielä 1800-luvulla Belgiassa uskonnottomat haudattiin kauas kirkon maista, koska heitä pidettiin ”epäkelpoina”. Belgiassa käytiin vuonna 1873 jopa ”hautausmaiden sota”. Liberaali poliittinen liikehdintä oli saanut aikaan sen, että julkisille hautausmaille alettiin haudata kaikkia uskontoon katsomatta. Hautapaikat oli tarkoitettu yksitellen sen sijaan, että koko hautausmaa olisi siunattu käyttöön katolisina menoin. Katolinen kirkko alkoi boikotoida gentiläistä hautausmaata ”vääräuskoisten hautausmaana”. Muutama vuosi myöhemmin liberaalit nousivat valtaan ja vakiinnuttivat käytännön, jossa uskonottomille turvattiin oikeus tulla haudatuiksi julkisille hautausmaille. Myöhemmin 1900-luvun aikana Belgiassa pyrittiin sekularisoimaan hautausmaat. Muslimien vaatiessa omia erillisiä hautausmaita he törmäsivät siihen, ettei hautausmaita tällä perusteella suostuttu jakamaan kortteleihin, eikä hautausmaille voitu myöskään kieltää haudattamista muuta kuin muslimeja. (Kadrouch-Outmany 2014, 89—92.)

Belgiassa muslimien hautaamisesta syntyi julkinen keskustelu vuonna 1997 kuolleen Loubna Benaissan tapauksen myötä. Benaissan ruumis palautettiin haudattavaksi kotimaahansa Marokkoon. Benaissa oli pieni tyttö, joka katosi vuonna 1992 kotinsa läheltä Brysselissä. Hänet oli kidnapattu ja tapettu. Hänen ruumiinsa löydettiin 5 vuotta myöhemmin, ja hänelle pidettiin muistotilaisuus Brysselin suurmoskeijassa. Muistotilaisuutta seurasi yli 2 000 ihmistä paikan päällä ja yli 2 miljoonaa television välityksellä, joten tapaus herätti suurta huomiota. Benaissalle ei kuitenkaan löytynyt Brysselistä paikkaa, jonne hänet olisi voitu haudata islamin mukaisin menoin. (Mts. 99—100.)²⁶

Tästä seurasi julkinen keskustelu islamin mukaisista hautauksista Belgiassa. Belgia piti kiinni sekulaareista periaatteista ja esimerkiksi siitä, että ilman arkkua ei saanut haudata. Muslimeille ei myöskään annettu oikeutta perustaa omia uskonnollisia hautausmaita, koska tämä oikeus oli varattu vain luostareille. 2000-luvun puolella islamilaiset hautakorttelit tehtiin mahdollisiksi lakimuutoksilla. Vuonna 2001 voimaan astunut lakiuudistus siirsi päätösvaltaa hautauksista alueellisille hallinnoille. Tämä on johtanut alueelliseen eriytymiseen.

²⁶ Loubna Benaissan tapaus tuo mieleen sen, miten Turussa kunnallinen hautausmaa perustettiin vuonna 1993 alun alkaen siksi, että muslimi pakolaisnainen menehtyi ja tapaus herätti kysymyksen muslimien hautaamisesta. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että monet neuvottelut käydään tarvelähtöisesti ja usein asiat lähtevät liikkeelle yksittäisten tapausten sysäämänä.

Esimerkiksi Vallonian alueella Bouillonissa uskonnolliset hautakorttelit eivät ole sallittuja. Belgialaisista kunnista 17 % ylläpiti erillisiä islamilaisia hautakortteleita, joissa hautakuopat oli oikein päin. 20 % kunnista oli järjestänyt korttelit, mutta yhtäkään muslimia näihin ei ollut vielä haudattu. Kunnissa, joissa erillisiä islamilaisia kortteleita ei tarjottu, perusteltiin käytäntöä hautausmaiden neutraaliudella. (Mt. 89—102.)

Ranskassa harjoitetaan tiukkaa valtiollista sekularismia. Samoin multikulturalismi eli monikulttuurisuuspolitiikat loistavat poissaolollaan. Tämä implikoi sitä, että maahan muuttaneilta odotetaan omaehtoista sopeutumista ja assimiloitumista ranskalaiseen yhteiskuntaan, sen kulttuuriin ja normeihin. *Laïcité*-periaatteeseen nojaava politiikka kieltää tukemasta tai rahoittamasta uskonnollisten toimijoiden toimintaa millään tavalla. Ranskassa tunnustukselliset hautausmaat ovat laissa kiellettyjä. Vain yksittäisillä haudoilla saa olla yksilön katsomusta ilmentävää symboliikkaa. Hautausmaan tulee muutoin olla neutraali. Ranskasta löytyy kuitenkin kaksi islamilaista hautausmaata ja 75 islamilaista hautakorttelia. Historialliset syyt tämän ilmiön taustalla ovat muun muassa geopoliittisia.

1957 Thiaisiin perustettiin hautapaikka algerialaisille muslimeille. 1975 astui voimaan direktiivi, joka mahdollisti (mutta ei velvoittanut) kuntien pormestareille islamilaisten hautakortteleiden perustamisen sillä ehdolla, että hautausmaiden neutraalius säilyisi. Uskonnollisten hautakortteleiden määritelmää tarkennettiin uudella direktiivillä vuonna 1991 muslimiyhteisöjen ja sisäministeriön välisten neuvotteluiden tuloksena. Direktiivillä pyrittiin ratkaisemaan käytännön ongelmia, mutta välttääkseen kiusalliset debatit *laïcité*-periaatteesta luistamisesta, säilytettiin vaatimus hautausmaiden neutraaliudesta ja politiikan sekularismista direktiivin ympärillä. Tämä lähinnä johti sekavaan tilanteeseen, jossa pormestarit eivät tienneet mitä uskalsivat päättää eivätkä muslimit tienneet, vastattiinko heidän tarpeisiinsa vai ei. Sisäministeriö on yrittänyt ratkoa ongelmaa vielä uudella direktiivillä 2008. Direktiivi mitätöi kaksi edellistä, mutta ei ole van den Breemerin ja Maussenin mukaan onnistunut selkeyttämään tilannetta. Uskonnollisten hautausmaiden toteutuminen jäi siis käytännössä kiinni paikallisten pormestareiden rohkeudesta. (van den Breemer & Maussen 2012, 283—285.)

Hautausmaakysymykset osoittavat, että Ranska kamppailee sisäisesti sekularismiperiaatteen ja neutraaliuden ihanteen sekä muslimien (ja kenties muidenkin uskontoryhmien) tarpeisiin vastaamisen välillä. Ranskan tapauksesta oli hankalaa löytää vertailukohtaa tutkielman havaintoihin. Siinä missä Ranska yrittää pitää kiinni sekularismin ihanteesta, on sekä

suomalainen hyvinvointivaltioajattelu että tietyllä tapaa läheinen kirkon ja valtion välinen suhde mahdollistanut joustavammat neuvottelut muslimien hautausten järjestämisestä.

Alankomaiden suhtautuminen vähemmistöpolitiikkaan muistutti läntisen Euroopan maista eniten suomalaista tapaa. Pilarisaatiohistoria (ks. luku 1.3) kertoo siitä, että yhteiskunta on halunnut tukea monikulttuurista toimintaa ja rakentaa moniäänistä yhteiskuntaa ainakin menneinä vuosikymmeninä. Tämä on luonut puitteet, jossa mahdollisuuksia islamin mukaisille hautauksille on valtavasti. 1980-luvulla Alankomaissa on käyty jo julkista keskustelua lainsäädännön muuttamisesta niin, että islamin mukaisille hautauksille ei olisi laillista esteitä, ja lakeja onkin muutettu. Esimerkiksi hautaaminen ilman arkkua tuli mahdolliseksi vuonna 1991. Kuitenkaan hautaaminen vuorokauden sisällä ei vieläkään ole mahdollista. Haagin kaupungissa islamilainen hauta-alue on jopa jaettu eri kortteleihin islamin eri suuntausten mukaan. van den Breemer ja Maussen tuovat kuitenkin esiin, että vaikka Haagissa hautausmaan perustamisessa konsultoitiin paikallisia muslimiryhmiä, jäi päätös esimerkiksi siitä, ketä hautausmaalle saa haudata kunnille tai hautausmaan omistajalle. (van den Breemer & Maussen 2012, 283; 285—286.)

Erityisesti läntisen Euroopan esimerkit osoittavat, että niin historialliset kirkko-valtio-suhteet kuin poliittiset kuohunnat ja toisaalta politiikkojen taustalla olevat ideologiat ovat vaikuttaneet siihen, miten muslimien hautaukset ovat onnistuneet eri maissa. Toisaalta on nähtävissä, että hallinnan käytännöt hiljalleen yhdentyvät, sillä kaikissa tutkituissa maissa kuitenkin nykyään on olemassa islamilaisia hautausmaita ja hautakortteleita, myös julkisilla, kunnallisilla hautausmailla. (van den Breemer & Maussen 2012, 281—282.) Käytännöt yhdentyvät nimenomaan siihen suuntaan, että neuvottelut siirtyvät paikallisiksi, ja että valtio rajoittaa niitä yhä vähemmän.

Sekä Norjassa, Ranskassa, Alankomaissa että Belgiassa päätöksenteko hautausmaita ja hautauksia koskien on Suomen tavoin valtakunnallisen sijasta paikallista. Tämä on johtanut myös käytäntöjen hajautumiseen. Tällainen hallinnan tapa herättää kysymyksen siitä, että eriytyvätkö alueet valtion sisällä myös sen mukaan, missä muslimit saavat tarpeensa täytettyä ja missä eivät. Paikalliset neuvottelut ja päätöksenteko tarkoittavat myös sitä, että paikallisilla yksittäisillä viranomaisilla voi olla paljonkin valtaa vaikuttaa siihen, kenen tarpeita kuullaan.

Suomi on pitkään ollut uskonnollisesti melko homogeeninen, ja enemmän muslimiväestöä Suomeen on tullut suhteellisen myöhään. Pakolaistaustaisten kotoutumistoimet ja niitä varten perustetut viranomaiskäytännöt ja yhdistystoiminta ovat pedanneet pohjaa tavoille, joilla

myös hautauskysymyksiä on pyritty ratkaisemaan. Kaiken kaikkiaan hautaustoimi näyttäytyy työssä jotenkin hiukan muusta politiikasta ja julkisesta keskustelusta erillisenä ja marginaalisena asiana. Sen neuvotteluihin osallistuvat itse muslimien hautausasioita ajavien aktiivien lisäksi lähinnä alan luonnolliset asiantuntijat, eikä esimerkiksi laajempaa poliittista tai julkista keskustelua ole toistaiseksi käyty. Hautausmaat ovat kuitenkin paikkoja, joissa on käyty ja käydään neuvotteluja valtion ja uskonnon välisestä suhteesta. Hautausmailla jännitteet ideologian ja käytännön välillä korostuvat, ja niiden materiaallinen konkretia heijastelee myös maiden historiaa monin tavoin. (van den Breemer 2019, 6.) Suomessakin olisi syytä kiinnittää enemmän huomiota siihen, miten eri uskontokuntiin kuuluvien hautaukset järjestetään ja kuka osallistuu niistä käytäviin neuvotteluihin ja päätöksentekoon.

7 Yhteenveto

Tämä tutkielma oli kartoittava eli eksploratiivinen tutkimus islamin mukaisten hautausten järjestämisestä Suomessa. Aihe on ollut vielä melko tutkimaton johtuen pitkälti siitä, että muslimiväestön määrä Suomessa on lisääntynyt merkittävästi vasta viime vuosikymmeninä. Tutkin aihetta uskontososiologisen islamin hallinnan tutkimuksen valossa. Tarkastelin islamin mukaisten hautausten järjestämiseen ja siitä neuvottelemiseen ja päättämiseen osallistuvia toimijoita ja niiden roolia Tuomas Martikaisen moniulotteisen ja verkottuneen uskonnon hallinnan teorian kehyksessä. Pohdin hautauksen esimerkin kautta, miten tällainen hallinnan malli vaikuttaa siihen, ketkä pääsevät osallisiksi neuvotteluihin ja päätöksentekoon eli toisin sanoen vaikuttamaan omien asioidensa edistämiseen ja miksi.

Islamin mukaisten hautausten suhteen totesin yleisesti havainnollistavien esimerkkien avulla, että Suomessa eletään vielä monin tavoin hakemisvaihetta, jossa vakiintuneempia toimintamalleja haetaan yritysten ja erehdysten kautta. Havaittiin, että isommissa kaupungeissa asioita oli jo monin tavoin edistetty. Niissä tarve islamin mukaisten hautajaisten mahdollistamiselle ja sujuvoittamiselle oli korostunut, koska niissä asui enemmän muslimiväestöä. Turkuun perustettiin vuonna 2021 yleinen islamilainen hautausmaa, jota ylläpitäväksi tahoksi oli vuonna 2018 perustettu eri muslimiryhmien edustajista koostuva Turun Muslimien Hautausyhdistys. Tontin yhdistykselle vuokrasi Turun kaupunki.

Tutkielman havainnot vahvistivat Martikaisen käsitystä moniulotteisesta ja verkottuneesta uskonnon hallinnasta, joka on osin muodostunut uusliberalistisen talousjärjestelmän ja globalisaation vaikutuksesta. Aiempi hyvinvointivaltioajattelu on heikentynyt siinä mielessä, että yksilöiden vastuu on korostunut. Päätöksentekoon osallistuvat monet toimijat useista yhteiskunnan kerroksista, ja tämän vuoksi myös valta voi jakaantua sattumanvaraisemmin kuin aiemmin. Muslimien hautausjärjestelyitä koskeva selkeä sääntely ja vakiintuneet toimintamallit puuttuvat. Suomalainen pääasiassa 1990- ja 2000-luvuilla muodostunut tapa käsitellä maahanmuuttoa on pedannut tapoja, joilla myös hautausasioita on järjestetty, mistä kieli esimerkiksi turkulaisten muslimien järjestäytyminen yhdistykseksi ja se, että kaupungin viranomaiset olivat tehneet muslimien kanssa yhteistyötä hautausasioiden edistämiseksi. Muslimiyhteisöt pyrkivät täyttämään tarpeitaan ja ajamaan oikeuksiaan alhaalta ylöspäin.

Tutkimusprosessin alussa aiheeni ei ollut vielä tarkentunut koskemaan pelkästään muslimeja, mikä johti siihen, että alkupuolella toteutettujen haastattelujen sisällöistä osa oli käyttökelvotonta tätä aihetta ajatellen. Myös teoreettinen viitekehys löytyi vasta

myöhemmässä vaiheessa. Pro gradu -tutkielma on ennen kaikkea oppimisprosessi, jonka jälkeen on monta askelta helpompi lähteä tekemään esimerkiksi parempia haastatteluja ja keräämään paremmin kohdennettuja aineistoja sekä hallitsemaan laajoja kokonaisuuksia.

Työn kartoittava luonne teki tutkielmaprosessista osaltaan haasteellisen. Vähän tutkitun aiheen kartoittaminen on helposti epäjärjestelmällistä, koska siinä joutuu lähtemään liikkeelle ikään kuin tyhjästä. Kartoittavuus johti osaltaan myös siihen, että johdattelun osuus työstä on hiukan suuri. Pelkkä työn taustoitus oli osittain aineistosta kummunnuttua tietoa, kuten se, millaiset tekijät kuolematyöläisen tulee Suomessa ottaa huomioon muslimien hautauksia järjestäessä. Aineistosta nousseiden seikkojen jakaminen aiheen taustoitukseen ja varsinaiseen analyysiin osoittautui haastavaksi.

Tutkielmani tuloksista nousseet seikat tarjoavat paljon hedelmällistä ja kiinnostavaa maaperää jatkotutkimukselle. Muslimien määrä Suomessa lisääntyy ja Suomessa syntyneiden sukupolvien ikääntymisen myötä myös tarve islamin mukaisille hautauksille hyvin todennäköisesti kasvaa. Jatkotutkimus voisi laajentaa tutkimusta koskemaan esimerkiksi kaikkia Pohjoismaita ja keräisin näistä vertailukelpoiset aineistot. Kaikissa Pohjoismaissa on suhteellisen samankaltaiset kirkko-valtio-suhteet ja niitä yhdistää myös pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli. Niiden monikulttuurisuuspolitiikat kuitenkin poikkeavat toisistaan, ja tätä vasten olisi erittäin kiinnostavaa tutkia niiden suhdetta uskontoja koskeviin politiikkoihin. Hautaustoimen järjestäminen, hautausmaat ja eri katsomusten mukaiset hautaukset olisivat erinomainen ikkuna tämän tarkasteluun.

Toinen kiinnostava jatkotutkimuksen aihe voisi olla Suomen muslimien hautajaisrituaaleihin keskittyvä tutkimus, jossa tutkittaisi eri rituaalien ja hautajaisperinteiden mukautumista ympäröivään valtakulttuuriin tai muihin ympäristön vaatimuksiin. Tällaisesta mukautumisesta voisivat kieliä esimerkiksi arkkujen käyttö ja *lahq*- ja *shaqq*-hautasyvennysten kaivamisesta luopuminen.

Globaalin liikkuvuuden maailmassa olisi syytä miettiä, miten eri katsomuksiin kuuluvien vainajien hautaukset voidaan täällä toteuttaa. On syytä myös pohtia, voitaisiinko normien ja rakenteiden suhteen joustaa jatkossa niin, että esimerkiksi muslimien ei tarvitsisi odottaa hautausten kanssa esimerkiksi viikonloppujen yli vakiintuneiden virka-aikojen vuoksi. Vähemmistöt joutuvat aina kamppailemaan elintilastaan, oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan tavalla tai toisella. Suomalainen yhteiskunta on hyvin avoin ja

yhdenvertaisuuteen pyrkivä jo nyt, mutta yhteiskunnan inklusiivisuuden lisäämiseksi on aina työtä tehtävänä.

Lähteet

Aineisto

- Haastattelu 1. 2019. Hautaustoimiston työntekijän haastattelu. Haastattelijana K.V.
- Haastattelu 2. 2019. Ev.lut. kirkon seurakunnan hautaustoimen työntekijän haastattelu. Haastattelijana K.V.
- Haastattelu 3. 2020. Pia Jardin haastattelu. Haastattelijana K.V.
- Haastattelu 4. 2021. Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n haastattelu. Haastattelijana K.V.
- Turun kaupunki. Päätöspöytäkirja 1. 30.4.2021. Diaarinumero: 7119-2019 (10 00 02)
<https://ah.turku.fi/kylk/2021/0504011x/4365020.htm>
- Kiinteistölaitoksen arkisto. Turun kaupunki. Kokouspöytäkirja. 1.2.1993. Asianumero 1 Rj.

Kirjalliset lähteet

- Alastalo, Marja & Maria Åkerman & Tiina Vaittinen. 2017. Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Pirjo Nikander & Ruusu Vuori Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 214—232. Vastapaino, Tampere.
- Clark, Tom. 2008. "We're Over-Researched Here!" Exploring Accounts of Research Fatigue within Qualitative Research Engagements. *Sociology* 42(5). 953—970.
- Furseth, Inger. 2017. Secularization, Deprivatization or Religious Complexity? Teoksessa Furseth, Inger (toim.) *Changing Religious Landscapes in the Nordic Countries*, 291—312. Springer International Publishing, Cham.
- Halevi, Leor. 2007. Muhammad's grave: Death rites and the making of Islamic society. Columbia University Press, New York.
- Hyvärinen, Matti. 2017. Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Pirjo Nikander & Ruusu Vuori Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 11—45. Vastapaino, Tampere.
- Hämeen-Anttila, Jaakko. 2004. Islamin käsikirja. Otava, Helsinki.
- Hämeen-Anttila, Jaakko. 2015. Islamin moninaisuus. Teoksessa Maristo, Joonas & Andrei Sergejeff. *Aikamme monta islamia*, 12—22. Gaudeamus, Helsinki.
- Kadrouch-Outmany, Khadija. 2014. Islamic Burials in the Netherlands and Belgium. Legal, Religious and Social Aspects. Väitöskirja. Leiden University.
- Kadrouch-Outmany, Khadija. 2015. Religion at the cemetery: Islamic Burials in the Netherlands and Belgium. *Contemporary Islam* 10 (1), 87—105.
- Keskinen, Suvi & Jaana Vuori. 2012. Erot, kuuluminen ja osallisuus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa Keskinen, Suvi & Jaana Vuori & Anu Hirsiaho

- (toim.) *Monikulttuurisuuden sukupuoli: kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*, 7—35. Tampere University Press, Tampere.
- Kühle, Lene & Ulla Schmidt & Brian Arly Jacobsen & Per Pettersson. 2017. Religion and State: Complexity in Change. Teoksessa Furtseth Inger (toim.) *Religious Complexity in the Public Sphere: Comparing Nordic Countries*, 81—135. Springer International Publishing, Cham.
- Laurence, Jonathan. 2012. The emancipation of Europe's Muslims: The state's role in minority integration. Princeton University Press, Princeton.
- Maddrell, Avril & Danny McNally & Yasminah Beebeejaun & Katie McClymont & Brenda Mathijssen. 2021. Intersections of (infra)structural violence and cultural inclusion: The geopolitics of minority cemeteries and crematoria provision. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 46(3), 675—688.
- Martikainen, Tuomas. 2000. Muslim Groups in Turku. *Journal of Muslim Minority Affairs*. 20(2). 329—345.
- Martikainen, Tuomas. 2013. Multilevel and Pluricentric Network Governance of Religion. Artikkeliteoksessa *Religion in the Neoliberal Age*. (Toim. Gauthier, François.) 130—142. Routledge: Farnham.
- Martikainen, Tuomas. 2014. Public Religion and Developments towards a Post-Secular Finnish Welfare State. *Tidsskrift for Islamforskning*. 8(1). 78—104.
- Maussen, Marcel. 2012. Pillarization and Islam: Church-state traditions and Muslim claims for recognition in the Netherlands. *Comparative European Politics*. 3(10). 337—353.
- Martinez-Ariño. 2019. Governing Islam in French cities: defining 'acceptable' public religiosity through municipal consultative bodies. *Religion, State & Society*. 47(4—5). 423—439.
- Molander, Gustaf. 2009. *Matka mullan alle: Kuolematyöntekijöiden arki*. Työterveyslaitos: Helsinki.
- Pajari, Ilona. 2014. Hautaustoimistot surevien tukena – muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa. *Thanatos*. 2 (2014). 61—78.
- Pehkonen, Marja. 2008. *Hauraita muistoja Helsingin hautausmailta*. Helsingin kaupunginmuseo: Helsinki.
- Petersen, Andrew. 2013. The Archaeology of Death and Burial in the Islamic World. Teoksessa Tarlow, Sarah & Liv Nilsson Stutz (toim.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, 241—258. Oxford University Press, Oxford.
- Ruusuvuori, Johanna & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. 2010. Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*, 9—38. Vastapaino, Tampere.

- Ruusuvuori, Johanna & Pirjo Nikander. Haastatteluaineiston litterointi. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Pirjo Nikander & Ruusuvuori Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 367—380. Vastapaino, Tampere.
- Saukkonen, Pasi. 2013. Erilaisuuksien Suomi: vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot. Helsinki: Gaudeamus.
- Suopajarvi, Tiina & Eerika Koskinen-Koivisto, Kristiina Korjonen-Kuusipuro, Kirsi-Maria Hytönen ja Pilvi Hämeenaho. 2019. Tunteilla on väliä: Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore*, 26 (2).
- Tatari, Eren. 2009. Theories of the State *Accommodation of Islamic Religious Practices in Western Europe*. *Journal of Ethic and Migration Studies*. 35(2). 271—288.
- Vala, Ursula. 2014. Suomalainen kuolema. Teoksessa Hakola, Outi & Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*, 25—34. Gaudeamus, Helsinki.
- Valovirta, Elina. 2010. Ylirajaisten erojen politiikkaa. Teoksessa Saresma, Tuija & Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*, 92—105. Vastapaino, Tampere.
- van den Breemer, Rosemarie & Marcel Maussen. 2012. On the Viability of State-Church Models: Muslim Burial and Mosque Building in France and the Netherlands. *Journal of Immigrants & Refugee Studies*. 10(3). 279—298.
- van den Breemer, Rosemarie. 2014. Graveyards and Secularism in Norway: In Search of a Fitting Category. Teoksessa van den Breemer, Rosemarie & José Casanova & Trygve Wyller (toim.) *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*, 168—180.. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- van den Breemer, Rosemarie. 2019. Governing Cemeteries. State Responses to the New Diversity in The Netherlands, Norway and France. Väitöskirja. University of Oslo.

Internet-lähteet

- Iqra Islam Yhdistys ry. 2012. Kuolema ja hautaus islamin mukaan -opas. <https://docplayer.fi/3982329-Kuolema-ja-hautaus-islamin-mukaan.html> (Viitattu 12.3.2021.)
- Islamilainen hautaus -verkkosivu. <https://www.islamilainenhautaus.info/hautausmaat-suomessa.html> (Viitattu 12.3.2021.)
- Latva-Teikari, Kati. 2016. Buddhalaiselle tuhkaus, muslimille oikea ilmansuunta – pikkukunnissa hautaus aiheuttaa päänvaivaa. Yle uutiset 8.10.2016. <https://yle.fi/uutiset/3-9211207> (Viitattu 8.12.2021.)
- Kirkko Helsingissä -verkkosivu: Honkanummen hautausmaa. Julkaistu 3.11.2020.

<https://www.helsinginseurakunnat.fi/honkanummenhautausmaa/artikkelit/solgwlker> (Viitattu 15.12.2021.)

Kirkko Vantaalla -verkkosivu: Muslimien hautaus Espoon, Helsingin ja Vantaan seurakuntien hautausmailla. <https://www.vantaanseurakunnat.fi/hautausmaat/muslimien-hautaus> (Viitattu 15.12.2021.)

Muikkula, Ville. 2017. Muslimityön tapaus nosti esiin ongelman Kajaanissa: Mihin uskonnottomat ja muslimit haudataan? Yle uutiset 6.7.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9707156> (Viitattu 12.3.2021.)

Muslimien hautaus Helsingin, Espoon ja Vantaan hautausmailla -esite. https://www.expressmagnet.eu/pub/113/Muslimien-hautaus_suomi/#p=1 (Viitattu 15.12.2021.)

Mäntymaa, Eero. 2014. Muslimit etsivät hautausmaata jo kuudetta vuotta – tuloksetta. Yle uutiset 11.8.2014. <https://yle.fi/uutiset/3-7403685>

Suomen Evankelisluterilainen Kirkko -verkkosivu. Valtionkirkko ja kansankirkko. <https://evl.fi/tietoa-kirkosta/kirkko-ja-yhteiskunta/valtionkirkko-ja-kansankirkko> (Viitattu 13.3.2021.)

Suomen Evankelisluterilainen Kirkko -verkkosivu. Hautaus ja hautapaikka. <https://evl.fi/perhejuhlat/hautajaiset/hautaus-ja-hautapaikka> (Viitattu 12.3.2021.)

Suomen Islam-Keskus Säätiö. 1997. Kuolevan potilaan hoito ja vainajan käsittely islamin uskonnon mukaan suomessa. Helsinki. <https://www.islamopas.com/bok/kuolma.htm> (Viitattu 12.3.2021.)

Tilastokeskus. Ulkomaalaistaustaiset. <https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/maahanmuuttajat-vaestossa/ulkomaalaistaustaiset.html> (Viitattu 20.1.2021.)

Liitteet

Liite 1. Hautaustoimiston työntekijän haastattelun kysymykset

Haastattelu I.

Hautaustoimiston työntekijä

Kertoisitko, kuka olet, mitä teet työksesi/mikä on roolisi tässä hautaustoimistossa?

Kertoisitko, kuinka kauan olet tehnyt tätä työtä?

Kertoisitko, mitä kaikkea työtehtäviisi sisältyy?

Onko sisältynyt joskus jotain muutakin?

Onko työnkuva muuttunut jossain kohtaa?

Moniuskontoisuus yleisesti

Onko sinulla ollut kokemuksia muiden ei-kristittyjen kuin muslimien hautaamisista?

Jos, niin kenen/keiden?

Jos, niin kerrotko, millaisia tilanteita olet kohdannut heidän kanssaan?

Näetkö, että kaikkien eri uskontokuntien toiveet vainajan käsittelystä ja hautaamisesta toteutuvat Suomessa?

Näetkö, että ne olisivat toteutettavissa? Millä tavoin? Minkälaiset asiat vaikuttavat, jos kyllä/ei?

Islaminuskoisten hautaukset

Kertoisitko, millaisia ovat islamilaiset hautajaiset? Mitä kaikkea niihin liittyy (sinun näkökulmastasi)?

Haudataanko usein ihan evankelisluterilaisen kirkon hautausmaille (tällä paikkakunnalla)?

Kertoisitko/haluaisiin kuulla kokemuksiasi islaminuskoisten hautajaisten järjestämisestä?

Onko ollut jotain haasteita tai niin kutsuttuja ”kulttuurien törmäyksiä”?

Jos on, niin kerrotko esimerkin tällaisesta tilanteesta?

Mikä on yleensä evankelisluterilaisen kirkon rooli islaminuskoisen hautajaisjärjestelyissä?

Onko kirkko antanut tiloja käyttöön?

Miten muslimit ovat itse suhtautuneet kirkon rooliin/mukanaoloon hautauksessa?

Lopuksi

Tuleeko vielä mieleen jotain, johon haluaisit palata tai jota haluaisit täydentää?

Liite 2. Ev.lut. kirkon seurakunnan hautaustoimen työntekijän haastattelun kysymykset

Haastattelu II.

Evangelisluterilaisen kirkon seurakunnan hautaustoimen työntekijä

Kertoisitko, kuka olet, mitä teet työksesi?

Kertoisitko, kuinka kauan olet tehnyt tätä työtä?

Kertoisitko, mitä kaikkea työtehtäviisi sisältyy?

Onko sisältynyt joskus jotain muutakin?

Onko työnkuva muuttunut jossain kohtaa?

Osallistutko tai oletko osallistunut itse hautaamisiin ja jos, niin miten?

Tunnustuksettomien hautausalue

Osaatko vähän kertoa tästä kyseisestä hautausmaasta: sen historiasta ja toiminnasta nykyisin? Mikä on hautausmaan merkitys tällä alueella, onko tämä iso vai pieni yms.?

Tällä hautausmaalla on tunnustuksettomien alue, johon on haudattu useita muslimeja.

Kerrotko siitä lisää?

Osaatko kertoa, milloin ensimmäiset muslimit on haudattu tänne?

Osaatko kertoa, minkä muiden uskontokuntien edustajia tänne on haudattu?

Onko muiden uskontokuntien edustajia haudattu tänne muualle, kuin tunnustuksettomien alueelle? Jos on, niin ketä ja miksi?

Omat kokemukset

Oletko ollut mukana muiden uskontokuntien hautaamisissa? Kerro niistä? Onko jotain tiettyä jäänyt mieleen?

Kuinka hyvin olette mielestäsi voineet toteuttaa muiden uskontokuntien vaatimuksia? Millaisia ratkaisuja näiden vaatimusten toteuttamiseksi on tehty?

Onko tullut vastaan jotain toiveita tai vaatimuksia hautaukseen liittyen, jota ette ole voineet täällä toteuttaa? Jos on, niin millaisia? Kerrotko esimerkkejä tällaisista tilanteista?

Omat näkemykset

Mitä mieltä olet siitä, että muut kuin kristilliset uskontokuntien edustajat haudataan tunnustuksettomien alueelle?

Näetkö, että lisääntynyt maahanmuutto ja esimerkiksi lisääntynyt muslimien määrä tulee vaatimaan toimenpiteitä hautausalueiden suhteen?

- Näetkö, että ev.lut.-kirkon velvollisuus hautausmaiden ylläpitoon ja hoitamiseen säilyy tulevaisuudessakin?

-Näetkö, että esimerkiksi muslimeille olisi hyvä perustaa omia, yksityisiä ja erillisiä hautausmaita? Miksi? Näetkö kenties, että muslimeille voisi perustaa yleisiä, kunnallisia hautausmaita? Miksi?

Lopuksi:

Tuleeko vielä mieleen jotain, johon haluaisit palata tai jota haluaisit täydentää?

Liite 3. Pia Jardin haastattelun kysymykset

Haastattelu III.

Pia Jardi

Aluksi:

Kerro vähän, kuka olet ja mikä on suhteesi islaminuskoon?

Missä yhteydessä olet ollut tekemässä työtä muslimien hautausasioiden parissa?

Islamilaiset kuolemankäsitykset ja hautaaminen:

Kertoisitko omin sanoin islaminuskon kuolemankäsityksestä?

Kertoisitko omin sanoin islamilaisten hautajaisten kulusta ja siihen liittyvistä säännöistä?

Vaihtoehtoja tarkentaviksi kysymyksiksi:

Haudataanko Suomessa muslimit usein ilman arkkua käärinliinassa? Onko käärinliinan materiaalilla väliä?

Ruumiinpesu. Hoitaako sen usein Suomessa omainen vai joku muu uskonyhteisön jäsen?

Onko eri islaminuskon suuntausten välillä eroja hautaustavoissa?

Omat kokemukset ja tiedot islamilaisista hautajaisista:

Oletko itse ollut mukana islamilaisissa hautajaisissa?

Oletko ollut mukana järjestämässä islamilaisia hautajaisia?

Jos olet tai olet muutoin tietoinen, niin onko islaminuskon mukaisten hautajaisten järjestämisessä kohdattu jotakin ongelmia, esteitä tai haasteita?

Jos on, niin millaisia?

Onko nähtävissä jotakin tiettyjä haasteita, jotka toistuvat usein?

Vaihtoehtoja tarkentaviksi kysymyksiksi:

Onko ruumiinpesupaikkoja ollut hankalaa järjestää?

Onko hautaustoimiston väki saanut asioita paremmin tapahtumaan ja toteutumaan, kuin jos järjestäisi hautajaiset omin neuvoin?

Jos kyllä, niin voisiko tämä olla eriarvoistava ongelma: muslimi joutuu maksamaan hautaustoimiston palveluista todennäköisemmin, kuin luterilainen kristitty...?

Millainen on hautaustoimistojen rooli islaminuskoisten hautajaisjärjestelyissä Suomessa?

Osaatko sanoa, onko vainajan lähettäminen haudattavaksi kotimaahan kovin yleistä?

Oletko tietoinen, maksavatko Suomessa muslimit esimerkiksi kotimaihinsa rahaa jonkinlaisiin rahastoihin, jotka maksavat hautauksen kotimaassa kuoleman sattuessa (tällaisesta on esimerkkejä esimerkiksi Belgiassa ja Hollannissa)?

Ratkaisut ongelmiin:

Sekä Suomessa, että maailmalla on esimerkkejä siitä, että eri islaminuskon suuntauksien edustajat eivät ole suostuneet tulla haudatuiksi muiden suuntausten edustajien kanssa sen enempää kuin muiden uskontokuntiansakaan. Miten hautapaikka-asiat pitäisi sinun mielestäsi Suomessa ratkaista?

Tarvitaanko Suomeen islamilaisia hauta-alueita?

Kenen niitä tulisi ylläpitää?

Kenen tulisi maksaa?

Oman uskon mukaisen hautaamisen tärkeyden perusteluun liittyvät kysymykset:

Hautajaisten sosiaalinen merkitys islaminuskossa?

Liite 4. Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n haastattelun kysymykset

Haastattelu IV.

Turun Muslimien Hautausyhdistys ry:n edustajat (2 henkilöä)

Aluksi:

Keitä olette?

Missä yhteydessä olette olleet tekemässä työtä hautausasioiden parissa?

Islamilaiset kuolemankäsitykset ja hautaaminen:

Minkälaisia toiveita teillä on hautaukseen ja hautajaisiin liittyen?

Kuinka nopeasti vainaja tulisi haudata kuoleman hetkestä?

Mitä vainajan ruumille tulee tehdä ennen?

Kuka osallistuu ruumiin käsittelyyn (esim. ruumiin pesu)?

Käytetäänkö käärinliinoja?

Käytetäänkö hauta-arkkuja?

Käytetäänkö hautaustoimistoja?

Ulkomaille lähettäminen?

Jos, niin kuka maksaa?

Omat kokemukset hautajaisista:

Olettek itse olleet mukana hautajaisissa?

Oletteko olleet mukana järjestämässä hautajaisia?

Jos olette tai olette muutoin tietoisia, niin onko islaminuskon mukaisten hautajaisten järjestämisessä kohdattu jotakin ongelmia, esteitä tai haasteita?

Jos on, niin millaisia?

Onko nähtävissä jotakin tiettyjä haasteita, jotka toistuvat usein?

Vaihtoehtoja tarkentaviksi kysymyksiksi:

Onko ruumiinpesupaikkoja ollut hankalaa järjestää?

Onko hautaustoimiston väki saanut asioita paremmin tapahtumaan ja toteutumaan, kuin jos järjestäisi hautajaiset omin neuvoin?

Millainen on hautaustoimistojen rooli islaminuskoisten hautajaisjärjestelyissä Suomessa?

Onko vainajan lähettäminen haudattavaksi kotimaahan kovin yleistä?

Tulevaisuus:

Toivoisitko, että islaminuskaisille olisi omia hautausmaita?

Miten tämä tulisi järjestää ja kuka maksaisi?